

Главни и одговорни уредник
Петар Ђурђевић

Редакција
др Владан Гавриловић, др Ђура Харди,
др Слободан Бјелица, мр Гордана Петковић, мр Дејан Јакшић,
Горан Јовичић, Југослав Вељковски, Душко Пантелић

Рецензент
мр Бранислав Поповић

Адреса редакције
Историјски архив града Новог Сада
Тврђава 7 и 9, 21131 Петроварадин

Тел/факс: 021 / 64 32 214
e-mail: arhivns@neobee.net
<http://www.arhivns.rs>

Часопис излази једном годишње

Chefredakteur:
Petar Đurđević

Redaktion:
Dr. Vladan Gavrilović, Dr. Đura Hardi,
Dr. Slobodan Bjelica, Gordana Petković, M. A., Dejan Jakšić, M. A.,
Goran Jovićić, Jugoslav Veljkovski, Duško Pantelić

Rezensent
Branislav Popović, M. A.

Anschrift der Redaktion:
Istorijski arhiv grada Novog Sada
Tvrđava 7 i 9, 21131 Petrovaradin

Telefon/Fax: 021 / 64 32 214
E-Mail: arhivns@neobee.net
<http://www.arhivns.rs>

Die Zeitschrift erscheint einmal jährlich.

ISSN 1451-7817

UDC 930.25(497.113 Novi Sad)

ГОДИШЊАК
ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА
ГРАДА НОВОГ САДА
Година IX, број 9

JAHRBUCH
DES HISTORISCHEN ARCHIVS
DER STADT NOVI SAD
Jahrgang 9, Nummer 9

Петроварадин
Petrovaradin
2015

С А Д Р Ж А Ј

АРХИВИСТИКА

Мр Дејан Јакшић	
Микрофилм у Архиву Војводине	7
Mikrofilm im Archiv der Woiwodina	19

ИЗВОРИ

Леонила Павловић	
Једно занимљиво писмо проте Стефана М. Димитријевића	
Петру Момировићу	21
Ein interessanter Brief des Erzpriesters Stefan M. Dimitrijević	
an Petar Momirović	28
Гордана Буловић	
Писмо Јована Михајловића из Сремске Каменице сину Александру	30
Ein Brief von Jovan Mihajlović aus Sremska Kamenica an seinen Sohn Aleksandar	37
Петар Ђурђевић	
Сведочење римокатоличког свештеника Иштвана Кевеша	
о страдању Срба у Мошорину у рацији 1942. године	38
Das Zeugnis des römisch-katholischen Priesters István Köves	
über die Leiden der Serben in Mošorin während der Razzia 1942	47
Драган Шево	
Новооткривени документи о четничком покрету у	
Новом Саду и Војводини 1941-1944. године	48
Neu entdeckte Dokumente über die Tschetnik-Bewegung	
in Novi Sad und in der Woiwodina 1941-1944	58
Давор Братић	
Списак чланова Новосадског занатлијског удружења из 1927. године	59
Verzeichnis der Mitglieder der Novisader Handwerkervereinigung	
aus dem Jahre 1927	103

ИСТОРИОГРАФИЈА

Мр Павле Б. Орбовић	
Добровољно ватрогасно друштво у Новом Врбасу између два светска рата	104
Der freiwillige Feuerwehrverein in Neuvrbas von der Gründung	
bis zum Jahre 1941	128
Светлана Љубљанац	
Задужбине у Новом Саду кроз призму прве аграрне реформе	129
Stiftungen in Novi Sad durch das Prisma der ersten Agrarreform	139
Ивана Петровић	
Течајеви као модел прилагођавања колониста новом окружењу	
после Другог светског рата	141
Kurse als Anpassungsmodell von Kolonisten an die neue Umgebung	
nach dem Zweiten Weltkrieg	151

Снежана Сердар	
„Модни занати“ у Новом Саду између два светска рата крз фондове Историјског архива града Новог Сада	152
"Mode-Gewerbe" in den Novisader Gassen zwischen den zwei Weltkriegen in den Beständen des Historischen Archivs der Stadt Novi Sad	162
Владимир Увалин	
Културно-просветни рад омладине СРЗ „Сава Ковачевић“ у Врбасу (1946-1951)	163
Kulturelle und Bildungstätigkeit der Jugend in der Bauern und -Arbeitsgenossenschaft (SRZ) "Sava Kovačević" in Vrbas (1946-1951)	179
Жељко Евђић	
Булевар краљице Марије у Новом Саду до 1941. године	180
Der Boulevard der Königin Marija bis zum Jahre 1941	188
Петар Ђурчић	
Аграрно задругарство на територији Новосадског среза између два светска рата	189
Agrar-Genossenschaftswesen auf dem Territorium des Bezirks Novi Sad zwischen den zwei Weltkriegen	205

ПРИКАЗИ, ПРЕВОДИ И РЕЦЕНЗИЈЕ

Проф. др Слободан Бјелица	
Мира Радојевић и Љубодраг Димић, <i>Србија у Великом рату 1914–1918.</i>	206
Ненад Предојевић	
Драго Његован, <i>Плакатирање геноцида,</i> Каталог немачких и хрватских нацистичко-ушашких плаката и летака у Срему за време Другог светског рата	208
Зоран Вељановић	
Драго Његован, <i>Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини,</i> <i>VII група масовних злочина, Депортација</i>	216
Душко Пантелић	
Слободан Бјелица, <i>Спорови око аутономије Војводине,</i> <i>Књига прва: 1961–1974</i>	222
Олгица Трбојевић	
Едиција научноинформативних средстава о архивској грађи посвећена бачко-бодрошкој жупанији Дејан Јакшић, <i>Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849)</i>	225
Марија Ђуричанин	
Боривој Миросављевић, Едиција „Златно око – људи са три ока“ – <i>Антологија</i> <i>фотографије Војводине (књига осма): Корени фотографије Новог Сада</i>	233
Марко Црљеница	
Група аутора, <i>Музеј града Новог Сада 1954–2014</i>	237

Мр ДЕЈАН ЈАКШИЋ, виши архивиста
Архив Војводине, Нови Сад

МИКРОФИЛМ У АРХИВУ ВОЈВОДИНЕ

САЖЕТАК: У раду се говори о микрофилму у Архиву Војводине, о његовом коришћењу, прегледу постојећих снимака, повезивању са информативним средствима, могућности даље употребе, дигитализације. Разматрају се микрофилмски медијум, предуслови дигитализације, законско утемељење и архивистичка припрема за микрофилмовање. Приказује се садржај обе групе снимака Микрофилмотеке: снимци страних и других архива и снимци Архива. Испитана је усклађеност микрофилмова са садашњим стањем грађе, односно информативним средствима, што даје одређене показатеље за даљу његову употребу и дигитализацију. Доносе се закључци и предлози у вези са даљом употребом, усклађености са информативним средствима и могућем поступку усаглашавања, начину некадашњег микрофилмовања, критеријумима одабира за дигитализацију, општим и посебним условима за дигитализацију.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: архивска грађа, микрофилм, архив, фонд, Архив Војводине, обрада, сређивање, дигитализација, списи, књиге.

Микрофилм је у размери умањена репродукција оригиналног документа или књиге на филму као медијуму, и једно је од најпогоднијих средстава за заштиту архивске грађе и преношење информација. У вези са питањем превентивне заштите архивске грађе, замене архивске грађе, допуне и комплетирања фондова микрофилмовање има широку примену у архивима. Захваљујући основним особинама микрофилма, истицало се да он има низ предности у односу на друге медијуме: има велику густину меморисања снимака, информације на њему се меморишу у свом изворном, аналогном облику, њихово чување је поузданије и трајније (процењени век трајања), хемијски је отпоран, могу се израђивати копије, могуће је брзо проналажење документа, заузима занемарљив простор у односу на папирни облик, погодан је за ношење, доноси уштеду у времену итд. За микрофилм су потребни опрема за снимање и оптички уређаји који микроснимке увећавају ради читања или издавања на папиру, што су неки од исти-

цаних недостатака (почетни трошкови).¹

Увођење микрофилмова било је велик корак у развоју информативног система, повезивању архива и широке доступности информација о архивској грађи. Основни задатак савремених информационих система је да омогуће методе информисања и буду у складу са потребама корисника. Између осталог, то значи да добар информациони систем треба да омогући брз приступ траженој информацији и лако руковање медијумом на коме се информација налази. Значајан корак у усавршавању и побољшању ефикасности била би адекватна употреба микрофилма.

Развој и примена информационих технологија у свим областима живота поставили су пред архиве, као установе које у својим депоима чувају велике количине архивираних података, задатак њихове компјутеризације и дигитализације архивских докумената. Значај њиховог увођења је неспоран: већа доступност информација о архивској грађи, брз и једноставан начин доласка до траженог податка и, за архивисту и за истраживача који и не морају да долазе у архив, поједностављење целог низа архивских послова, почевши од евидентирања грађе у регистратурама и њеног доласка у архив, преко фаза сређивања и обраде, до израде научно-обавештајних средстава, коришћења архивске грађе у различите сврхе па до дистрибуције информација корисницима.

Под дигитализацијом у архивима подразумевамо пренос архивске грађе и података о њој у електронски облик. Поред основног задатка заштите грађе, дигитализација пружа и друге предности за које су заинтересовани, сваки из свог угла, и архивски радници и истраживачи. Поједностављено говорећи, скенирани документи похрањују се на рачунарске носаче записа по редоследу докумената устројеном приликом сређивања фонда. Имајући, у овом тренутку, пре свега на уму микрофилмовање, наглашавамо да квалитетна дигитализација зависи од претходно урађених архивских послова. Послове сређивања архивске грађе неће моћи заменити дигитализација, већ ће их убрзати и поједноставити, али и подстаћи поступак преиспитивања и ревизије ранијих послова сређивања. Сви наведени послови примене информационе технологије у раду архива, да не улазимо у сложени низ елемената и бројна питања која се отварају, захтевају свеобухватна, системска решења, активност струковних удружења и националну стратегију која ће унапред утврдити правила, а не стихијске појединачне искораке.²

¹ Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд 2006, 260; *Priručnik za arhiviste*, Zagreb 1977, 284–286 (Ljubomir Gerasimov); Иванка Брук, Љубодраг Поповић, *Архивистика*, Београд 1986, 171–174.

² Вид.: Слободанка Цветковић, „Дигитализација у Архивима у Србији – изазови и замке“, *Архив, часопис Архива Југославије*, год. XI, бр. 1–2, Београд 2012, 79–85.

Микрофилм меморише информације у њиховом изворном, аналогном облику, задржавајући форму која је еквивалент оригиналном, папирном документу. Микрофилмску копију исправе признаје закон у поступку доказивања дајући му правну снагу и ваљаност.³ Дигиталне копије тек чекају да буду законски утемељене. Зато наглашавамо колико је важно да будућа дигитализација обезбеди веродостојност и непроменљивост сваке копије. Такође, за микрофилмовање одавно постоје стручна упуства, док их за дигитализацију још нема.

Архивистичка припрема за микрофилмовање, како предвиђају стручна упутства, требало би да чини најважнију фазу у процесу микрофилмовања која спада у посао архивског радника а не фотографа. Састоји се из следећег: 1. *План микрофилмовања* одређује фондове који ће се микрофилмовати и којим редом. Њиме се уједно утврђује да ли ће се фонд микрофилмовати у целини или делимично. У другом случају прецизно се наводе делови фонда које треба микрофилмовати. У оба случаја узимају се искључиво сређени односно обрађени фондови; 2. *Издавање и ревизија*. Пре почетка микрофилмовања издава се фонд или његов део и ревидира се поредак чиме се обезбеђује да сви постојећи предмети буду на месту. Уједно се контролишу листови у оквиру сваког предмета и, ако је потребно, сређују се и др. 3. *Техничка припрема*, упоредо са ревизијом фонда, подразумева механичко чишћење, исправљање листова и евентуално исписивање сигнатура; 4. *Наслов* и његове елементе одређује архивски радник (назив фонда, година, архивска јединица, број ролне и др.). Насловна шпица налази се на почетку и на крају сваке ролне. Остале податке даје фотограф: датум снимања, број снимака, радни налог, име фотографа.⁴ Суштина архивистичке припреме је да се одреде фондови који ће се микрофилмовати, да они буду сређени односно обрађени (тј. да се више не очекује промена положаја грађе), да се ревизијом изврше мање корекције и исправе грешке у првобитном сређивању (утврде предмети који се предају фотографу), те изради прецизан и тачан наслов.

*

Ранијих деценија у Архиву Војводине, као и у другим архивима бивше Југославије, архивска грађа била је микрофилмована да би била заштићена. На тај начин, кроз дужи временски период, по неком редосле-

³ „Закон о општем управном поступку”, *Службени лист СРЈ*, бр. 33,1997, бр. 31, 2001 и *Службени гласник РС*, бр. 30, 2010.

⁴ „Упутство о микрофилмовању архивске грађе”, *Архивски преглед*, бр. 1-2, Београд 1971, 163-164. Донето на седници Архивског већа 29. I 1971. године; „Preporuka o mikrofilmovanju arhivske građe u arhivima Jugoslavije”, *Arhivist*, god. XXXIII, br. 1-2, 1983, 252-253; *Priručnik za arhiviste*, 286-287 (Lj. Gerasimov).

ду и одабиру, пренета је у микрофилмован облик грађа неких фондова и делова фондова. Пренос у дигиталну форму, формирање базе података, повезивање са другим информативним средствима и други предстојећи послови намећу питање могућности даље употребе. Зато смо се потрудили да на основу пописа Микрофилмотеке, досијеа фондова, улазног инвентара Микрофилмотеке, сумарних инвентара, писаних извештаја и живе речи оних који су обрађивали и сређивали фондове, као увида у сам микрофилм, што више сазнамо о поступку микрофилмовања вршеног раније у нашој установи и утврдимо подударност микрофилма са информативним средствима и тренутним стањем грађе. Техничким аспектима микрофилма као преносника и евентуалним оштећењима или нечитљивошћу нисмо се бавили. Детаљније смо се позабавили фондовима који су у исто време и микрофилмовани и обрађивани. Занимају нас, даље, наставак поступка микрофилмовања, критеријуми одабира за дигитализацију у тренутним околностима и нова питања које дигитализација доноси. Прво да се упознамо са садржајем Микрофилмотеке Архива Војводине.

Микрофилмотека Архива Војводине, према њеном попису,⁵ састоји се од 2268 ролни снимљене архивске грађе са укупно 2.203.743 снимка. Чине је две физички одвојене групе микрофилмова (означене римским бројевима I и II) за које се воде две посебне евиденције у књизи *Инвентара*. Ролне се чувају у металним и пластичним кутијама, у посебној, наменској просторији. Заступљени микрооблици су: негатив филм, позитив филм (копија са негатива) и други негатив (копија са позитив филма), снимани на филму од 16 и 35 mm. Микрофилмске ролне групе I, са укупно 619 инвентарних јединица и 324.435 снимака, односе се на микрофилмовану архивску грађу из иностраних архива и нешто мање из наше земље. Ролне групе II, са укупно 1649 јединица и 1.879.308 снимака, односе се на микрофилмовану архивску грађу Архива Војводине „са циљем заштите”. Инвентарни бројеви теку по редоследу уписа у инвентар. Оваква позамашна збирка доступна је истраживачима преко сале за истраживаче уз употребу оптичког помагала – микрофилмског читача. Овај медијум, додуше не баш популаран код истраживача због ранијих техничких предуслова, највише је коришћен због употребе снимака добијених разменом.⁶

Прву групу (I) углавном чине снимци добијени реципрочном разменом и куповином у иностранству (од 1963. године). Споменућемо неке институције и важније фондове.

⁵ Иштван Ковач, *Микрофилмотека Архива Војводине*, Нови Сад 2000. После ове свеске начињен је још одређен број снимака; Ištvan Kovač, *Mikrofilmoteka Arhiva Vojvodine. Inventar*, Novi Sad 1980. У време издавања прве свеске било је 750.000 снимака.

⁶ Дејан Јакшић, „Научноистраживачки рад у Архиву Војводине”, *Годишњак Историјског архива Града Новог Сада*, бр. 5, Нови Сад 2011, 45.

– Највише снимака стигло је из Мађарске: Земаљски архив Мађарске – Будимпешта (*Угарско намесничко веће са бројним одељцима, Неоаквистичка комисија у Бечу, Списи Намесничког већа који се односе на Комору, Урбари и пописи, Земаљска администрација Баната – Темишвар, Бачка коморска сомборска администрација, Председништво владе, Министарски савет, Министарство унутрашњих послова, Попис на основу VII законског члана из 1827. године, Предлохачка збирка, Матичне књиге места мађарског дела Бачке, Архива београдског конзула и др.*); Војноисторијски архив – Будимпешта (*Мађарски краљевски војни дивизијски суд у Сегедину, Мађарско краљевско министарство војске*); Сечењи библиотека – Будимпешта (*Именик места од Пешти Фриђеши*).

– Следе архиви Аустрије: Дворски и државни архив – Беч (*Illyrico-Serbica*); Аустријски државни ратни архив – Беч (*Шајкашки граничарски батаљон, Банатски батаљон, Српски граничарски слободни корпус и сл. фондови, Дистрикт петроварадинске гарнизонске артиљерије, Српске регименте и др.*); Аустријски државни финансијски и коморски архив – Беч (*Банатски списи*).

– Из Румуније то су: Генерална дирекција државних архива – Букурешт (*Збирка докумената који се односе на југословенско национално питање*); Државни архив – Темишвар (*Збирка Музеја Баната, Банатска генерална команда*).

– Мањи број снимака стигао је из Чешке, Словачке, Русије, Украјине (*Словенско-српска комисија у Централном државном историјском архиву – Кијев*), Италије, Француске и Хрватске.

– Домаће архиве представља 10 кућа, међу којима су: Архив Војноисторијског института – Београд (*Архив српске војске*) и Архив САНУ – Сремски Карловци (*Школска депутација у Пешти, Митрополијско-патријаршијски архив*).

Другу групу (II), бројнију и за нас овде занимљивију, чине снимци архивске грађе која се чува у фондовима и збиркама Архива Војводине. Прве евиденције о микрофилмовима у Архиву потичу из 1965. године, али се микрофилмовање сопствене грађе највише вршило током осамдесетих и деведесетих година прошлог века. Снимано је 16 фондова и збирки, комплетно или делимично.⁷ Не рачунајући неколико пробних снимања и преноса изложби, то су (подељено на фондове пре и после 1918):

– Ф. 2 Бачко-бодрошка жупанија (1699–1849)

Конгрегациони списи, ролне: 1004–1184 (1688–1788), 1204–1221 (1788–1790), 1240–1444 (1790–1849), Књиге (записници конгрегација), ролне: 9–27 (1844–1847), 144–190 (1755–1843), 970–1003 (1783–1840);

– Ф. 5 Илирска дворска комисија, депутација (1745–1777)

Списи, ролне: 1445–1471 (1745–1777);

– Ф. 8 Шајкашки граничарски батаљон (1763–1873)

Књиге и списи, ролне: 1472–1551 (1766–1871);

⁷ Водич кроз архивске фондове Архива Војводине, свеска 1, Нови Сад 1999. Вид. број снимака по фондовима.

- Ф. 10 *Тамишка жупанија (1779-1849)*
Књиге (записници конгрегација), ролне: 76-80 (1781-1796);
 - Ф. 11 *Торонталска жупанија (1779-1849)*
Књиге (записници конгрегација), ролне: 28-76 (1779-1849), 138 (1848);
 - Ф. 12 *Илирска дворска канцеларија (1791-1792)*
Списи, ролне: 760-824 (1791-1792);
 - Ф. 19 *Дистриктуални врховни комесаријат за Бачку, Торонтал и Вршац (1849-1852)*
Списи, ролне: 1196-1201 (1849-1852);
 - Ф. 20 *Комесаријат за средњу и доњу Бачку (1849-1853)*
Списи, ролне: 1552-1560 (1849-1854);
 - Ф. 21 *Комесаријат за горњу Бачку (1850-1853)*
Списи, ролне: 1201-1204 (1850-1853);
 - Ф. 23 *Земаљска управа за Српско војводство и Тамишки Банат (1849-1861)*
Президијални списи, ролне: 202-581 (1850-1861), Генерални списи, ролне: 581-759 (1850-1851);
 - Ф. 35 *Друштво за Српско народно позориште (1861-1954)*
Списи, ролне: 1185-1195 (1861-1879), 1222-1239 (1865-1932);
 - Ф. 402 *Збирка матичних књига Војводине 1826-1895*
Књиге (у кутијама), ролне: 1561-1649 (1826-1895);
- ~
- Ф. 39 *Техничка дирекција Акционарског друштва канала краља Петра I - Сомбор (1921-1945)*
Списи, ролне: 825-833 (1899-1937), 866-871 (1892-1945);
 - Ф. 125 *Окружни инспекторат Дунавске бановине - Велики Бечкерек (1929-1933)*
Списи, ролне: 834-844 (1929-1933);
 - Ф. 126 *Краљевска банска управа Дунавске бановине - Нови Сад (1929-1941), VI Одељење*
Списи, ролне: 845-865 (1929-1932), 872-969 (1932-1941);
 - Ф. 169 *Главни народноослободилачки одбор Војводине (1943-1945)*
Списи (Председништво), ролне 191-196 (1944-1946).

Подударност са информативним средствима⁸

Желећи да утврдимо подударност микрофилмова са информативним средствима, посебно аналитичким инвентаром, одлучили смо да про-

⁸ Овај део рада настао је на основу детаљније *Анализе могућности употребе микрофилмова у односу на израђена информативна средства у Архиву Војводине*, писане за потребе планирања рада Архива. На овом месту захваљујемо колегама Загорки Авакумовић, Данијели Бранковић и Владири Иванишевићу на учешћу у провери и упоређивању микрофилмова са информативним средствима.

веримо старије архивске фондове који су и микрофилмовани и обрађивани, да бисмо видели могу ли се данас међусобно лако сравнити. У неким фондовима (10, 11) микрофилмоване су само пратеће књиге, које су у старијим фондовима половично или фрагментарно сачуване, а у већини фондова микрофилмовани су само списи. Приметно је да је један број фондова микрофилмован парцијално у већим временским размацама, и да је опште правило било да се не снимају празни листови. Уз остала сазнања, користили смо се методом случајног узорка при упоређивању микрофилмова са аналитичким описима на разним носачима описа и самом грађом. Можда је провера могла бити шира, али и овако смо добили сасвим релевантне показатеље. Установили смо, условно, три групе фондова:

1. У већем делу фондова, посебно оних мањих, постоји велика усклађеност микрофилмова са грађом односно информативним средствима. Уз превазилажење грешака, идентификацију предмета и детаљну проверу могуће је извршити усаглашавање са аналитичким описима.
2. У једном делу фондова постоји знатна усклађеност микрофилмова са грађом и информативним средствима, али уз већи обим грешака, недостатака и промена положаја грађе. Усаглашавање је могуће, али је тај посао тежак и осетљив те га не препоручујемо.
3. У мањем делу фондова, али оних великих (2, 8), постоји парцијална, мала или никаква усклађеност јер су доживели коренит преображај новим сређивањем, додавањем нове грађе, издвајањем грађе, реструктурисањем предмета, манипулисањем са трулом и исцепаном грађом итд. Усклађивање се не може извршити.

Тамо где је има, неусаглашеност долази од каснијих архивистичких послова, употребе докумената у разне сврхе и од техничких пропуста у самом поступку снимања. Показује се колико је било важно да се у нашим архивима озбиљније приступи архивистичкој припреми за микрофилмовање. Скоро сви наведени фондови микрофилмовани су пре архивистичке обраде, али и пре коначног сређивања. Приликом микрофилмовања, по свему судећи, забележено је стање фондова које је постојало у том тренутку по редоследу грађе који је фотограф затекао. Са ове временске дистанце, суочени са стотинама хиљада снимака, немогуће је утврдити шта је затечено и које су све промене у међувремену настале, које су техничке грешке настале при виšekратном послу итд. Увидом у архивске изворе сазнали смо о размени са иностранством и о средњорочним и годишњим извештајима и плановима који садрже уопштене податке који фондови су били или ће бити микрофилмовани и са колико снимака.⁹

Свакако да је један део фондова архива у Војводини од времена микрофилмовања прошао кроз сређивање, ревизију, обраду, реструктури-

⁹ Архив Војводине, Нови Сад, Ф. 121, *Архив Војводине – Нови Сад (1926–), 630.0–3/1986* итд.

сање, издвајање и додавање грађе итд. То значи да микрофилмовано стање у тим фондовима више не постоји и да би сравњивање снимака са садашњим стањем грађе био велик посао, чак и кад би технички услови били идеални. И онда када се сматра да стање грађе није претрпело веће измене, потребна је детаљна и озбиљна провера.

Дигитализација и микрофилмовање

Сведоци смо како се пред нашим очима убрзано мења информацио-на технологија, и не знамо какве ће све могућности донети будућност, али за њу морамо имати бар неке спремљене одговоре. Идући ка неизбежној дигитализацији, гледало се на велике финансијске, техничке и организационе проблеме која она доноси. Док нека шира решења, како смо рекли, не буду донесена, морамо најбоље искористити садашње капацитете.

Постојећи микрофилм у Архиву Војводине и његов могући дигитализовани облик и даље остају средство заштите архивске грађе и доступан извор информација чак и када се детаљно не подудара са тренутним портретом грађе. Код књига није било већих промена па се њихови микрофилмови, уз проверу, без већих проблема могу користити. И њима се ипак мора опрезно приступити, што показује пример једине микрофилмоване *Збирке матичних књига* (микрофилмована до кутије 419 – Ковиљ). Наиме, када се озбиљно приступило скенирању ове збирке (књиге су спаковане у инвентарне јединице – кутије), уз претходну проверу и припрему, установљен је већи број грешака у поретку и идентификацији верских заједница и насеља.

Путем микрофилмског скенера постојећи микрофилмови могли би се пребацити у електронски облик, уколико је њихов квалитет одговарајући. Богата Микрофилмотека Архива Војводине, са вредним снимцима из страних и домаћих архива, није до сада била довољно коришћена и популарна међу истраживачима, па би се могли осмислити нови начини за њену примену.

Микрофилмовање у архивима, ако се процени да је још оправдано и ако постоје технички услови, може се засад и даље вршити, али инсистирамо да то буде примењено за потпуно срећене, најбоље обраћене фондове, односно да се озбиљно уради архивистичка припрема која није једноставна и брза. Исто важи и за дигитализацију. Микрофилм или дигитални снимак морају бити директно везани за аналитички опис, што досад није био случај.

Могу се успоставити неки критеријуми за првенство у дигитализовању који ће помоћи стварању општијих решења и бити у складу са тренутним могућностима. Може се поћи од потребе репрезентације (нпр. изложбе, књиге, интернет), јер скенирање пружа боље могућности за визуелно

занимљиве фондове, нарочито збирке, које су мање по обиму а репрезентативне. Затим треба наставити са мањим и садржински најзначајнијим фондовима, наравно кад се изврши ревизија и учине корекције.

Овакав облик техничке заштите омогућиће да се корисницима више не издаје сама грађа већ њена електронска форма, чиме се остварује један од њених задатака, али и отварају нова питања: прописивање правила о процедури коришћења, складиштење записа, осигурање веродостојности снимка, обрада дигитализованог, научноистраживачки рад, критеријуми дигитализације итд.¹⁰

ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕДЛОЗИ

Постојећи микрофилм у Архиву Војводине и његов могући дигитализовани облик и даље остају средство заштите архивске грађе и доступан извор информација чак и када се детаљно не подударају са тренутним поретком грађе. Путем микрофилмског скенера постојећи микрофилмови могли би се преbacити у електронски облик.

У великом делу фондова не постоји усклађеност микрофилмских снимака са информативним средствима и садашњим поретком грађе због промена у фонду, извршених послова сређивања и обраде и грешака снимања, па би поступак усклађивања био дуготрајан и тешко остварљив.

Приликом микрофилмовања није вођено довољно рачуна да се узимају „искључиво сређени односно обрађени фондови” јер су у већини случајева обрада и коначно сређивање тек предстојали, тј. претпостављало се да су фондови сређени и да више неће бити промена положаја грађе, додавања и издвајања, па је снимано затечено стање.

Микрофилмовање у архивима евентуално се може и даље вршити, али је неопходно да се то ради са потпуно сређеним, најбоље обрађеним фондовима. Исто важи и за дигитализацију.

Техничким аспектима микрофилма као преносника нисмо се бавили, али треба рећи да постоје грешке у поступку снимања: снимање преко реда, неснимљени документи, замућени снимци итд.

Сматрамо да у пословима скенирања грађе и повезивања са описима треба поћи од мањих и визуелно занимљивих фондова, нарочито збирки, а затим наставити са садржински најзначајнијим фондовима.

Богата Микрофилмотека Архива Војводине, са вредним снимцима из страних и домаћих архива, није до сада била довољно коришћена и популарна међу истраживачима, па би се могли осмислити нови начини за њену примену.

¹⁰ Tinka Katić, „Digitalizacija stare građe”, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, god. 46, br. 3–4, Zagreb 2003, 33–47.

Прихватимо мишљења да су основни предуслови за реализацију процеса дигитализације у архивима у Србији: законска основа, државна стратегија и циљеви, уједначавање праксе, допуна или израда нових стручних и техничких упутстава са јединственом применом, опремање архива одговарајућом опремом, сарадња архивиста и информатичара итд.

Поред ових општих предуслова за успешну дигитализацију архивске грађе неопходно је и следеће: срећеност и обраћеност архивских фондова који се дигитализују, одређивање приоритета у дигитализацији, детаљно разрађена техничка упутства, решено питање постојећег и евентуална израда новог микрофилма, постојање одговарајућег софтвера са базом података за смештај и брзу претрагу са везом између аналитичке обраде и скенираних докумената, одређивање начина трајног чувања, начина коришћења и доступност дигитализованог итд.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- 1 Архив Војводине, Нови Сад, Ф. 121, *Архив Војводине – Нови Сад* (1926–).
- 2 Иванка Брук, Љубодраг Поповић, *Архивистика*, Београд 1986.
- 3 *Водич кроз архивске фондове Архива Војводине*, свеска 1, Нови Сад 1999.
- 4 „Закон о општем управном поступку”, *Службени лист СРЈ*, бр. 33, 1997; 31, 2001 и *Службени гласник РС*, бр. 30, 2010.
- 5 *Инвентар Микрофилмотеке Архива Војводине* (књ. I и II).
- 6 Дејан Јакшић, „Научноистраживачки рад у Архиву Војводине”, *Годишњак Историјског архива града Новог Сада*, бр. 5, Нови Сад 2011, 42–54.
- 7 Tinka Katić, „Digitalizacija stare građe”, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, god. 46, br. 3–4, Zagreb 2003, 33–47.
- 8 Ištvan Kovač, *Mikrofilmoteka Arhiva Vojvodine. Inventar*, Novi Sad 1980.
- 9 Иштван Ковач, *Микрофолмотека Архива Војводине*, Нови Сад 2000.
- 10 Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд 2006.
- 11 „Preporuka o mikrofilmovanju arhivske građe u arhivima Jugoslavije”, *Arhivist*, god. XXXIII, br. 1–2, 1983, 251–264.
- 12 *Priručnik za arhiviste*, Zagreb 1977.
- 13 „Упутство о микрофилмовању архивске грађе”, *Архивски преглед*, бр. 12, Београд 1971, 162–166.
- 14 Слободанка Цветковић, „Дигитализација у Архивима у Србији – изазови и замке”, *Архив, часопис Архива Југославије*, год. XI, бр. 1–2, Београд 2012, 79–85.

Summary

A microfilm is a smaller reproduction of an original document, making it one of the most suitable ways as a medium of archiving and copying information. Microfilm has various uses in archives, for protective preservation, for filling in missing archival materials and for completing archival fonds. Thanks to its basic characteristics microfilm has a number of advantages compared to other media, but it is not without faults either. Introducing microfilm meant a big step in the information system, connecting archives and making information on archival holdings available. The need to comply with the needs of researchers with the methods of information sets the question of adequate usage of microfilm in the future.

The progress of modern technologies and its implementation has made computerization necessary for archives as institutions which house a large quantity of archived data. Under digitalization I mean the transfer of archival materials and its data into a digital form. Besides the basic task of preserving data, digitalization has a number of advantages, the availability of information and it has made a number of archival tasks much easier. The scanned documents are transferred in the order which they were archivistically set in to an electronic data carrier. Because of this the quality of the digitalization depends on certain archival tasks which must be finished before the digitalization begins, primarily setting the documents in archival order. The implication of modern technologies demands complete strategies and systematical solutions and the determination of archival task. In short archival preparation determines which fonds will be microfilmed, they must be archivalistically set in order, and processed, revised, mistakes made during the archivalistically setting in order corrected and the documents must be physically prepared.

Decades ago in The Archives of Vojvodina microfilming of archival materials was done for its protection. The archival holdings of some archival fonds, collections and some parts of fonds were microfilmed. The transfer to digital form, forming databases, connecting to other information systems and future tasks sets the question of their further usage. The microfilm collection of the Archives of Vojvodina has two groups: microfilms received from other archives and the bigger and more important one are the archives own microfilms.

In order to check whether the microfilms are identical to the current state of the archival materials and informational materials, the older fonds were checked which were microfilmed at the same time while they were archivalistically set in order, in this process relevant data was made. The microfilm and the archival materials vary from the current state of archival materials in degree according to when the microfilms were made and whether the archival tasks were carried out or not. Some microfilms are physically damaged and there are mistakes made during the filming. The microfilms that we currently have still

serve as a way of protecting the archival founds and are available as a data source even though they do not match the current state of the archival materials completely.

Microfilming, if it is done at all, and digitalization in the archives has to be done on completely arranged fonds, which have been archival checked. Until coming up with solutions which can be applied on a wider field, criteria must be set for digitalization in the current circumstances. The most important visually interesting fonds should be primarily digitalized. This type of preservation will make it possible for researchers to use the digital copy not the original archival materials, which sets the questions of setting certain rules of its usage and availability.

DEJAN JAKŠIĆ, M.A., Oberarchivar
Archiv der Woiwodina, Novi Sad

MIKROFILM IM ARCHIV DER WOIWODINA

ZUSAMMENFASSUNG: Der Mikrofilm stellt die verkleinerte Reproduktion des Originaldokumentes auf dem Film als Medium dar, und bildet damit eines der geeignetsten Mittel zur Archivierung und Übertragung von Informationen. Im Bereich des präventiven Schutzes und Ersatzes von Archivgut, der Ergänzung und Vervollständigung der Bestände findet der Mikrofilm in Archiven große Anwendung. Dank seiner Haupteigenschaften hat er im Verhältnis zu anderen Medien eine Reihe von Vorteilen, aber auch einige Nachteile. Die Einführung von Mikrofilm war ein großer Schritt in der Entwicklung des Informationssystems, bei der Zusammenführung von Archiven und der breiten Zugänglichkeit von Informationen über das Archivgut. Die Aufgabe, dass Informationsmethoden im Einklang mit Bedürfnissen der Nutzer sein sollen, wirft die Frage der zukünftigen adäquaten Nutzung von Mikrofilmen auf.

Die Entwicklung und Nutzung von Informationstechnologien stellte vor Archive, als Einrichtungen zur Aufbewahrung der großen Mengen von archivierten Daten, die Aufgabe ihrer Computerisierung. Unter der Digitalisierung versteht man die Übertragung von Archivgut und den Daten über Archivgut in die digitale Form. Neben der Hauptaufgabe des Schutzes bietet die Digitalisierung eine Vielzahl anderer Vorteile, wie die Zugänglichkeit von Informationen und die Vereinfachung einer ganzen Reihe von archivalischen Tätigkeiten. Gescannte Dokumente werden auf Computerdatenträger gespeichert, in der beim Ordnen des Archivbestandes festgestellten Reihenfolge. Aus diesem Grunde hängt die qualitätsvolle Digitalisierung von den vorher geleisteten Archivtätigkeiten ab, welche nicht durch die Digitalisierung ersetzt werden können, in erster Linie vom Ordnen des Archivbestandes. Die Anwendung der Computertechnologie fordert allumfassende Systemlösungen und eine Strategie als allgemeine Voraussetzung, sowie die Feststellung von archivalischen Tätigkeiten in dieser Richtung. Der Sinn der *archivalischen Vorbereitung* ist eigentlich die Feststellung der Bestände, welche verfilmt werden sollen, dass sie geordnet beziehungsweise bearbeitet werden, dass durch die Revision kleinere Korrekturen, Verbesserung der beim Ordnen begangenen Fehler erfolgen, sowie die technische Vorbereitung.

In den früheren Jahrzehnten wurde im Archiv der Woiwodina das Archivgut im Ziele dessen Schutzes auf Mikrofilm verfilmt. Einige Bestände, Sammlungen und Teilbestände wurden in die Mikrofilm-Form übertragen. Die Übertragung in die digitale Form, die Bildung einer Datenbank, die Verbindung mit anderen Informationsmitteln und die zukünftigen Tätigkeiten werfen die Frage

der Möglichkeit ihrer weiteren Nutzung auf. Die Mikrofilmothek des Archivs bilden zwei Gruppen von Mikrofilmen: Aufnahmen, welche von anderen Einrichtungen erhalten wurden und eine größere und bedeutendere Gruppe von Aufnahmen des Archivs.

Im Ziele der Überprüfung der Übereinstimmung von Mikrofilmen mit dem jetzigen Stand des Archivgutes und dessen Informationsmittel wurden die älteren Archivbestände kontrolliert, welche gleichzeitig verfilmt und bearbeitet wurden, wodurch man relevante Daten bekommen hat. Die Bestandsaufnahmen unterscheiden sich untereinander nach dem Grad ihrer Übereinstimmung mit dem jetzigen Stand des Archivgutes, abhängig davon, wann die Akten aufgenommen wurden und auch abhängig von der Nichtdurchführung der archivalischen Vorbereitung. Abgesehen davon gibt es physische Beschädigungen und Fehler bei der Mikroverfilmung. Der vorhandene Mikrofilm bleibt immer noch ein Mittel des Schutzes von Archivgut und eine verfügbare Informationsquelle, obwohl er nicht völlig mit ihr übereinstimmt.

Die Mikroverfilmung, falls dieser Prozess durchgeführt wird, und Digitalisierung in Archiven müssen an ganz geordneten, vorher archivalisch völlig überprüften Archivbeständen ausgeführt werden. Bis neue, bessere Lösungen gefunden werden, sollten Kriterien für die Digitalisierung unter den gegebenen Umständen bestimmt werden. Den Vorrang sollen visuell interessante und inhaltlich bedeutendste Archivbestände haben. Eine solche Form des technischen Schutzes wird die Nutzung der elektronischen Form der Schriftstücke ermöglichen, nicht aber der Schriftstücke selbst. Auf diese Weise wird eine ihrer Aufgaben verwirklicht, was wiederum bestimmte Regeln voraussetzt und die Fragen deren Nutzung aufwirft.

SCHLÜSSELWÖRTER: Archivgut, Mikrofilm, Archiv, Archivbestand, Archiv der Woiwodina, Bearbeitung, Ordnen, Digitalisierung, Akten, Bücher

ИЗВОРИ

UDC 93/94:929 Momirović P.
930.25(497.113 Novi Sad)

ЛЕОНИЛА ПАВЛОВИЋ М. А., виши архивиста
Архив Војводине
Нови Сад

ЈЕДНО ЗАНИМЉИВО ПИСМО ПРОТЕ СТЕФАНА М. ДИМИТРИЈЕВИЋА ПЕТРУ МОМИРОВИЋУ

САЖЕТАК: Петар Момировић, историчар уметности из Новог Сада и аутор *Старих српских записа и натписа из Војводине*, завештао је Архиву Војводине 15. септембра 1993. године своја лична, школска и службена документа, свеске са подацима и белешкама са терена, као и један мали кофер у коме се налазила разноврсна преписка. У групи преписке коју чине писма творца фонда, писма црквених великодостојника упућена творцу фонда, породична писма и честитке, посебно су занимљива писма Стефана М. Димитријевића у којима он пише о политичким приликама у СФРЈ и о неправди која је свуда око нас, о слави и другим занимљивим темама.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Петар Момировић, записи, црква, Бог, богословија, богослужење, Свети Сава, слава.

Петар Момировић је завештао Архиву Војводине 15. септембра 1993. године своја лична, школска и службена документа, свеске са подацима и белешкама са терена, као и један мали кофер у коме се налазила разноврсна преписка. Приликом сређивања Личног фонда Петра Момировића, у групи преписке коју чине писма творца фонда, писма црквених великодостојника упућена творцу фонда, породична писма и честитке, посебно су занимљива писма Стефана М. Димитријевића¹ у којима пише о поли-

¹ <http://sr.wikipedia.org>, прегледано 5. децембра 2014.

Стефан М. Димитријевић је рођен у Алексинцу, јануара 1866. године. Завршио је Богословију у Београду, а Духовну академију у Кијеву 1898. године. Радио је као професор у Скопљу и Солуну, био је ректор Призренске богословије, затим редовни професор историје српске цркве на Богословском факултету у Београду од 1920. до 1936. године. Био је први декан Богословског факултета. Био је професор четворици патријарха: Варнави, Гаврилу Дожићу, Герману и Павлу. На Коларцу у Београду 1936. године промовисан је у почасног

тичким приликама у СФРЈ и о неправди која је свуда око нас, о слави и другим занимљивим темама.

Биографија

Петар Момировић је рођен у Јагодини (Светозареву) 4. октобра 1907. године. Завршио је Богословски факултет, а касније историју уметности на Филозофском факултету у Београду. Од 1939. године радио је као професор у Битољу, Ћуприји, Смедереву, Пожаревцу и Алексинцу, а од 1947. године је почео да ради у Црквеном музеју Старе цркве у Сарајеву. Средином 1955. године прешао је у Покрајински завод за заштиту споменика културе у Новом Саду,² где је остао до пензионисања 1977. године.³ У Заводу је организовао службу заштите и конзервације књижно-архивских споменика на подручју Војводине и радионицу за конзервацију старих рукописа и старих штампаних књига. Обавио је истраживања и заштиту књижно-архивских споменика на целом подручју Војводине. Прикупио је све записе и натписе по сакралним и ритуалним књигама и споменицима на овом подручју.

Био је дугогодишњи председник Секције историчара уметности Друштва музејских радника Војводине. Са члановима Секције је написао

доктора теологије и члана Историјског института Српске академије наука и уметности. Следеће године је, указом грчког краља, проглашен за почасног доктора Атинског универзитета. За време своје службе у Скопљу, Солуну и Призрену сакупио је преко 600 рукописних и штампаних књига србуља, које је поклонио Народној библиотеци у Београду. Највише радио је имао из историографије српске цркве. Историјску грађу коју је сакупио по руским архивима и у библиотекама по Светој Гори објавио је у *Споменици Српске краљевске академије* 1900, 1903. и 1922. године. У Скопској Црној Гори је, под маском обнове манастира и цркава, формирао прву српску чету да би заштитио народ од банди албанских качака и чета ВМРО-а. У Алексинцу је поклонио имање како би се направила техничка школа, која се од 2004. године зове по њему: Техничка школа „Прота Стеван Димитријевић“. Умро је у Београду, новембра 1953. године.

² Архив Војводине, Ф. 295. Покрајински секретаријат за општу управу и буџет – Нови Сад (1953–1971), 1953–1971, а. ј. 7087.

На основу чл. 291 Закона о јавним службеницима и предлога за додељивање виших звања у области културе именоване од стране Извршног већа НР Србије при Савету културе 16. децембра 1961. године, издато је Решење којим се Петар Момировић, кустос Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Новом Саду, унапређује у звање виши кустос.

Према подацима из Упитника за оцењивање службеника током 1962. године, Петар Момировић је вршио службу заштите књижно-архивских споменика у својству палеографа, а као ванредно и историју архитектуре. Као начелник је руководио Одељењем историје културе. Поред тога руководио је и радионицом за конзервацију књижно-архивског материјала и вршио евиденцију споменика културе у Банату. Уређивао је заводску публикацију *Грађа*.

³ Архив Војводине, Ф. 479, Лични фонд Петра Момировића (1907–1993), 1926–1993, Лична документа 1926–1990 (даље: АВ, Ф. 479).

сликарска и вајарска дела у музејима и галеријама у друштвеном и приватном власништву, на читавом подручју Војводине. Написао је низ научних радова из области историје, етнологије, историје уметности, књижно-архивске проблематике и палеографије.⁴

Своје животно дело *Стари српски записи и натписи из Војводине* завршио је 1990. године, после 22 и по године сакупљања и преписивања са изворних, световних и сакралних предмета и споменика. Ово дело садржи 10.141 запис и натпис; први потиче из 1528. а последњи из 1980. године. Међутим, Петар Момировић није доживео издавање својих *Записа* јер је 8. јула 1993. године умро. Следеће године објављено је двотомно издање *Стари српски записи и натписи из Војводине* чиме је подигао „себи споменик какав се не може платити никаквим благом овог света“ (Милан Живановић).⁵

Писмо Стефана М. Димитријевића⁶

„25. XII 1952. г. у Београду
7. I 1953.

Драги Перо, Христос се роди!

Прими са твојом добром сапутницом Елзом, а ако је код вас и њеном милом сестром Златом, моје најсрдачније честитање Божићњег празновања и Нове године са жељом, да вам она у свему буде срећна, а на првом месту, да вас одржи здраве и у досадашњем расположењу и задовољству с оним што је Бог дао и што прилике пружају, а да би вам очували одушевљење за рад и истрајност у усавршавању саморадњом. Моја баба, очева мајка, у детињству нашем много пута је понављала мени и моме покојном брату: ‘боље је бадава радити, него бадава седети’. После је у Богословији томе науку додата заповест апостола: ‘делајте донде свето имате’, а из народне етике је дошло: ‘ради као да ћеш сто година живети, а моли се Богу, као да ћеш сутра умрети’. Кад неког од млађих чујеш да се жали на запостављеност или другу какву неправду, саветујем га, да због тога не губи вољу за рад, али да уз то има и стрпљење. То двоје неминовно донесе успех и победу, по оној руској народној мудрости: ‘терпјеније и труд всјо сотруд’. Додуше, један виђењни и поштовања достојан наш богослов рекао ми је једном у резиденцији својој: ‘боље је пола сата ласкати и рекламу од неког свог посла правити, него пола године радити’. Али кроз дуги мој живот уверио сам

⁴ Леонила Павловић, „Лични фонд Петра Момировића (1907–1993), 1926–1993“, *Архивски анали*, бр. 5, Нови Сад 2009, 171.

⁵ Љубисав Андрић, *Посвета Петру Момировићу*, Нови Сад 1997, 142.

⁶ АВ, Ф. 479, Писма црквених великодостојника упућена творцу фонда.

се, да истински раденик ма на ком пољу и ма у колико забаченом месту био он, опет доживи свој дан. Нађу се људи, који га изведу из буџака и поставе на површину.

Све ово рекох из размишљања о твом ситном по форми положају, а очуваном и похвалном елану за рад; не дангубљењу у ћаскању и празнозбору, оговарањима и критиковањима свега и свакога, вођеног често пута и по олтарима у најважнијим моментима службе. Кад сам видео каквих жала греховних имамо међу наставницима богословија а ти носиш звање црквеног појца, и да има још вас неколико запостављених, онда ми се нешто у души преврће, али ће труд и стрпљење све то да смрве, само се не сме малаксати и због протекционашких смицалица разочаравати. Код тебе је измирење са судбом и не губљење одушевљења за рад углед за млађе, а задовољство за нас старије аргате. Баш то аргатовање без ичијег благовољења и милости на крају крајева никог није оставило на дну. И твој ће дан доћи. Само и даље - смело напред у раду!

Пишеш ми, да вам је се допао мој говор у Нишу. Нисам члан свештеничког удружења зато, што је оно по републикама разбијено, а није опште. То је са правом учињено, по моме рачунању, због те веселе Македоније. Како је се чуло било, тражено је од Бугарске, да јој се уступи Македонија, да би она не ушла у састав Југославије као шеста република, него као 'савезница', а колико би доследна и верна била, показала је већ у недавној прошлости. Ту је ембрион и о тражењу, да се реши некакво црквено питање македонско. Друго, свештеничко удружење је стварано ради ломљења епископата али, пошто епископат иде низ бразду, не изгледа да је тај мотив толико важан. Међутим, дошло је се у Њорсокак. Позват је у изборно тело и учествовао у избору патријарха председник удружења, бирани су од архијерејског сабора чланови удружења за епископе (пакрачки и захумско-херцеговачки), слати су од патријарха епископи посланици на скупштине удружења и спокојно слушани, како у полемици њихову браћу масакрирају. Зар то није крупна аномалија, коју треба признањем удружења отклонити, а разуме се, тражити, да удружење не буде по републикама, него опште, једна Црква једно и удружење. Разделили нас у своје време из Москве на две нације, српску и црногорску, па Србију још онда, поред оцепљене Македоније, још и на две аутономије, Војводину и Космет. У Космету ваде реч шиптари, ћирилица се, кажу, у Босни и Херцеговини у службеној преписци изгубила, Хрватска доби чак и Дубровник. Кад се почело са аутономијама, зашто он у природном географском саставу са Црном Гором не доби аутономију, коју је по свему заслужио. Мало је смешно, да су Дубровник, Требиње и Херцег Нови у три разне републике, а могао би се тако рећи, из једнога у други каменом пребацити и да дубров-

чанин, кад жели да иде у своју централу Загреб, мора у свој дужини Босанско-Херцеговачку републику да прође. Све је то да се српски народ и даље цепа и слаби. Нису га доста кресале бугарске и аустро-немачке окупације са искореначким неронством и вандализмом Павелића, него му треба и ка памук крв исисати. Заговорих се и молим те, поцепај или спали ово писмо, пошто га прочиташ.

Да се вратим на ствар. И прошле године сам наишао на Годишњи сабор ужичког свештенства и на позив њихов говорио нешто. Само што 'Весник' није могао донети све, што сам рекао. Сада су нишки свештеници, махом моји пријатељи неки и лично дошли да траже, да им говорим на тему, коју су сами истакли. Иако нисам био најбоље са здрављем и слободним временом, нисам могао да им одречем. Срочио сам нешто за неколико дана и хвала 'Веснику', што је говор у потпуности донео, донео, да се мало сузбије утицај, који је извештач 'Политике' изазвао неистинитим речима, да сам казао, да је вера слободна. Нису хтели да ми штампају солидну и скромну исправку, а 'Весник' мало ко чита, те ме и сада при сусрету по неки пријатељ кисело ословљава, а пре штампања говори добио сам откуцано анонимно писмо, не са грдњом, али са болним оним 'Зар и ти сине Бруте'.

Морам да скратим писмо, а најважније остаде за крај. То је питање о Слави. О том нашем верском не само обичају, него најкарактеристичнијем народносном обележју писало је се много, али највише у родољубивим фразама. Ми смо Словени разбијени били на племена, па нам и дохришћанска религија није имала општи култ. За неколико само заједничких божанстава имамо трага код свију данашњих Словена, а иначе нам је вера била племенски разједињена. Код нас Срба племенски живот потенцирао је још изломљени терен Балканског полуострва, на које смо се доселили, а то се у вери и у етици до наших дана осећало и осећа. Иза сваког брда, а већ да не говоримо о пределима и о брдима уоквиреним или око речних токова заокругљиваним жупама, имамо нешто ново и другојаче у ношњи и у обичајима: око рађања, венчавања, сахрана и помена умрлих. Тако и око Славе. Док се у Шумадији, Левчу, Темнићу и западном поморављу диже у славу, у Старом Влаху и Босни централно је богомољење читање ваславе и наздрављање из буклије. У Херцеговини и Црној Гори најсадржајније су здравице и благосиљања, а у источним крајевима Србије много је шта очуваније из старине, нарочито певање народно-молитвено. У Војводини је био и колач изгубљен, а сводило се на славску свећу и водосвет на дан славе, то све под утицајем 'богословисања и чишћења вере од паганских остатака' учених и напредних људи, а то не по садржаним, некој стварној унутрашњости својој, него према етикети, коју су прикачивали себи. За пуну радњу о слави треба претходно описати све покраинске и локалне радње и гово-

рења славска. Кад би наши парохијски свештеници пописали буквално само оно, што из народних уста и из њиховог поступања о слави виде и чују, стекли би роду глас, а себи сачували име од заборава. Као уредник 'Весника Српске цркве' чинио сам сличне апеле, али су остали глас вапијућег у пустињи. Инертан је за перо и књигу наш свештеник. У мојим пропитивањима било је лица, којим си као кљештима вадио речи из уста. А ово прикупљање духовног богатства нарочито сада треба свеопште отпочети, јер ће га војевање против слављења, кажњавање ученика смањењем владања, ако су изостали од школе на дан своје славе, а да не говоримо о јавном оптуживању службеника, који славе.

Све ово рекох ради тога, да ти не можеш, то јест немаш по чему да даш завршну радњу о Слави, нити обимну због доста и других додата, спреманих за Историју Српске Цркве, коју парцијално пишу наши учени историци. Мораш се ограничити на једну округлу радњу, која треба непознаваоцима да би појали о томе шта је српска слава. За то имаш узгредног материјала по етнографским зборницима Српске академије наука, у етнографским стварима Вука Караџића, Милана Милићевића - 'Славе у Срба', у годишњици Николе Чупића, па у његовом 'Животу Срба сељака' у I књизи Српског Етнографског Зборника. Написао је књигу о слави и Ђакон пожаревачки Васа Живковић, али у књизи главна садржина биографије и опис празника, који се славе као заштитници куће. Неко је још у почетку препорода наше књижевности рекао да је слава кућевна дан када су прапредци примили хришћанство, па је та напамет избачена мисао прешла и у западне наше крајеве и створио се тамо назив 'крсна слава'. Међутим, прави су народни називи: слава, служба, свети, сведен/свети дан, у јужном делу Македоније. Ја сам извео, да је порекло домаће славе празновање првог завета предака у расправи о заветном посту и празновању у раду своме Свети Сава у народном веровању и предању, Београд 1926. г. Закључак сам извео на 72 страни, али сам на другим местима образложио своје тврђење том јаком околношћу, што се зна кад су покрштавања у маси вршена, Богојављенских дана по Ускрсу, а славе су наше готово све у јесен и зими, кад су највећа страдања од вукова и других зверова, премрзавања у путу, пожара и разних болештина, па се спасени заветовали да празнују светитеља око чијег су се дана спасили или коме су се молили, да их спасе. Ову је претпоставку навео и Радосав Грујић у свом напису о слави у Гласнику Скопског научног друштва, али по обичају свом, не каже чија је. И ту би расправу његову требао да прочиташ, али ничега стварног у њој нећеш наћи. Одрастао тамо, где се и колач славски изгубио, он описује оно што је у Скопљу ненародско видео и избаца крупну мисао, разуме се априорно, као што је већина његових ствари да је Св. Сава 'реформирао' слављење. Тамо ће бити ове моје књижице па разгледај читате о посту светосавском и

слављењу Св. Саве као домаће и еснафске славе, те ћеш видети више радњи о слављењу уопште. Ја сам још 1889-ој години, као учитељ у Липовцу, код Алексинца написао расправицу 'Један поглед на слављење крсног имена у нас', штампану у 'Црквеном Гласнику', листићу, који је излазио у Лесковцу. Описао сам слављење у оном крају. Не би згорега било да и то прочиташ. Немам тога листа, нити сам га због других мојих ствари нашао ни у Лесковцу, ни у Нишу. За срећу нашли су ми све три године листа уједно увезане у Крагујевачкој старој цркви. Књига је сада још код мене, али је обимна и немогуће је да је поштом пошљем. Него прочитаћеш овде, кад будеш за испите долазио.

Још би ти неке детаље могао казати, али се бојим да и ово није досадно већ.

Прими поздрав са својима и са заједничким пријатељима од твог доброчинитеља

Ст. М. Димитријевића."

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- 1 Архив Војводине, Ф. 479, Лични фонд Петра Момировића (1907–1993), 1926–1993.
- 2 Архив Војводине, Ф. 295, Покрајински секретаријат за општу управу и буџет – Нови Сад (1953–1971), 1953–1971.
- 3 Љубисав Андрић, *Посвета Петру Момировићу*, Нови Сад 1997.
- 4 Леонила Павловић, „Лични фонд Петра Момировића (1907–1993), 1926–1993“, *Архивски анали*, бр. 6, Нови Сад 2009, 170–171.
- 5 <http://sr.wikipedia.org>, *Прота Стеван М. Димитријевић*, прегледано 5. децембра 2014. године.
- 6 <https://sr.wikipedia.org>, *Слава*, прегледано 5. децембра 2014. године.

LEONILA PAVLOVIĆ, M.A., Oberarchivarin
Archiv der Woiwodina
Novi Sad

EIN INTERESSANTER BRIEF DES ERZPRIESTERS STEFAN M. DIMITRIJEVIĆ AN
PETAR MOMIROVIĆ

ZUSAMMENFASSUNG: Petar Momirović wurde am 4. Oktober 1907 in Jagodina geboren. Er hat die Theologische Fakultät, und später auch Kunstgeschichte an der Philosophischen Fakultät in Belgrad abgeschlossen. Als Lehrer arbeitete Petar Momirović in Bitola, Čuprija, Smederevo, Požarevac und Aleksinac. Ab 1947 war er im Kirchenmuseum der Alten Kirche in Sarajevo tätig. Mitte 1955 kam er in das Provinzamt für Kulturdenkmalschutz in Novi Sad, wo er bis zur Pensionierung 1977 arbeitete. Er schrieb eine Reihe von wissenschaftlichen Arbeiten auf den Gebieten Geschichte, Ethnologie, Kunstgeschichte, buch-archivalische Problematik sowie Paläographie. Sein Lebenswerk *Alte serbische Aufzeichnungen und Aufschriften aus der Woiwodina* hat er im Jahre 1990 beendet. Dieses Werk enthält 10141 Aufzeichnungen und Aufschriften, von denen die erste aus dem Jahre 1528 stammt, und die letzte aus dem Jahre 1980. Aber, die Veröffentlichung seiner *Aufzeichnungen* hat er nicht erlebt, da er am 8. Juli 1993 verstorben ist. Im darauffolgenden Jahr wurde die zweibändige Ausgabe der *"Alten serbischen Aufzeichnungen und Aufschriften aus der Woiwodina"* herausgegeben.

Stefan M. Dimitrijević wurde im Januar 1866 in Aleksinac geboren. Er hat die Theologische Fakultät in Belgrad, und im Jahre 1898 auch die Geistesakademie in Kiew abgeschlossen. Dimitrijević arbeitete in Skopje und Tessaloniki als Lehrer. Er war der erste Dekan der Theologischen Fakultät. Außerdem war er Professor von vier Patriarchen: Varnava, Gavriilo Dožić, German und Pavle. Während seiner Amtszeit in Skopje, Thessaloniki und Prizren sammelte er über 600 handschriftliche und gedruckte Srbulja-Bücher, welche er der Volksbibliothek in Belgrad geschenkt hat. Das Thema der meisten von seinen Arbeiten war die Historiographie der serbischen Kirche. Im November 1953 starb er in Belgrad.

Petar Momirović vermachte am 15. September 1993 dem Archiv der Woiwodina seine persönlichen, schulischen und amtlichen Unterlagen, Hefte mit Angaben und Notizen von der Terrainarbeit, sowie einen kleinen Koffer mit verschiedenartiger Korrespondenz. Während des Ordnen des persönlichen Bestandes von Petar Momirović wurden in der Gruppe Korrespondenz, welche Briefe des Urhebers des Archivbestandes, Briefe der Großwürdenträger an den Urheber des Archivbestandes, Familienbriefe und Glückwunschkarten enthält, besonders interessante Briefe von Stefan M. Dimitrijević gefunden, in welchen

er über die politischen Verhältnisse im ehemaligen Jugoslawien und die gegenwärtige Ungerechtigkeit, über das Familienfest (slava) und andere interessante Themen geschrieben hat.

SCHLÜSSELWÖRTER: Petar Momirović, Aufzeichnungen, Kirche, Gott, Theologische Fakultät, Gottesdienst, Heiliger Sava, Familienfest (slava)

ГОРДАНА БУЛОВИЋ, кустос историчар
Музеј града Новог Сада

ПИСМО ЈОВАНА МИХАЈЛОВИЋА ИЗ СРЕМСКЕ КАМЕНИЦЕ СИНУ АЛЕКСАНДРУ

САЖЕТАК: Писмо које је Јован Михајловић из Сремске Каменице упутио сину Александру у Београд, убрзо након великог страдања цивилног становништва у рацији у Новом Саду 1942. године, још је једно сведочанство о страхотама које су се одвијале на новосадској обали Дунава. Тих дана се из Сремске Каменице голим оком могло посматрати шта се дешавало, нарочито на новосадској плажи „Штранд”. Оно што је видео Јован Михајловић је и записао.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: рација у Новом Саду, злочини, страдали у рацији, породица Михајловић из Сремске Каменице, Драгољуб Ристић.

У Музеју фармације (Музеј града Новог Сада) чува се лични фонд др Николе М. Ристића. Овај фонд је Музеју, као поклон, уручила Ристићева родбина, породица Михајловић из Сремске Каменице. У фонду се поред стручне медицинске библиотеке и медицинских инструмената др Николе Ристића, чува и писана грађа (документа, белешке, преписка). Посебну пажњу привукло је писмо настало неколико дана након рације у Новом Саду 1942.

У овом писму отац Јован Михајловић обавештава сина Александра и кћер Милицу – Мицу у Београду о стравичним дешавањима у Новом Саду. Породица Михајловић тада, као и данас, живи у Сремској Каменици, уз саму обалу Дунава – код „Рипарије”. У јануарским данима 1942. године, они из Каменице посматрају стравичне сцене на новосадској страни Дунава, те тако постају сведоци ових догађаја. О броју страдалих за време рације у Новом Саду, о именима страдалих, о свим местима на којима су та страстишта била, Јован Михајловић нема потпуне информације.¹

У писму се уочава Михајловићева брига за судбину „пријатеља Драгог”. Даљим истраживањем грађе, као и изучавањем родбинских односа

¹ Вид. у: Звонимир Голубовић, *Рација у Јужној Бачкој 1942. године*, Нови Сад 1992; Др Драго Његован, *Рација: III група масовних злочина*, Нови Сад 2008.

породица Михајловић и Ристић, дошло се до драгоцених података о Драгом. Преживео је рацију 1942. године, и његова даља судбина води нас до још једног стратишта у Новом Саду на крају Другог светског рата, до „Рајине шуме“.

Драгољуб – Драги Ристић² (1882, Бољевац – 1944, Нови Сад) био је рођени брат др Николе Ристића, зета породице Михајловић из Сремске Каменице. Као резервни коњички официр, учествовао је у оба балканска рата и Првом светском рату. За своју храброст одликован је више пута, а међу одликовањима је и Карађорђева звезда са мачевима. Био је индустријалац у Новом Саду. У периоду између два светска рата отворио је Творницу свилених и полусвилених тканина,³ која је од мале радионице постала велика текстилна индустрија у којој је било запослено око 600 људи. Ова творница се налазила у Косовској улици број 29. Већински власници Творнице били су чешки Јевреји и два ортака из Суботице, а тек мање од половине било је у власништву Драгољуба Ристића. Одмах на почетку Другог светског рата, „појавила се једна група мађара из Будимпеште да га опљачка и за багателну цену откупи фабрику. Покушали су претњама и уценама да га наведу на продају творнице, те како у том нису успели“, Драгољуба су ухапсили и спровели у затвор у Нови Сад, одакле је, без утврђене кривице, пуштен после осам дана. Након тога, Ристић је био принуђен да напусти Нови Сад. Како Творница његовим одласком не би била напуштена, и како је као такву не би одузеле мађарске власти, он није напустио територију мађарске државе, него се склонио у Будимпешту. Када се за његов боравак у Будимпешти сазнало и када су се прогањања од стране мађарских власти наставила, Драгољуб Ристић се вратио у Нови Сад.

Током Другог светског рата, иако је био под присмотром, а Творница под строгим контролом мађарских власти, Ристић је ипак издржавао четворо логорашке деце, помагао Црквеној општини у Новом Саду у роби и новцу, као и сиромашне раднике које је прогонила мађарска власт. Такође, помагао је Народноослободилачки покрет, нарочито затворенике у логору у Бачкој Тополи. Главна веза са затвореницима партизанима и Славком Лесковцем у логору био је адвокат др Радослав Илић из Новог Сада. После ослобођења, а по сведочењу његове супруге Јелисавете – Елзе Ристић, Драгољуб је ухапшен 26. октобра 1944. године и спроведен у Окружни суд у Новом Саду. „Од 23. новембра сам изгубила сваку везу са мојим мужем, те

² Сви делови биографије Драгољуба М. Ристића преузети су из документа: Молба Јелисавете Ристић из Новог Сада о пуштању на слободу, стављања у кућни притвор и дозвола за пренос у болницу ради лечења њеног мужа Драгољуба М. Ристића, индустријалца из Новог Сада. Молба упућена Војном суду Нови Сад, 19. јануар 1945. године. Музеј фармације у Музеју града Новог Сада, инв. бр. МФ – 1979.

³ Након Другог светског рата ова творница носи назив „Текстилна индустрија Соња Маринковић“.

не знам ни где се налази, будући су ме у затвору известили, да је одведен са осталим затвореницима, без ознаке камо.”

О даљој судбини индустријалца Драгољуба Ристића није се знало све до случајног археолошког ископавања марта 1991. године. Тада су у „Рајиној шуми”, песку на бачкој страни Дунава, у време копања канала за градски водовод, багери набасали на људске скелете. У две масовне гробнице пронађени су скелети 250 особа. Др Мирослав Негројевић сматра да је утврдио идентитет 14 особа стрељаних у „Рајиној шуми”, међу којима је и индустријалац Драгољуб Ристић.

Каменица 5. II 1942.

„Драги мој Александре,⁴

По Стојићу послато писмо Мицино⁵ и твоје примили смо и обрадовали смо се. Како сад стање влада - а у изгледу је још горе и теже, нема изгледа да ће ми се дати прилика да Вам пошаљем - у главном маст и суво месо. И овде је велика скупоба свега а нарочито потреба за живот. Црно брашно 20-25 дин. па и то тешко. Кромпир 6 дин. шећера уопште нема итд.

Какве су прилике - права је твоја срећа што ниси овде. Чуо сам да имаш лепу уштеђевину. Немој жалити новац; за своју исхрану управо да све потрошиш - ништа.

Избегавај разна омладинска друштва. Никола има лепи књига, нема лепшег друштва од добре књиге. Читај Толстоја, Достојевског, Виктора Игоа и друге добре писце, а најбоље твоје стручне књиге. Чувај своје здравље. Ако ниси почео пушити - немој нипошто ни почињати. Нарочито немој увече никуда излазити. Подај Мици месечно за исхрану колико би и другом морао платити. Ни њима није на овој скупоби лако.

Има и Иванка лепи књига. Отиди чешће код њих, и поздрави их од стране нас свију одавде. Кажи да много поздрављамо сви тетку Милицу, и да нам је жао што неможемо и њима одавде послати нешто живежних потреба, које и ако су с' дана на дан све ређе и скупље - но ипак се за новац нађу.

С' времена на време и овде и у околини избије терор - прогањања.

Сад у околини Ирига хапсе људе - односе их камијонима - незнано куда. У Бачкој народ Српски преживљује најцрњу монголски инквизици-

⁴ Писмо Јована Михајловића из Сремске Каменице сину Александру у Београд, Фонд др Николе Ристића, Музеј фармације у Музеју града Новог Сада, инв. бр. МФ - 1978. Писмо је писано руком, писаним ћириличним словима, црним мастилом на четири стране. Текст писма дат је у оригиналу, са свим скраћеницама.

⁵ Милица - Мица Ристић, рођ. Михајловић (септембар 1900, Каменица - април 1976, Београд), кћи Јована и Персиде Михајловића из Сремске Каменице, сестра Александра. Удаје се за др Николу Ристића 1926. године и од тада па до смрти живи у Београду. Нису имали потомства. Њен брат Александар, у време настанка овог писма, живи и студира у Београду.

ју. Ово што смо ми очима гледали - прелази најбујнију машту. Садиста крвник, разбојник, небимого измислити страшнију смрт. Дотерају и камијонима доведу масу људи жена деце разног доба и разног сталежа на дунавску обалу; зима 25 испод нуле, држе их неколико сати на мразу. На залеђеном Дунаву су просекли одушку; поставили као стару даску; редом једно по једно довлаче - доведу - а неке донесу до одушке и ту на крају даске их ђотну или одгурну у одушку и онда у сваког изпале метак из даљине од 1-2 метра - пошто су сваког тог мученика предходно још на обали свукли - скинули са њих одело - до кошуље и гађа.

Било је небројено ужасни и језиви убијања. Од матере отму с груди дете, увате за ноге и размрскају о лед - па га онда отисну кроз одушку, и све то маса мученика - која чека ред - њих неколико хиљада заблуделим погледом гледе. Било је 5 мученички губилишта: код Кланице, између ћуприје, код оне Кречане више жељез. ћуприје, на штранду и спрам 'Рипарије' - где се врши превоз чамцима. С' наше обале лепо су се виделе жене у бундама, боље обучени људи, сиротиња, средње школска деца мушкарци и девојчице, и мала деца с` родитељима.

Три дана је бијо Нови Сад затворен као у обсадном стању - с' тим да из куће несме нико изаћи нити кроз прозор гледати. Ко год да се о ту наредбу - која није свестрано ни објављена, (изишла је једна објава кратка, готово и неприметна у разуме се маџ. новинама) - сваки је или на месту убијен, или довучен на обалу и ту убијен.

Нико претходно није знао да се спрема једно страшно крвопролиће монголско - маџарске инквизиције - без преслушања, без суђења. Пре тога месец дана, вршена су таква иста разбојништва пуних месец дана у великим бачким селима Жабљу, Чуругу, Ђурђеви и Кобиљу. Рачуна се да је погинуло преко 20.000 душа.⁶ Међу настрадалима су највише истакнутији људи: бивши и садањи чиновници, попови, трговци, индустријалци, занатлије, гостионичари, боље ситуирани приватници, пољопривредници и сиротиња. Дакле заступљени су сви слојеви Срб. народа.

У Новом Саду највише су страдали у улицама Дунавској, Пашићевој, Милетићевој, булевар и све главне улице. Сви бољи трговци и индустријалци су побијени. Врло тешко и оскудно се добијају вести: ја сам се распитивао за пријатеља Драгог и добијо сам једну хрђаву вест о њему, но ја је још нисам проверио и засад неверујем - мада је лако могуће. Телеграфиро сам Елзи - да ми се јави - да јави како су - чекам одговор. До сада се зна да су убијени: др Узелац, Никола Ивковић, Мољац (из Малог Дока) два брата и сестра Бокшан, оба Миросављевића, оба Милутиновића, ~~оба Зурковића, бив град начел. Др Милош Петровић и син~~⁷, др

⁶ О броју страдалих у рацији у јужној Бачкој вид.: З. Голубовић, нав. дело.

⁷ У оригиналу писма овај део је прецртан. Пошто су информације веома споро стизале, а

Трифковића жена и оба сина, Крстић трговац, Стефановић трговац. На улицама су наубијали толико света, да су теретним аутомобилима вукли и у Дунав бацали. Рачунају - они умерени, да су на горе обележеним местима на Дунаву убили око 5.000 особа⁸ ти дивљи монголи.

Настављам ти ово писмо после 8 дана. Драги ми се јавио телеграмом. За оно превучено горе сазнао сам да су се ти и још неки, њих два камијона, у последњем моменту - на Дунав. обали неком моћнијом интервенцијом спасли. Сазнали смо да су на тако грозан начин завршили др Павлас и његова жена, ма да су нудили два милијона динара одкупа. Исто тако су убијени оба брата Салајца - Николића месара. За маса њих ће се доцније сазнати. Сваки дан се сазнаје за много нових жртава. Убијен је онај твој млађи школски друг из оне мале гостионице 'Дунав'. Чито сам много о разним покољима о 'вартоломејској ноћи', али овака погибија невиних могла се збивати у првим годинама Хришћанства.

О разним другим стварима не могу ти писати...

Кажи Мици и Николи,⁹ ако имају какво загаситије - одложено, изношено одело; нека ми по Славку пошаљу. Ја сам једно моје поклонијо, а овде се не може набавити одело; те пошто стално носим једно - зуб времена учинијо је своје.

Буди ми здрав и паметан. Знам да смо ја и мама до сада због ове најгрешније глупости људске - због ратова изгубили три човечија живота. Поново, буди умерен и чувај се непознати женски.

Прими од своји из куће срдечно поздрав, љубе те тата и мама."

На последњој страни писма, оловком, истим рукописом, писаним ћириличним словима, записано је:

„23. I крвопролиће на ади

24. I стао лед у зору

28. I ождребила Мркуша женско ждребе, мрко без белеге – у 7 ујутру."

знале су бити и неистините, у наставку писма, осам дана после првих записа, отац Михајловић исправља делове већ написаног.

⁸ О броју страдалих у рацији у Новом Саду вид.: З. Голубовић, нав. дело.

⁹ **Др Никола Ристић** (20. 11. 1878, Бољевац – 4. 4. 1960, Београд), син Миленка и Станије Ристић из Бољевца; супруг Милице Ристић, рођ. Михајловић, и рођени брат Драгутина – Драгог Ристића. Након завршених студија медицине у Бечу 1904. године, учествује у оба балканска рата и Првом светском рату као резервни санитетски официр. За заслуге у рату одликован Орденом Светог Саве IV реда и Орденом југословенске круне. Након Великог рата на дужностима је начелника Министарства народног здравља Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, потом и на месту управника Опште државне болнице у Београду. Био је у управу Српског лекарског друштва, као члан задужбинарског одбора. Током Другог светског рата, већ пензионисан, повукао се из Београда у Бољевац где је ради као лекар. Вид. у: Гордана Буловић, *Српски санитет 1914–1918*, Нови Сад 2015, 23–38.

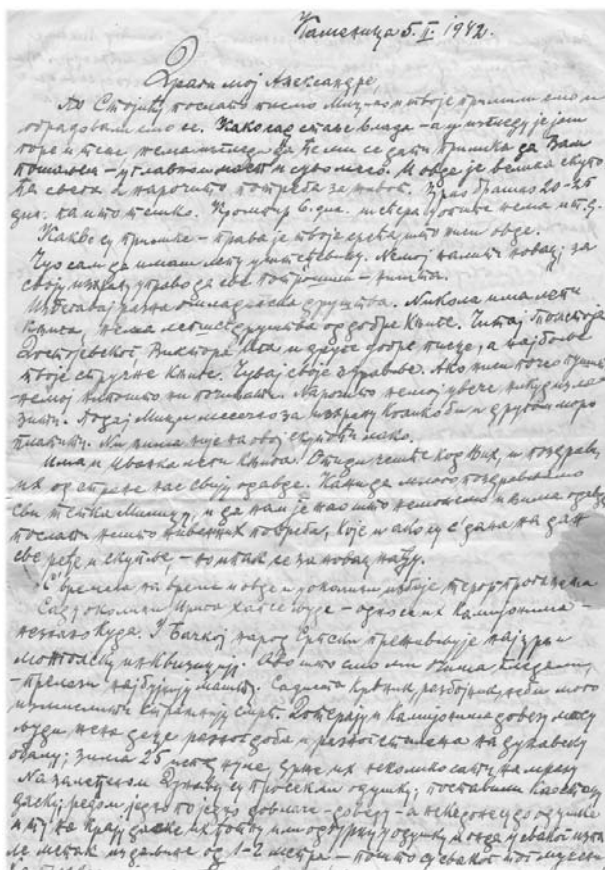
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

- 1 Музеј фармације у Музеју града Новог Сада, инв.бр. МФ - 1978.
2 Музеј фармације у Музеју града Новог Сада, инв. бр. МФ - 1979.

Литература

- 1 Буловић, Гордана, *Српски санитет 1914–1918*, Нови Сад 2015.
- 2 Голубовић, Звонимир, *Рација у Јужној Бачкој 1942. године*, Нови Сад 1992.
- 3 Његован, др Драго, *Рација: III група масовних злочина*, Нови Сад 2008.

GORDANA BULOVIĆ, Kustodin-Historikerin
Museum der Stadt Novi Sad

EIN BRIEF VON JOVAN MIHAJLOVIĆ AUS SREMSKA KAMENICA AN
SEINEN SOHN ALEKSANDAR

ZUSAMMENFASSUNG: Der Brief, welcher Jovan Mihajlović aus Sremska Kamenica an seinen Sohn Aleksandar in Belgrad gerichtet hat, kurz nach dem großen Massaker der Zivilbevölkerung in der Razzia in Novi Sad 1942, ist noch ein Zeugnis der Schrecknisse, die am linken Donauufer geschehen sind. In diesen Tagen konnte man aus Sremska Kamenica klar die Geschehnisse beobachten, vor allem am Novisader Badeplatz "Štrand". Jovan Mihajlović hat aufgeschrieben, was er gesehen hat.

SCHLÜSSELWÖRTER: Razzia in Novi Sad, Verbrechen, Ermordete in der Razzia, Familie Mihajlović aus Sremska Kamenica, Dragutin Ristić

ПЕТАР БУРЂЕВ М. А., историчар
Историјски архив Града Новог Сада

СВЕДОЧЕЊЕ РИМОКАТОЛИЧКОГ СВЕШТЕНИКА ИШТВАНА КЕВЕША О СТРАДАЊУ СРБА У МОШОРИНУ У РАЦИЈИ 1942. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: Доста је написано и речено о тешком и туробном времену кроз које је прошла Шајкашка област током полицијско-војне акције окупаторских мађарских власти у јануару 1942. године. Најпотпуније забележено сведочење о крвавим дешавањима у Мошорину проистекло је из исказа Иштвана Кевеша, локалног римокатоличког пароха. Сведочење је тим драгоценије јер дознајемо детаљан опис страдања проте Светозара Влашкалића. Ово шокантна сведочење, препуно детаља и појединости, доноси праву слику ратних ужаса који су се надвили над Шајкашком у току 1942. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Светозар Влашкалић, Иштван Кевеш, Шајкашка, Рација 1942, Мошорин.

Доста је написано и речено о тешком и туробном времену кроз које је прошла Шајкашка област током полицијско-војне акције мађарских окупаторских власти у јануару 1942. године. Нема сумње да је Рација била свесна намера највиших власти у Будимпешти како би се извршила промена у етничкој равнотежи овог краја и, с друге стране, како би се српско становништво ставило у положај потпуне потчињености.

Прегледајући спискове убијених по свим местима Шајкашке¹ у којима је спроведена Рација, лако се може уочити образац да се на списковима убијених по правилу налазе свештеници, интелектуалци и богати земљопоседници. Према мом скромном мишљењу, гледајући исказе оптужених за злочине у селу Мошорину,² лако се може извести закључак да је поред

¹ Звонимир Голубовић, *Рација у Јужној Бачкој 1942. године*, Нови Сад 1992, 242–345.

² Историјски архив Града Новог Сада, Ф. 148, Збирка мемоарске грађе о радничком и народно-ослободилачком покрету (даље: ИАГНС, Ф. 148), бр 4/467, 27–114.

национално-верске мржње главни покретач злочина била намера за противзаконито стицање материјалних добара.

Потврду ове тврдње можемо видети у најпотпуније забележеном сведочењу о крвавим дешавањима у Мошорину које је дао Иштван Кевеш, локални римокатолички парох. У допису од 19. новембра 1944. године, командант војне станице Мирков обавестио је истражну комисију Народног ослободилачког одбора да су спроведени свештеник Иштван Кевеш (Келер), Ђерђ Подоба и Јоца Петров.³ Кевеш је био ухапшен у Јаношхалми.⁴ Исказ овог свештеника значајан је јер детаљно описује и страдање проте Светозара Влашкалића.

Прота Влашкалић био је син мошоринског трговца Трифуна Влашкалића. Рођен је 26. марта 1874. године.⁵ После свршене новосадске гимназије,⁶ уписао је карловачку Богословију 1893. године. За ђакона га је рукоположио у децембру 1897. године вршачки епископ Гаврило Змејановић, а јереј је постао у јануару 1898. године. Прва парохија му је била Омољица у Банату, где му је умрла супруга. Из Омољице је прешао у родни Мошорин, где је му је преминуо син Србислав. На Мошоринском брегу подигао је цркву посвећену Св. Николи, са намером да касније ту заживи женски манастир. Због свог националног рада, прота је од државних власти 1929. одликован Орденом Св. Саве IV степена. По окупацији, означен је као лице од неповерења због чега је био интерниран у Шајкаш Св. Иван (данашњи Шајкаш). У току спровођења Рације, убијен је на Бадњи дан 1942. године, заједно са служавком Франциском Јакобец. Комисија НОО Мошорин оптужила је Јоцу Петрова и Јожефа Силака за ово убиство.⁷

Према записима са саслушања, свештеник Кевеш је овако видео своју улогу у јануарским дешавањима 1942. године:

„Присутни Тубић Жарко, истражни судија, Томић Зорка, записничар: Радосављевић Бранислав и Пругић Александар, као сведоци.

1) КЕВЕШ ИШТВАН, стар 47. година, рођен у Баји а настањен у Мошорину, по народности Мађар, римокатолички свештеник изјављује

Испиту се приступило преко тумача Радосављевић Бранислава, пошто свештеник Кевеш не зна добро српски.

Из Мошорина сам кренуо 4. октобра заједно са жандармима на колима Попов – Боке – Малетиног, али када сам дошао до Ђурђевог скрхала је руда и ја сам своја кола са стварима привезао уз кола – Жарка Дударина,

³ ИАГНС, Ф. 148, бр 4/458, 4.

⁴ Исто.

⁵ Бошко Брзић, *Биографски речник Шајкашке*, Нови Сад 2014, 80–81.

⁶ *Извештај о Српској великој гимназији у Новом Саду : за школску годину 1892–93*, Нови Сад 1893, 59.

⁷ ИАГНС, Ф. 148, бр. 4/467, 20–21.

која су носила жандарме. У Жабљу смо остали до 8. октобра а потом преко Темерина, Србобрана и Тополе дошли у Јаношхалму, где сам ја своја кола откачио и тамо остао, док су жандарми са осам кола продужили даље на Калочу, Толни до Сексарда, куда им је гласила раније добијена маршрута. На пут сам са собом повео и краву са три телета које сам продао у Ђурђеву док сам поведена два магарца предао у жабаљској општини с тим, да се доведу у Мошорин. У Мошорину сам оставио 17 комада оваца код Саве Параскића, док ми је раније 13 угинуло и козе предао Сави Бекташу да их учини. Две коњске коже од раније угинулих коња, једна овчија кожа остале су у магацину мога стана. У моме стану иза мене остало је исто тако три комада прасица и седам комада свиња за храњење, од којих су два била око 170 а остали 80 кила. У собама остао је цео собни намештај, од хране десет метери жита, 35 метери зоби, отприлике 120 метери кукуруза, два метра јечма, док сунцокрет наполичари још нису били донели и обрачунали са мнош, а држали су Рада Стојков и један Мађар чијег имена сада не могу да се сетим.

Дознао сам да се наредник Силак Јожеф налази у Калочи или у Герјену, Толнамеђ, Конкољ Јожеф да се налази у Баји, пошто му је жена из Баје, а рођен је у Чонопљи са станом у Петефи Шандор улици око средине исте, за Др. Иванића чуо сам да се налази у Кискумфелејхазу, Др Динка Јошеф у Пецбања Телеп, Јањи Јожеф знам да је родом из Папе, где је и сада.

У Мошорин дошао сам за свештеника 12. новембра 1941. године из Кецела и све до 16. децембра 1941. године у селу је било мирно. Када су убијена два жандарма у близини села и стање се погоршало. 23. децембра исте године дошли су код мене наредник Силак, бележник Конкољ, општински чиновник Влашић, Ђурика Палфи и жандармеријски наредник – водник Бус Михаљ са службом у Ђурђеву и показали ми писмо из Команде пете дивисијске области у Сегедину у коме се тражило да се достави у најкраћем року извештај, да ли у општини Мошорин има лица која су противна државном поретку. Не знам шта је од стране општине по овом писму одговорено, али сам, већ сутра дан приметио велики долазак жандарма, који су од тада па до рације стално били у Мошорину, тако да се у једном моменту њихов број повећао чак до 42. Петог јануара 1942. године, сећам се да смо тог дана носили литију, видео сам један мађарски тенк да је отишао пут путина, а иза њега велик број мађарских војника. Са њима су одведена на брег и четири жабаљца, од којих је један био подбележник, један механичар и после сам чуо да су ова четири жабаљца горе на брегу убијена. Исте вечери дошли су код мене и куцали на стан један потпоручник и четири официрска приправника и тражили од мене да их одведем код Јефте Бачкалића у кафану и том приликом су ми саопштили да је ухапшен прота Влашкалић и његова служавка Франциска и да могу да их видим. Ја сам то и учинио и чуо сам да су том приликом у општини од проте тражи-

ли да наведе коме је носио храну у рит, дајући му при томе пола часа времена, јер ће га у противном убити. Ово исто су тражили и од Франциске Јакобец протине служавке. По проту Влашкалића дошли су официр Салаи Иштван, заставник Ковач Имре, и још других пет официрских приправника, а то знам по томе што су сутрадан по протином хапшењу дошли код мене да се поздраве. Знам да су и они официри који су куцали код мене на прозор око 11 сати на дан 5. децембра, као и поручник Салаи са приправницима припадали 16 пограничном пуку са седиштем у Новом Саду. Знам исто тако да су по проту Влашкалића отишли са официрима у његов стан ради хапшења наредник Силак, Јоца Петров и Палинкаш Палика. Тачно је да је прота Влашкалић био ухапшен и на Туцин дан, када сам ја од једног од поменутих официра и четири приправника, позват да дођем у општину да га видим, али је вероватно те ноћи пуштен. Сутрадан, на Бадњи дан, био сам увече у бележничкој канцеларији када сам сазнао да је у општински затвор доведен поново прота Влашкалић и његова служавка Франциска. Напомињем да је тог дана прота Влашкалић по наређењу требао да спреми вечеру за официре, који треба да дођу, али је он исте вечери ухапшен. Том приликом видео сам да у ходнику пред затвором нешто жучније расправљају бележник Конкољ, поручник Салаи, Ковач Имре, Палфи Ђурика, председник Силак, наредник Силак, Петров Јоца, Мартон Јаника, Вечи Имре, Ридег Јанош, Петрик Антал, Влашић Јожеф, Ердег Јаника, Грацик Шандор, Палинкаш Андраш, Рожа Ђерђ, Грацик Иштван. По доласку побројаних лица у бележничку канцеларију мени је рекао поручник Салаи да имају писмено из Жабља да је прота Влашкалић помогао новчано породице интернираних добровољаца и затражили од мене да одем код њега у затвор, те да призна, јер ће га у противном случају убити. Пошто прота ништа није признао, ја сам о томе известио поручника Салаи, после чега је поручник Салаи предложио да одемо на вечеру код протe Влашкалића, која је била спремљена, што смо и учинили. На вечери су били присутни поручник Салаи, Ковач Имре, један официрских приправник, бележник Конкољ, Мартон Јаника, подбележник Менеш и један општински чиновник, чије име сада не знам али је био родом из околине Сенте и ја. По доласку у стан протe Влашкалића тамо смо већ затекли војнике-посилне официре, који су нас читаво време послуживали а протиног рођака Душка Влашкалића⁸ послали смо на спрат. За време вечере причало се о рацији у Жабљу и Чуругу, па је том приликом поручник Салаи рекао да је са војницима дошао у Жабљ, где је у току рација. Напоменуто је исто тако те вечери да је у току рација у Чуругу. На вечери се нисам дуго задржао и са Јаником Мартоном отишао сам кући. Чуо сам сутра дан око 11 часова да су проту

⁸ Богослов, стар 20 година, такође убијен у Рацији.

Влашкалића Ковач Имре и један официрски приправник одвели за Ш. Св. Иван и да је прота већ на путу до Ш. Св. Ивана убијен.

Поручник Салаи са војницима заједно вероватно се вратио за Жабаљ, јер га ја све до рације нисам видео. Напомињем да сам већ по обавештењу упозорио проту Влашкалића да би требало да се удаљи из Мошорина, то је било на једно две недеље пре рације.

На други дан православног Божића, по доласку војске у Мошорин, ја сам се затекао у општини и том приликом видео сам цивиле Мађаре где стоје у ходнику. Њихов број сада тачно не знам, али их је био 16–18. У Полицијску собу нисам ишао да бих видео да ли и тамо има цивила. Могу само да наведем појединачно оне Мађаре цивиле које сам у току рације видео или у општини или на улици да се крећу наоружани пушком или батинама. То су следећи Ридег Јанош, Грацик Шандор, Палинкаш Шандор, Петрик Антал, Вечи Имре, Пењоф Ференц, Палфи Ђурика, Грацик Пишта, Грацик Пала Пал, Грацик Бела Иштван, Лукач Иштван, Шандор Андраш, Хегедиш Пишта, Петров Влада, Петров Јоца, Хорват Михаљ, Балаж Ђерђ, Тот Јанош, Палинкаш Пал, Пусту Леринц, Ђевики Ференц, Ђевики Пера, Рожа Ђерђ, Питер Јанош, Пинтер Миша, Буза Јанош, Апро Антал, Теглаши Јошка, Гајо Андраш, Балинт Михаљ, Балинт Јошка, Јенеи Ђура, Јенеи Тамаша Тамаш, Грацик Ференц, Каслик Имре, Ковач Имре, Епрад Шандор, Терек Миша, Терек Лајош, Терек Геза, Топар Ђура, Топар Иштван, Нађ Андраш, Тот Шандор и Фехер Јожеф.

Чланови општинске управе у то време били су Топар Ђерђ, Стал Јожеф, Урош Ђурђевић и Аца Тубић и они су за цело време рације по цео дан били у канцеларији, па су чак и ручали.

Општину сам напустио те ноћи око 11 часова, а пре него што ћу отићи отишао сам са Шањиком Јаношием и Влашићем до председничке собе, у којој сам већ тада затекао три Србина, где клече, и два војника који су их чували. У општинском ходнику и пред самом општином било је доста Мађара цивила. Ја сам читаво време, док сам се бавио у општини, био у бележничковој канцеларији, у коју је с времена на време долазио и наредник Силак. Увече, била је већ помрачина, видео сам када је наредник Силак стојећи на општинским вратима која воде из ходника на улицу, прозивао поједине Мађаре и њима делио цедуље, на којима не знам шта је писало. Обично је по двојицу Мађара прозивао из списка кога је држао у рукама. Ја сам се, разумљиво, заинтересовао и запитао Силака шта се то ради, али ми је он одговорио да ме се то ништа не тиче и да је он Бог мошорински.

Ујутро, 9. јануара дошла је кроз башту код мене у стан Срдић Мара, да бих ја интервенисао за њеног сина, који је такође ноћу однет, и ја сам одмах пошао у општину. Уз пут сам испред парка видео једну дугачку колону сељачких кола и на сваким колима по два војника, који су седели

иза кочијаша и по два Србина у шарагама. По један кочијаш, који је био војник, такође је седео на колима.

Када сам дошао у општину нашао сам поручника Салаиа, коме сам предочио да је између осталих ухапшен и један млад поп, на што ми је он рекао да се ништа не бринем. Истог дана интервенисао сам на молбу жене Владе Петрина за њега, али ми је том приликом у љутњи поручник Салаи рекао да није требало у списак таква лица стављати, тражећи име Владе Петриног ја сам држао списак у руци и видео да је на њему било око 460 особа. Списак је био куцан на машини. После овога интервенисао сам и за Гавру Бељанског. За све ове интервенције примио сам и то: од Петрин Владе једно дебело свињче, од Томпарића Мила 600 пенга, од Гавре Бељанског, за кога сам такође интервенисао, 600 пенга, и ракије, од Срдић Маре једну поњавицу, од жене Јоце Петриног једну поњавицу, од Јефте Бачкалића 100 пенга, од ћерке Вејка Етинског 100 пенга да интервенишем за њену матер Даницу, али када сам дошао у општину сазнао сам од Силака да је већ убијена. Тада сам ово сазнао ја сам хтео унапред примљених 100 пенга да вратим, али Етински нису хтели да приме. Приликом доласка у општину у два дана видео сам пуно Срба у председничкој соби, који су клечали. Од Раде Јовановића Тошиног сина примо сам 200 или 300 пенга. Једног дана дошао је код мере Поважањ Јанош председник пољопривредног одбора и рекао ми да у селу има пуно Срба који се боје за свој живот и нагласио ми да би се то могло искористити, те да се добије извесна сума новца. Ја га од тога нисам одвраћао и на тај начин долазили смо обојица до извесногдохотка али је Повашањ увек већи део добијао. Тако сећам се да је примио од Недељка Јеловца 700 пенга. Истина је да је Владе Петриног жена по доласку код мене ради интервенције за њеног мужа мени нагласила, да ако Влада буде пуштен да то неће бити бесплатно. Признајем да сам исто тако једног дана позвао Каранов Лазу и наредио му, под претњом каснијих неприлика, да исплати одмах 400 пенга, које је наводно овај дуговао Марији Хорват из времена Југославије, а по неком ранијем раскиду службеног односа. По пријему новца исти сам дао Маришки Хорват.

Истина је исто тако да сам од жене Стеве Живковића примио 400 пенга ради интервенције да је не би пребацили у Банат и ову сам суму, по ранијем већ одговору да радимо на пола, поделио са Поважањ Јаношем. Исто тако за време рације отишао сам са Поважањ Јаношем код Пере Бедова и под видом да купимо овце узео сам два комада и новац нисам дао.

За време рације био сам један пут са поручником Салаиом на ручку код бележника Конкоља, а у три маха на ручку код самог Салаиа, који је одсео у вили проте Вишкалића. На тим седељкама питао сам за разлог убиства Срба и поручник Салаи ми је одговорио да питам оне, који су списак састављали.

Последњих дана у рацији био сам у општини када је дотерана једна већа група Цигана и видео сам када им је наредник Силак завезивао очи, говорећи да ће сад ићи у Немачку и да се не боје ништа, а потом их је један редар спроводио у школску шупу, где их је Палфи Ђурика, Влашић и Шањика Јаноши појединачно убијали. Ја сам за њима отишао и све својим очима видео, али је поред ових Цигана у шупи било и других лешева. Ја сам тражио поручника Салаи или бележника Конкоља да интервенишем, али их нисам нашао.

При крају рације позвали су ме Ковач Имре, Заслош, и Салаи поручник, да с њима на троје саоница изађем на Тису да разбијемо лед динамитом, пошто су стигле пријаве да су се лешеве на једном месту нагомилали и у леду задржали. Ја сам позив примио и са двојицом официра, бележником Конкољем, његовом женом, још друга два цивила Грацик Пиштом и Вечи Имром изашао на Тису где је Заслош Ковач лично ставио динамит и потпалио га. Млаз воде је потом шикнуо горе и када сам направљеном отвору на лед пришао, видео сам леш Милице Каназир. Динамит је свега једном стављен на лед, јер је циљ био постигнут, лед је кренуо. Познато ми је исто тако да је пре одласка на Тису поручник Салаи рекао да иде сасвим да рашчисти терен, пре одласка из Мошорина.

Познато ми је да за време рације, поред војске било и шест детектива у цивилу из Сегедина и 42 жандарма. Имена ових детектива не знам, али мислим да их зна Мартон Јаника.

Познато ми је да је на иницијативу Др. Иванића Пиште лекара, издејствована из неке војне команде у Новом Саду дозвола за повратак у Мошорин Милоша Петрина који је био интерниран и живео у Банату. Са овом дозволом прешла су двојица домаћих Мађара цивила у Арадац и требало је да Милоша намаме у Мошорин ради добијања важних података из времена Југославије.

Истина је да сам ја већ сутрадан по почетку рације отишао са једним агентом, који је био у цивилу, и Влашићем чиновником из општине у стан убијеног Јоце Сузића и жене, у коме тада није било никога и из стана са постављене софре, која је нетакнута остала од претходне божићне вечери однео једну ћурку, док су Влашић и овај агент откључали касу, узели новац и драгоцености. Не знам колико су новца узели том приликом.

Признајем исто тако да сам непосредно по одвођењу Милоша Гавриловића и жене му ушао кроз башту у његов стан и из стана однео следеће ствари једна кола, краву, коња, сто, 3 хокерле, једно ведро, Стојанов намештај, признајем исто тако да сам узео коња Милоша Каназира, исто тако претерао сам из стана Раде Живковића једно свињче. Напомињем да све ове ствари сам задржао и ништа нисам продао.

Ја сам држао уложну књижицу школског фонда и на њу је већ било уложено 500 пенга, а када сам стигао у Кишкамхалаш, који се налази у бли-

зини Јаношхалме, ја сам на ову уложну књижицу поштанској штедионици још 400 пенга у готовом предао и потом књижицу предао школској испостави у Кишкумхалау. Овај новац сам предао из тог разлога, што сам хтео да будем 'савестан'.

На постављено питање шта има да наведе у своју одбрану Кевеш Иштан замолио је да му се да мало одмора с тим да ће после тога истину говорити.

На основу овога истражна комисија прекинула је саслушање именованог и исто одложила до 23. новембра 1944. године.

Завршено у 19 часова.

Настављено 23. новембра 1944. године по истом предмету.

Присутна иста лица.

У допуну ранијег саслушања наводим да сам по доласку у Мошорин приметио да постоји несугласица између бележника Конкоља, кога сам већ од раније врло добро познавао и председника општине Замбоки Антала и да је на интервенцију бележника Конкоља Замбоки Антал и разрешен дужности председника у општини и на његово место постављен Силак Андраш.

На трећи дан католичког Божића, већ после оног наређења из Сегедина, којег сам већ раније споменуо, био сам на ручку код Силак Андраша тадањег председника општине, и тамо затекао два агента у цивилу који су потом позвали наредника Силака. А по повратку наредника Силака питао сам га ко су ти непознати, на што ми је одговорио да су детективи.

У прављењу списка учествовали су и Менеш Имре из Титела, који је тада био општински подбележник и Керестури Јожеф општински чиновник, родом из околине Солнока.

Даље наводим да је списак Срба које треба у рацији ликвидирати прављен у периоду од 27. до 31. децембра 1941. године, што знам из тога, што сам их затицао по доласку у општину на томе послу.

Ја сам интервенисао за новац код поручника Салаиа, али ми је он говорио да и онако Југославије више неће бити.

На питање од куда зна лица Мађара која су била присутна прве вечери рације Кевеш Иштван одговара, да их је могао све уочити због тога, што је са њима разговарао том приликом у општини.

На питање зашто је као свештено лице дозволио да у рацији у више махова обедује са поручником Салаиом и да са Влашићем иде у станове убијених ради пљачке када је знао о чему се ради, Кевеш Иштван одговара и признаје да је ту много погрешно.

Тврдим поново да је Јаника Мартон као општински благајник стално био у општини па и за све време рације.

Ништа више немам да изјавим.”⁹

Човек који је пратио проту Влашкалића на пут према Шајкашу, нажалост, није дао још података који би употпунили слику мученичког краја мошоринског протe:

„КОВАЧ ИМПЕ, стар 33 године рођен у Иванову код Панчева, а настањен у Мошорину, по народности Мађар, изјављује:

Признајем да сам активно учествовао у рацији о Божићу 1942. године.

Рација је већ била у току када сам са два жандарма отишао и спровео у општину Крунић Раду-Лињака, а истога дана и Тубић Живана.

Мислим да је био последњи дан рације када сам са Петрик Анталом и још једним Мађаром чијег се имена сада не сећам отишао и спровео у општину једног младића који је био гост код Бранка Белоцића.

Не сећам се да сам ја спровео у општину Бедов Стевана, али ја не искључујем ту могућност.

Детаља у вези са рацијом не знам више, али ми је познато нарочито то да је Петрик Антал хтео да се убије Урош Јовановић бербер.”¹⁰

Ово шокантно сведочење, препуно детаља и појединости, доноси праву слику ратних ужаса који су се надвили над Шајкашком у току 1942. године. С друге стране, брижљивим проучавањем ових потресних изјава можемо разазнати матрицу по којој су се дешавала ова трауматична догађања.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

- 1 Историјски архив Града Новог Сада, Ф. 148, Збирка мемоарске грађе о радничком и народноослободилачком покрету.

Литература

- 1 Бошко Брзић, *Биографски речник Шајкашке*, Нови Сад 2014.
- 2 Звонимир Голубовић, *Рација у Јужној Бачкој 1942. године*, Нови Сад 1992.
- 3 *Извештај о Српској великој гимназији у Новом Саду : за школску годину 1892–93*, Нови Сад 1893.

⁹ ИАГНС, Ф. 148, бр 4/467, 78–87.

¹⁰ ИАГНС, Ф. 148, бр 4/467, 45–46.

PETAR ĐURĐEV, M. A., Historiker
Historisches Archiv der Stadt Novi Sad

DAS ZEUGNIS DES RÖMISCH-KATHOLISCHEN PRIESTERS ISTVÁN KÖVES ÜBER
DIE LEIDEN DER SERBEN IN MOŠORIN WÄHREND DER RAZZIA 1942

ZUSAMMENFASSUNG: Über die schweren und trüben Zeiten, die das Tschaikisten-Gebiet im Januar 1942 während der polizeilich-militärischen Aktion der ungarischen Besatzungsregierung erlebt hat, wurde viel geschrieben und gesagt. Das am vollständigsten aufgezeichnete Zeugnis über die blutigen Ereignisse in Mošorin stammt von der Aussage von István Köves, dem örtlichen römisch-katholischen Pfarrer. Das Zeugnis ist um so wertvoller, da wir die detaillierte Beschreibung der Leiden des Pfarrers Svetozar Vlaškalić erfahren können. Dieses schokierende Zeugnis, voll von Details und Einzelheiten, zeigt das richtige Bild von den Schrecken des Krieges, welche sich im Laufe des Jahres 1942 über dem Tschaikisten-Gebiet ausgebreitet haben.

SCHLÜSSELWÖRTER: Svetozar Vlaškalić, István Köves, Tschaikisten-Gebiet, Razzia 1942, Mošorin

ДРАГАН ШЕВО

Дипломирани историчар – мастер

НОВООТКРИВЕНИ ДОКУМЕНТИ О ЧЕТНИЧКОМ ПОКРЕТУ У НОВОМ САДУ И ВОЈВОДИНИ 1941-1944. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: Истражујући у Архиву Србије, у сврху прикупљања документације за писање мастер рада на тему „Команда за Војводину Југословенске војске у Отаџбини“ (под менторством проф. др Слободана Бјелице), наишли смо на неколико фасцикли издатих од стране БИА-е 2004. године, а које садрже ОЗН-ине елаборате о четничком покрету на војвођанском простору. Елаборати су настали 1945. или наредних година, са циљем да прикажу деловање припадника покрета Драже Михаиловића на простору Војводине. Овом приликом јавности представљамо три документа из тог извора: недатирувани списак чланова четничке организације у Бачкој, потом још један недатирувани списак од педесет имена бачких, али и сремских и банатских четника, те на крају један интерни допис који расветљава судбину неких од војвођанских четничких првака. Подразумева се да све податке из предочене документације треба узети са одређеном дозом резерве.

Кључне речи: Војводина, Други светски рат, четнички покрет.

СПИСАК ЛИЦА ПО МЕСТИМА, ПРОВАЉЕНА ПО ПРЕДМЕТУ ЧЕТНИЧКОГ ШТАБА ЗА БАЧКУ

НОВИ САД

1. **НОВИЦА ВУЧЕНИЋ:** активни југословенски официр, био је један од оснивача четничке организације у Новом Саду. Био је у 1. четничком одбору председник од 1941 – 1943. Као душа четничког покрета најчешће је одржавао у свом стану састанке. На свим тим састанцима решавали су најхитнија питања и одржавали везе са главним „Равногорским штабом“ преко Београда. Оружје које је било добављано из Београда, а које се није могло одмах употребити по предлогу самог Вученића било је закопано код њега у башти. У растуривању пропагандног чет-

- ничког материјала узимао је видног учешћа. У јесен 1943. г. проваљен је као четник и као такав осуђен на робију од мађ. власти.
2. ВЕЉКОВИЋ ВЛАДИМИР: чиновник „Нове Поште“. Један од првих оснивача четничке организације у Новом Саду. Одржавао је везе са свим активним четницима. Активан у раду изабран је за члана четничког одбора у Новом Саду. На име ширења четничке пропаганде дао је прилог од 2000.- д. Одлазио је често пута у Београд, где је добијао директиве за рад чет. организације у Бачкој. Слао је људе у Безданску шуму на терен у циљу прављења заседа против партизана.
 3. МАРКОВИЋ АЛЕКСАНДАР: индустријалац са станом у Раковици 2 бр. 127. Један од главних утемељача чет. организације у Новом Саду и као богаташ помагао је чет. материјално и морално. Био је у чет. одбору за Нови Сад. У 1. одбору као члан, а у 2. као благајник.
 4. ДР. САВИЋ МИРКО: станује у Соколској ул. Активан члан чет. организације у Новом Саду, секретар одбора.
 5. ВУЧКО ЕДО: приватан чиновник. Био је у вези са четничком организацијом у Новом Саду.
 6. БЕЊАК БРАНКО: адвокат, члан и функционер четничке организације. Био је потпредседник четничког одбора за град и срез Нови Сад.
 7. РИСТИЋ ДРАГОЉУБ: Власник текстилне фабрике. Био је члан четнич. организације и помагао га је материјално и морално. Одржавао је четничке састанке у своме стану. Свој аутомобил је употребљавао за преношење оружја. Био је у чет. одбору за Нови Сад.
 8. ЈАНКОВИЋ БОЖИДАР: трговац – књижар. Био је у вези са четничком организацијом, и члан чет. организације.
 9. МАТИЋ ЈОВАН: трговац. Један од првих оснивача чет. организације у Новом Саду. Као такав био је изабран за благајника у 1. чет. одбору.
 10. МАРЈАНОВИЋ МИЋА: ваздухопловни поручник, један од главних оснивача чет. организације у Новом Саду. Био је члан чет. одбора за Нови Сад.
 11. ПОПОВИЋ АЛИМПИЈА: свештеник, председник четничког одбора за град и срез Нови Сад. Али као председник 2. чет. одбора од 1943-44 није учествовао ни на једном састанку, али је покрет материјално и морално помагао.
 12. ДР. МИЛАН ПЕТРОВИЋ: професор, потпредседник четничког одбора за град и срез Нови Сад, али као такав није учествовао ни на једном састанку већ га је морално и материјално помагао.
 13. ЛЕТИЋ СТЕВАН: станује на ченејским салашима, члан четнич. организације и члан чет. одбора за град и срез Нови Сад.
 14. ДР. МИЛУТИНОВИЋ ОБРАД: члан четничке организације и чет. одбора за град и срез Нови Сад. Један од главних криваца за новосадску рацију, којом су требали да буду прочишћени „непожељни“ елементи.

- Поврх тога био је члан чет. одбора за Војводину и давао редов. новчану помоћ за чет. организацију.
15. МОРОВИЋ НЕСТОР: члан чет. организације и чет. одбора за град и срез Нови Сад.
 16. ВИЛОВСКИ СЛОБОДАН: члан чет. организације и чет. одбора за град и срез Нови Сад. Служио је за везу.
 17. БОШЊАКОВИЋ ЧЕДА: југ. официр. Члан чет. организације и чет. одбора за град и срез Нови Сад. Био је организатор за куповину оружја, у штабу корпуса и командант батаљона паланачке бригаде. Преносио је оружје по местима у Бачкој на мађ. или нем. камионима.
 18. СРЕМЧЕВИЋ ЈОЦА: један од оснивача чет. организације и члан чет. одбора у Новом Саду. Носио је писма и имао везе и набављао оружје.
 19. ДР. МИЛОШ ПЕТРОВИЋ: бив. председник новосадске општине, члан чет. организације и члан чет. одбора у Новом Саду. Један од главних криваца за новосадску рацију 1942. г. у мес. јануару 21 – 23.
 20. ДР. ЂИРИЋ ИРИНЕЈ: епископ бачки и члан горњег дома мађарског. Био је главни и закулисни члан чет. организације у Бачкој. У његовом двору су се одржавали четнички састанци, а као члан горњег дома имао је за дужност да утиче на мађ. владу да се чет. покрет не прогони, него да се потпомаже против заједничког непријатеља – партизана. У циљу прочишћења „непожељних“ елемената у Новом Саду организовао је заједно са мађарским властима злогласну јануарску рацију.
 21. ДР. МОЧ АЛЕКСАНДАР: адвокат. На оснивање четничке организације је гледао са симпатијом. Један од главних организатора новосадске рације.
 22. КОВАЧЕВИЋ (велепоседник са брадицом): сноси велику одговорност за крваву јануарску рацију у Новом Саду, а са симпатијом је гледао на чет. организацију.
 23. ДР. ПЕРВАЗ НИКОЛА: адвокат. Члан чет. организације и секретар чет. одбора за Нови Сад.
 24. РУЖИЋ МИЛАН: трговац. Био је члан чет. организације и члан чет. одбора у Новом Саду.
 25. КОСИЋ МИЛОШ: чиновник, члан чет. организације и чет. одбора у Новом Саду.
 26. РУШКУЏ ЂУРА: члан чет. организације и чет. одбора у Новом Саду.
 27. АЛЕКСИЋ ЈОВАН (Ћуфте): капетан југ. војске. Члан чет. организације и чет. одбора у Новом Саду. Радио је на ширењу пропаганде чет. покрета.
 28. ЗЛИЧИЋ ЖАРКО: професор гимнастике. Био је врло активан чет. организатор у Новом Саду. Један од главних оснивача и члан чет. организације.
 29. УРОШЕВИЋ БРАТИВОЈ: четнички зван Петар Илић, актив. ваздухопловни капетан 2. класе. Био је најглавнији организатор и вођа чет.

- организације. У његовим је рукама био сконцентрисан цео рад четничке организације на целој територији Бачке. Имао је везе са Будимпештом и Београдом. Био је у тесној вези са замеником шефа Гестапоа у Новом Саду. Контролисао је рад свих чланова, а такођер је био упућен о организационој структури војске и позадине. Вршио је послове око наоружања чет. одреда, набавке радио станице и финансирању истих у фунтама. Као командант постављао је ниже команданте.
30. АРДСКИ СЛОБОДАН: био је главни сарадник Урошевић Бративоја са киме је водио чет. организацију у Бачкој. Одржавао је везе са иностраним дипломатама, који су били против партизанског покрета. Учествовао је на свим састанцима и давао правац покрету. Често је прелазио у Србију, где је једно време био у чет. одредима. Организовао је главну везу са мађарским властима и исту одржавао.
31. ПОПОВИЋ МИЛАН: посланик у Мађарском парламенту. Био је један од најважнијих сарадника са окупатором. Као такав учествовао је у организовању крваве јануарске рације. Антикомунистички настројен, а као фашистички слуга спречавао је сваки рад родољубивих елемената у Бачкој. Највећи кривац за страдање и патње српског народа у Бачкој за време окупације.
32. ВИЛОВАЦ: власник „Нове Поште“. Члан четничке организације и финансијски помагач.
33. БРАШОВАН МИОДРАГ: један од акционара „Нове Поште“. Био је члан чет. организације и финансијер исте.
34. ПРОДАНОВИЋ ИВАН: новинар „Нове Поште“, присуствовао је разговорима и састанцима четника.
35. ВЛАХОВИЋ ЂУРА: био је члан четничке организације и дао материјал за прављење 30 пари ципела за четничке одреде.
36. ЛАЦКОВИЋ: капетан. Члан четничке организације. Као интендант вршио је набавке за одреде. Долазио је код Ковачевића где је примао људе за одред.
37. СИМА МАШИЋ МЛ.: био је члан четничке организације, долазио је на терен у Шајкашку и доносио лекове за одреде. Његов отац је требао доћи исто на терен, али због посла у радњи није дошао.
38. БРАНКО МАНОЈЛОВИЋ: члан четничке организације и као такав одређен за водника.
39. ЉУБИЧИЋ БРАЦА: члан четничке организације и наименован за водника четничког одреда.
40. СТРАТИМИРОВИЋ ПАВЛЕ: члан четничке организације. Дошао је из Лике где је био у четничким одредима и борио се против НОВ. Често је долазио у „Нову Пошту“. У одреду је био капетан.
41. ШИКОПАРИЈА БРАНКО: бележник у Новом Саду. Један од главних организатора четничког покрета. Говорио је да је дужност сваког да

ступи у Дражину организацију да би четници могли преузети власт. Учествовао је на четничким састанцима у Новом Саду. Врбовао је људе за четничке одреде.

42. ЈОРГОВИЋ: бележник. Члан четничке организације у Новом Саду. Присуствовао је многим четничким састанцима.
43. ЈОВАНОВИЋ ЗДРАВКО: чиновник електричне централе. Био је један од главних функционера четника у Новом Саду, који је давао директиве за даљи рад у провинцији.
44. НЕДЕЉКОВ ВЕСА: члан четничке организације и растуривач четничког пропагандног материјала.
45. СИМИЋ ПЕТАР: члан четничке организације и растуривач пропагандног материјала четничког.
46. ДР. АРСЕНИЈЕВИЋ: био члан четничке организације у Новом Саду. Одлазио на четничке састанке.
47. МАТИЋ АДАМ: из Новог Сада. Члан четничке организације.

СОМБОР:

1. КОВАЧИЋ ВИТОМИР: један од главних функционера четничке организације, одржавао је везу са осталим функционерима. Код њега је била радио станица. Људи који су одлазили на терен и које је материјално помагао ноћивали су код њега.
2. РАЦИЋ ЈОВАН: члан четничке организације, имао је радио везу.
3. НАЈДАНОВИЋ ЂОКА: потпоручник, члан четничке организације.
4. ЦУКАВАЦ (у затвору): пуковник, организатор и члан четничке организације. Код њега је био скуп врбованих људи.
5. КАРАКАШЕВИЋ МИЛИВОЈ „ПУЦА“: лугар у Шикари, члан и организатор четничке организације.
6. ПАНИЋ: адвокат, радио је у четничкој организацији.
7. РАКИЋ: судија, члан четничке организације.
8. ГАЛКАНОВИЋ: судија, члан четничке организације.
9. ДР. ЈОВИЧИЋ: био је у 1942. години у Дражином покрету.
10. ЛАЛОШЕВИЋ: главни организатор четничке организације.
11. ДР. ТАПАВИЦА СИМА: члан четничке организације.
12. ДР. ЈОЈКИЋ: члан четничке организације.
13. СТЕВАНОВ САВА: бивши градски саветник, функционер четничке организације.
14. ДУШАНИЋ БАТА: требао је бити командир чете сомборског одреда.
15. ГУЦУЊА: резервни официр у четничкој организацији.
16. ГРУЈИЋ ГАЈА: четн. зван „Капетан Гаков“. Дошао је из Србије где је био у Дражиним одредима у Бечкерек и ту био ухапшен 17 дана. Гестапо га је ослободио и послао код В. Четничког за војног делегата Бачке. Ту

је формирао чет. одред. У Купинову је учествовао у борби против партизана. Имао је везе са Србијом – Београд.

17. КИШ: бив. југосл. официр. Члан четничке организације и главни функционер исте.
18. ПОПОВИЋ РАЦКО: био је главни организатор четничког одреда у Барањи.
19. СТЕФАНОВИЋ ДИМИТРИЈЕ: звани „Митке“, Македонац, члан четничког одреда, живео је негде у околини Сомбора.

ТИТЕЛ:

1. ДР. САЛОНТАЈН АНТОН: адвокат, Хрват. Као главни оснивач четничке организације у Тителу, био је председник четничког одбора у Тителу. У својој кући одржавао је често састанке са осталим функционерима. Налази се у затвору у Мађарској.
2. МРКУШИЋ: као члан четничке организације био је секретар четничке организације за срез Тител.
3. МУТИЋ БРАНКО: члан четничке организације и у истој благајник у одбору за Тител.
4. ПРОКИН СВЕТИСЛАВ: члан четничке организације и члан одбора за Тител.
5. АВРАМОВ ИСА: члан четничке организације и члан одбора за Тител.
6. МИЛИН ТАДИЈА: члан четничке организације и члан одбора.ф
7. МАРИНКОВ РАДИВОЈ: сарадник четничке организације.

ЛОК:

8. КВАЈИЋ ЈОЦА: сарадник четничке организације који зна и за друге.

ГАРДИНОВЦИ:

9. ПЛАВШИЋ АЛЕКСА: сарадник четничке организације.

ДЕСПОТ СВЕТИ ИВАН:

10. ПОПОВ: њему је писао Јанић али се није одазвао. Апотекар.

КАЋ:

11. ДР. ПЕСИРАЦ: члан четничке организације, позван али није дошао.

МОШОРИН:

12. ТУБИЋ СТЕВАН: општински бележник у пензији. Примио се за члана четничке организације.
13. ЈОВАНОВИЋ АКСЕНТИЈЕ: члан четничке организације. Он мора вероватно знати за четничку организацију у селу Мошорин.
14. ШПИНЦ: бивши бележник. Члан четничке организације у Мошорину.
15. Исаков Тоша: чл. четн. орган.

КОВИЉ:

1. ЈАНИЋ ГОЈКО: бивши бележник, ожењен, стар 40 го. Био је главна и централна личност за организовање четничког покрета у Ковиљу. Одржавао је везе са свим осталим функционерима из Бачке. Врбовао је добровољце и набављао оружје, затим је формирао на једном салашу у близини Ковиља одред од 3 човека. Био је члан у тителском среском чет. одбору. Долазио је на среске састанке и подносио извештај о организовању војном и политичком у Ковиљу. Основао је у Ковиљу чет. одбор у коме је он био председник.
2. МИНДИЋ СВЕТИСЛАВ: поручник, дао је пристанак на чланство у четничкој организацији и као такав ушао у четнички одбор Ковиља.
3. ПЕТРОВИЋ ВЛАДА: резервни официр и благајник четничког одбора у Ковиљу.
4. ЈОВАНОВИЋ МИЛОШ: економ. Члан четничке организације и секретар четничког одбора у Ковиљу.
5. КОЛАРОВ УРОШ: члан четничке организације и четничког одбора у Ковиљу.
6. ДЕСПОТОВИЋ МИЛОВАН: подофицир. Био је члан четничке организације и члан четничког одбора у Ковиљу.
7. СЕНТИВАНАЦ НЕСТОР: подофицир. Члан четничке организације и члан чет. одбора за Ковиљ.
8. ЈАНИЋ АЦА: отац Гојка Јанића. Члан четничке организације. Дотуривао је летке за пропаганду Драже Михајловића.
9. ШАПОЊАЦ СТЕВА: члан четничке организације. Примао је и растуривао четнички пропагандни материјал.
10. МИЛИНОВ ЖАРКО: на његовом напуштеном салашу имали су четничку базу и тамо су се скупљали.
11. СТОЈИНОВ РАДОСЛАВ: члан четничке организације. Примио од Гојка Јанића 2500- д. за рад у чет. организацији.
12. МИХАЈЛОВИЋ БАТА: вршио снабдевање храном четничке одреде на ковиљском салашу.
13. БУРЂЕВ ЂОКА: члан четничке организације. Примио од Г. Јанића за рад у четничкој организацији.
14. МАРКОВИЋ СТЕВАН: члан четничке организације у Ковиљу.

НОВИ САД

1. Андрић Теодора др. Владимир, родом из Мохача, дипломатски чиновник, живео у Дарди, био члан обласног комитета за Војводину.
2. Бањак Бранко, адвокат из Новог Сада, претседник четничког одбора за Бачку.
3. Благојевић Спасоје – Спасо, професор, члан ЦНК, родом из Војводине.
4. Буторка др. Александар, бив. посланик Алибунарског среза, члан равнаторског комитета у Банату.
5. Бранковић Ч. Бранко, каплар, обавештајац команде Војводине.
6. Цветић Јосип, новинар, члан ЦНК у Новом Саду.
7. Ћирић Томе др. Каменко, инг. Агрономије, члан четничког цивилног штаба за Војводину из Сефкерина.
8. Ћуданов Светозар, капетан из Велике Кикинде.
9. Дабетић, наредник – водник, организовао об. службу у Земуну, Новом Саду и Сремским Карловцима.
10. Дачић М. Радован, вазд. поручник, нач. штаба банатских одреда.
11. Гајић Јована Вујадин, из Куле, био члан енглеског посланства.
12. Грубић Д. Лазар, командос из с. Иванишице, срез Срем. Митровица.
13. Грујић М. Павле, рез. Мајор, командант сремског одреда и обавештајац у Срему.
14. Ивковић Светозар, инг. члан националног комитета за Војводину.
15. Миличевић А. Недељко „Уча“, командос команде за Војводину, жена му живи у Метлићу – Шабац.
16. Салонта др. Антон, адвокат, претседник четничког одбора у Тителу.
17. Сашкијевић Ј. Владимир, Сашко, пуковник, капетан бојног брода, командант приморске обалске команде, родом из Срема.
18. Савић Јована др. Мирко, адвокат, секретар четничког одбора за Бачку, из Новог Сада.
19. Селачки С. Паја, Томислав, Жикић, Вампир, командос из Ср. Митровице.
20. Сендић С. Јосим (чика Јова), пуковник, инжењер, четнички командант у сремској бригади.
21. Симић Тоша, четник, претседник четничког одбора за срез Руму.
22. Скенцић Василије, Вуковић Војо, Вук, пеш. Мајор, командант штаба одреда команде Војводине.
23. Спасојевић, саветодавни члан цивилног штаба Војводине, родом из Беле Цркве.
24. Спаветин Велимир – Вељко, шифрант 2. дела штаба ком. Војводине.

25. Станковић др. Воја (Василије), рез. Поручник, шеф четничког цивилног штаба Војводине, референт за Бачку, адвокат.
 26. Стојадиновић Михајло, члан националног комитета за Војводину.
 27. Стојановић Раде судија, функционер ЦНК из Срем. Карловаца.
 28. Стрижак Ђ. Петар (Иван Барак), Ики, командос из Срем. корпуса.
 29. Томић Јована Богдан – Боца, мајор у команди Војводине, родом из Срем. Митровице.
 30. Вујин др. Божидар, бив. шеф полиције у Новом Саду, веза ДМ и команде Војводине.
 31. Вукајловић Петар – Перо, члан ЦНК Војводине.
 32. Шимуновић Боро, прешао са групом четника из Беча, родом из Срема.
 33. Шумановац Боро, командос из Срема.
 34. Каназаревић Милан, повереник организације ДМ у Зрењанину.
 35. Ковачевић Светозар, члан нац. комитета за Војводину.
 36. Кужета М. Арсеније, Аца, обавештајац команде Војводине, трговачки помоћник из Прхова, Рума.
 37. Мараћић Д. Станко, „Томић Васа“, командос, родом из Босута, Срем. Митровица.
 38. Маријан Богдана Миленко – Мића, капетан, шеф об. службе команде Војводине, родом из Кукујеваца, Срем. Митровица.
 39. Николић М. Лазар „Јанко Рајић“, командос из Угриноваца.
 40. Новаковић С. Миливоје „Прица“, 60221, поднаредник, командос, родом из Србобрана.
 41. Радак браћа, обавештајци при команди јужнобанатског корпуса, родом из Панчева.
 42. Ракић Ђ. Драгиша „Кларо Гис“, пуковник, командант Војводине.
 43. Ристић Драгољуб, индустријалац из Новог Сада, члан Р за Бачку.
 44. Пауновић Јоргован „Ћим“, пеш. Поручник, командос из Надаља, срез Бечејски.
-
1. Атанацковић Р. Љубомир, помоћник шефа об. отсека команде Војводине.
 2. Дачић М. Радован, вазд. поручник, начелник штаба банатског одреда.
 3. Динић В. Ратомир, вазд. пнаредник на раду код об. органа за Јужни Банат, из неготинског округа.
 4. Мандић Бранко, четнички агент у немачкој команди из Сомбора.
 5. Петровић Радомир – Брка, поручник у команди Војводине.
 6. Попов А. Јован, командос из сремског корпуса.
 7. Радовић, адвокат, претставник „слободне демократије“ из Војводине.

ОДЕЉЕЊЕ ЗА ЗАШТИТУ НАРОДА ЗА ВОЈВОДИНУ

2. ОТСЕКУ

НОВИ САД

У вези Вашег акта бр. 966 од 7. 10. о.г. у којем сте тражили да Вам доставимо податке за четничке руководиоце, те Вам одговарамо да је четничка организација у Војводини – и један део њеног главног штаба – проваљена новембра 1944. г. Истрагу је водило Одељење Војводине. Целокупни материјал: записници, реферати, налазе се у 4. отсеку ОЗН-е за Војводину.

Из Новог Сада су ухапшена ова проваљена лица чијим подацима не располажемо јер се све налази у 4. отсеку ОЗН-е за Војводину. Лица су следећа:

1. УРОШЕВИЋ БРАТИВОЈ, вазд. капетан.
2. ВЕЉКОВИЋ ВЛАДИМИР, новинар.
3. Др. САВИЋ МИРКО, адвокат.
4. РИСТИЋ ДРАГОЉУБ, индустријалац.
5. Др. МИЛУТИНОВИЋ ОБРАД, лекар.
6. ВИЛОВСКИ СВЕТИСЛАВ – МИША, чиновник.
7. БОШЊАКОВИЋ ЧЕДА, југосл. официр, командант паланачке бригаде.
8. Др. ПЕТРОВИЋ МИЛОШ, велепоседник.
9. КОСИЋ МИЛОШ, чиновник.
10. БРАШОВАН МИОДРАГ,
11. ВЛАОВИЋ ЂУРА, трговац.

Сва ова лица су ликвидирана.

- МАРКОВИЋ АЛЕКСАНДАР, индустријалац, утемељивач и благајник, ухапшен и спроведен у Београд.
- ПОПОВИЋ ПАВЛЕ – ПЕЦИЈА, ухапшен 12. 12. 1944. од ОЗНА за Војводину, и до сада се није вратио.

Смрт фашизму, Слобода народу!

13.12.1945.

Начелник, поручник
(нечитак потпис)

DRAGAN ŠEVO

Dipl.- Historiker, M.A.

NEU ENTDECKTE DOKUMENTE ÜBER DIE TSCHETNIK-BEWEGUNG IN NOVI SAD
UND IN DER WOIWODINA 1941-1944

ZUSAMMENFASSUNG: Während der Forschungsarbeit im Archiv Serbiens, im Ziele des Sammelns der Dokumentation für die Master-Arbeit zum Thema "Kommando für die Woiwodina der jugoslawischen Armee im Vaterland" (unter der Betreuung von Prof. Dr. Slobodan Bjelica), sind wir auf einige im Jahre 2004 seitens der BIA ausgegebene Dokumentenordner gestoßen, welche OZNA-Elaborate über die Tschetnik-Bewegung auf dem Gebiet der Woiwodina enthalten. Die Elaborate entstanden 1945 oder in den darauffolgenden Jahren, mit dem Ziel, die Tätigkeit der Zugehörigen von Draža-Mihajlović-Bewegung auf dem Gebiet der Woiwodina darzustellen. Bei dieser Gelegenheit stellen wir der Öffentlichkeit drei Dokumente aus dieser Quelle vor: undatiertes Verzeichnis von Mitgliedern der Tschetnik-Organisation in der Batschka, sowie ein undatiertes Verzeichnis mit 50 Namen von Tschetniken aus Batschka, Srem und Banat, und schließlich ein internes Schreiben, in welchem das Schicksal einiger der Tschetnik-Obmänner in der Woiwodina aufgeklärt wurde. Es versteht sich, dass die in der Dokumentation dargestellten Angaben mit Vorbehalt verstanden werden sollten.

SCHLÜSSELWÖRTER: Woiwodina, Zweiter Weltkrieg, Tschetnik-Bewegung

ДАВОР БРАТИЋ, дипломирани историчар - практикант
Историјски архив Града Новог Сада

СПИСАК ЧЛАНОВА НОВОСАДСКОГ ЗАНАТЛИЈСКОГ УДРУЖЕЊА ИЗ 1927. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: Први становници Петроварадинског Шанца уз трговце били су и занатлије. Заједно са развојем града долази до успона занатства и оснивања првих цехова. По попису из времена Карловачког мира у Петроварадинском Шанцу било је 13 занатских радионица, док их је према подацима из 1772. године било 425. Укидањем феудалног цеховског система законима из 1850. и 1872. године, долази до формирања првих занатских задруга. Развој индустрије негативно је утицао на занатство у Новом Саду. Број регистрованих занатских радионица пре избијања Априлског рата 1945. износио је 1515, међутим морамо узети у обзир да број занатских радионица није растао пропорционално расту броја становника. У Новом Саду је 1772. године живело 8392 становника, док је 1941. тај број износио 68.500, што показује да се број становника увећао 8,1 пута, док се број занатских радионица увећао само 3,5 пута, тако да се са некадашњих 20 становника по занатској радионици, 1941. дошло на 425 по радионици. Значајан податак о занатству у Новом Саду у периоду између два светска рата свакако представља први списак по струкама чланова Новосадске занатлијске корпорације из 1927. године. На захтев Савета града Новог Сада они шаљу овај документ 30. септембра 1927, а уз документ шаљу и списак својих чланова који су умрли или су се одселили ван града. По овом списку, Новосадска корпорација је имала 1249 регистрованих чланова у 71 различитој занатској делатности. Новосадска корпорација основана је 1907. године, а почиње са радом наредне године, 1908. Рад Корпорације састојао се у вођењу евиденције о члановима, ученицима, примању шегрта на изучавање заната, склапању уговора између послодаваца и родитеља. На основу Закона о радњама из 1931. године Корпорација мења име у Удружење занатлија, а од 1945. године носи назив Удружење занатлија за град и срез Нови Сад и постојаће до 1949. године, када долази до њеног гашења.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Нови Сад, занатство, Новосадска корпорација, Удружење занатлија, Удружење занатлија за град и срез Нови Сад, Савет града Новог Сада.

Насеље на левој обали Дунава из ког ће се развити данашњи Нови Сад основано је после одласка Турака из ових крајева 1694. године и било је по-

знато под називом Рацка Варош (Петроварадински Шанац). Први становници Петроварадинског Шанца уз трговце били су и занатлије, чија је главна улога била опслуживање војничког гарнизона у Петроварадинској тврђави. Заједно са развојем града долази до успона занатства и оснивања првих цехова. По попису из времена Карловачког мира у Петроварадинском Шанцу било је 13 занатских радионица, док их је према подацима из 1772. године било 425. Треба истаћи велики пораст броја становништва у том периоду, условљен досељавањем скоро комплетног становништва села Алмаш 1718. године и избеглих становника Београда, после његовог поновног пада под турску власт 1739. године. У време проглашења Новог Сада за слободни краљевски град 1748. године у њему живи 4620 људи, од чега велики број чине занатлије.

Први цех организовали су видари, а недуго затим и остале занатлије следе њихов пример. Цехови су стицали одређене привилегије, а њихови интереси се често нису поклапали са интересима власти и порезника. Укидањем феудалног цеховског система законима из 1850. и 1872. године, долази до формирања првих занатских задруга. Према подацима из 1933. године у Новом Саду било је регистровано 1372 занатске радионице. Поред самог броја, из тих података запажамо појављивање нових заната, као што су електроинсталатери, ауто-електричари, ауто-механичари, док долази до смањења броја кожарских и текстилних радионица. Развој индустрије негативно је утицао на занатство у Новом Саду. Број регистрованих занатских радионица пре избијања Априлског рата износио је 1515; међутим, морамо узети у обзир да број занатских радионица није растао пропорционално расту броја становника. У Новом Саду је 1772. године живело 8392 становника, док је 1941. тај број износио њих 68.500, што показује да се број становника увећао 8,1 пута, док се број занатских радионица увећао само 3,5 пута, тако да се са некадашњих 20 становника по занатској радионици, 1941. дошло на 425 по радионици.¹

Значајан податак о занатству у Новом Саду у периоду између два светска рата свакако представља списак чланова Новосадске занатлијске корпорације по струкама из 1927. године. Документ садржи списак регистрованих чланова распоређених по струкама, са адресама њихових занатских радионица. На захтев Савета града Новог Сада они шаљу овај документ 30. септембра 1927. године. Сем пописа активних чланова, дат је и списак умрлих чланова и оних који су се одселили ван града. По овом списку Новосадска корпорација је имала 1249 регистрованих чланова у 71 различитој занатској делатности.² Називи улица у попису најчешће су дати

¹ Енциклопедија Новог Сада, свеска 8, Нови Сад 1997, 247.

² Историјски архив Града Новог Сада, Ф. 150, Градско поглаварство Нови Сад (1919-1941) (даље: ИАГНС, Ф. 150), 45910/1927.

у скраћеном облику. Уколико смо успели да установимо о којим улицама је реч, навели смо пуне називе (тада званичне), а када то није било могуће, у напомени смо истакли да нисмо утврдили на које улице се односи. На неким местима је, у угластим заградама, дата допуна назива (најчешће када је реч о новим деловима града, у којим улице нису имале називе). Постоје случајеви да се исте улице називају различитим именима, али смо увек навели назив који је дат у попису.

Новосадска корпорација основана је 1907. године, а почиње са радом наредне године, 1908. Рад Корпорације састојао се у вођењу евиденције о члановима, ученицима, примању шегрта на изучавање заната, склапању уговора између послодаваца и родитеља. На основу Закона о радњама из 1931. године Корпорација мења име у Удружење занатлија, а од 1945. године носи назив Удружење занатлија за град и срез Нови Сад и постојаће до 1949. године, када долази до њеног гашења.³

Списак

чланова Новосадске Занатске Корпорације по струкама

		Занимање
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр. ⁴
<u>Ципелари</u>		
1.	Удова Паје Антолић	Дарањи Телеп 66.
2.	Лајош Арањоши	Футошка 106.
3.	Стеван Бакиш	Скерлићева 19.
4.	Андрија Барт	Петра Зрињског
5.	Паја Белић	Краља Петра 7.
6.	Мартин Бритиг	Краља Петра 6.
7.	Бранко Васиљев	Краља Александра 7.
8.	Стеван Вајман	Цара Душана 67.
9.	Фрања Векоњ	Парни Млин 14.
10.	Шандор Векоњ	Атила 7.
11.	Васа Влаовић	Лебарска 57.
12.	Теодор Бојко	Уставска 54.
13.	Нандор Гегеш	Атила 7.
14.	Золтан Гегеш	Футошка 98.
15.	Јаков Грајлинг	Железничка 23.

³ ИАГНС, Ф. 104, Удружење занатлија за град и срез – Нови Сад (1907–1949), досије фонда, сумарни инвентар.

⁴ О старим називима улица и њиховим променама вид. у: Војислав Пушкар, *Улице Новог Сада 1745–2000*, Нови Сад 2001.

		Занимање	
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.	
16.	Вељко Добановачки и др.	Темеринска 22.	
17.	Витомир Драгић	Темеринска 12.	
18.	Јован Жупански	Успенска 3.	
19.	Хелен Јовановић	Бана Јелачића 12.	
20.	Милан Јовановић	Лазе Костића 31.	
21.	Светозар Јовановић	Дунавска 17.	
22.	Паја Јухас	Ривица 24.	
23.	Никола Кнези	Алмашка 4.	
24.	Рада Косановић	Мађарска 22.	
25.	Данило Костић	Пашићева 27.	
26.	Лазар Костић	Краљевића Марка 15.	
27.	Јован Косиловић	Витковић 9.	
28.	Јован Кремер	Бем 10.	
29.	Јосиф Кинер	Дарањи Телеп 65.	
30.	Здравко Лазић	Темеринска 53.	
31.	Филип Ленхарт	Железничка 44.	
32.	Жарко Летић	Караџићева 17.	
33.	Ђура Лезечев	Соколска 28.	
34.	Михајло Либиш	Железничка 44.	
35.	Адолф Леви	Краља Александра 7.	
36.	Игњат Мајорош	Јадранска 5.	
37.	Михаило Мајшан	Дударска 9.	
38.	Алекс. Марковић	Земљане ћуприје 9.	
39.	Ђорђе Мамутовић	Дунавска 17.	
40.	Јован Маурер	Поштанска 6.	
41.	Живојин Михаиловић	Футошка 35.	
42.	Кузман Милак	Скерлићева 31.	
43.	Богољуб Милић	Футошка 51.	
44.	Живко Милићев	Краља Петра 25.	
45.	Паја Моцко и др.	Краља Александра 8.	
46.	Ласло Молнар	Кињижијева 14.	
47.	Јован Муч	Љубљанска 39.	
48.	Ђорђе Мунка	Бем 39.	
49.	Младен Настасић	Темеринска 18.	
50.	Јосиф Немеш	Уставска 56.	
51.	Фрања Неше	Футошка 153.	
52.	Самуило Нота	Пирошка 63.	
53.	Јосиф Палашти	Словачка 71.	
54.	Стеван Парошки	Кисачка 50.	

Занимање		
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.
55.	Јосиф Пеликан	Дарањи Телеп 27.
56.	Јосиф Пелер	Дарањи Телеп 52/9.
57.	Алекс. Попов	Мађарска 64.
58.	Славко Попов	Краља Александра 20.
59.	Средоје Попов	Дарањи Телеп 66.
60.	Петар Поповић	Пашићева 12.
61.	Јаша Пришић	Бара
62.	Андрија Пуцовски	Сибињанин Јанко 52.
63.	Стеван Радаковић	Бана Јелачића 22.
64.	Васа Рагаји	Краља Петра 13.
65.	Обрад Ракић	Војводе Шупљикца 3.
66.	Леополд Рајк	Футошка 30.
67.	Фрићеш Ренер	Немачка 31.
68.	Оскар Розенберг	Футошка 51.
69.	Адам Росипал	Футошка 51.
70.	Јован Себастијан	Футошка 27.
71.	Игњат Сендер	Пирошка 14.
72.	Коста Симин	Житни трг 22.
73.	Бошко Теодоровић	Порта 1.
74.	Емил Томас	Краља Петра 19.
75.	Јосиф Туроци	Јована Суботића 8.
76.	Ђула Фабијан	Трг Коменског 4.
77.	Мојсије Фелдшер	Шљукина 6.
78.	Данило Ференци	Дарањи Телеп
79.	Стеван Фолк	Прерадовићева 16.
80.	Калмаш Халаши	Дударска 38.
81.	Антон Хамбалко	Дарањи Телеп 29/а
82.	Фрања Хаузер	Краља Петра 27.
83.	Себастијан Хигл	Футошка 27.
84.	Фрања Цидлик	Футошка 64.
85.	Браћа Цеинер	Каменичка 40.
86.	Паја Цитлер	Шафарикова 15.
87.	Никола Шнел	Земљана 6.
88.	Добривој Попов	Дарањи Телеп 188.
89.	Паја Саболић	Железничка 37.
90.	Јосиф Чаки	Словачка 14.
91.	Јосиф Ририт	Каменичка 57.
92.	Давид Петровић	Гундулићева 3.
93.	Имре Ердеш	Футошка 5.

Занимање

Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.
94.	Светозар Ацин	Житни трг 3.
95.	Паја Милић	Дарањи Телеп 75.
96.	Мата Урбан	Словачка 42.
97.	Рудолф Хајнцл	Трг ослобођења 3.
98.	Бранко Рајков	Светосавска 23.
99.	Малишев и Палашти	Краља Александра 12.
100.	Јован Симић	Дунавска 17.
101.	Радивој Ивановић	Темеринска 25.

Опанчари

102.	Стеван Бауер	Владике Максима 1.
103.	Лазар Васић	Вуковићева 55.
104.	Бранко Вуков	Вуковићева 44.
105.	Душан Илић	Темеринска 50.
106.	Јован Максимовић	Ново Насеље 20.
107.	Драг. Мијатовић	Кајмакчаланска 12.
108.	Жарко Пантелић	Вуковићева 41.
109.	Станоје Шилић	Темеринска 5.

Папучари

110.	Игњат Банчић	Доситејева 5.
111.	Паја Јовановић	Темеринска 5.
112.	Гавра Кантарџић	Роткварија 11.
113.	Гига Латинчић	Данићичева 6.
114.	Танасије Лезечев	Владике Максима 8.
115.	Коста Максимовић	Југ Богдана 10.
116.	Паја Плачкић	Камберова 40.
117.	Стеван Милић	Радиковић 41.
118.	Свет. Попадић	Војводе Шупљикца 23.
119.	Милан Пришић	Рибица 20.
120.	Душан Путник	Тот Калмана 16.
121.	уд. Милана Радужков	Алмашка 7.
122.	Мита Радужков	Фабрика 15/а
123.	Бранко Милетицки	
124.	Јован Загорчић	Соколска 13.

Кожари

125.	Милан Пејин	Дунав
126.	Полак и Реслер	Футошка 39.

Занимање		
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.
127.	Фрања Хелајс	Вуковићева 40.
128.	Милисав Станковић	Дунав
129.	Стеван Сабо	Дарањи Насеље 165.

Сарачи

130.	Дитрих Фриђеш	Краља Петра 30.
131.	Петар Клајн	Парни млин 3.
132.	Лазар Лазаревић	Пашићева 30.
133.	Арпад Лако	Дунавска 20.
134.	Влада Месаровић	Темеринска 41.
135.	Ђорђе Ђурић	Пирошка 3.
136.	Карло Келајс	Приморска 19.
137.	уд. Карла Хобрат	Футошка 96.

Седлари и лак.

138.	Антел и Андријашевић	Темеринска 12.
139.	Јосиф Дрењак	Касарна 20.
140.	Лазар Мирћан	Кисачка 8.
141.	Нандор Шили	Стрељачка 39.

Мушки кројачи

142.	Милан Алтеров	Краља Петра 25.
143.	Матија Аман	Словачка 40.
144.	Паја Арсенић	Краља Петра 15.
145.	Ђорђе Баки	Дударска 30.
146.	Андрија Балашић	Краља Петра 13.
147.	Деже Балог	Јеврејска 17.
148.	Стеван Балог	Мађарска 96.
149.	Бартог и Андрес	Гуштерска 2.
150.	Антон Бауман	Немачка 5.
151.	Радоје Белушевић	Пашићева 11.
152.	Јулије Бергер	Пашићева 11.
153.	Јаков Бразилек	Гајева 10.
154.	Милош Бугарин	Краља Петра 25.
155.	Андрија Варга	Мађарска 35.
156.	Карло Вебер	Краља Александра 12.
157.	уд. Вилим Вајнфелд	Јеврејска 3.
158.	Рудолф Вајс	Краља Александра 19.
159.	Бене Вајзер	Дунавска 11.

		Занимање
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.
160.	Золтан Вајзер	Јеврејска 6.
161.	Младен Верначки	Краља Александра 20.
162.	Јаков Вилхелм	Бана Јелачића 12.
163.	Стеван Витез	Железничка 74.
164.	Стеван Врачарић	Лукијана Мушицког 35.
165.	Милан Гостојић	Пашићева 31.
166.	Тома Грбић	Грчко Школска 8.
167.	Мор Гринбергер	Краља Александра 13.
168.	Адолф Гутсон	Хаџи Светићева 13.
169.	Петар Дорнштетер	Железничка 38.
170.	Стеван Дулић	Дарањи Телеп 192.
171.	Сима Ешко	Лазе Костића 22.
172.	Лајош Екелер	Лукијана Мушицког 19.
173.	Андрија Кенигскнехт	Немачка 2.
174.	Сава Коларић	Пашићева 4.
175.	Шандор Кромпатић	Железничка 80.
176.	Теодор Ковачевић	Вуковићева 38.
177.	Иса Кулик	Краља Петра 29.
178.	Васа Крендич	Темеринска 46
179.	Мартин Лаутерер	Мађарска 9.
180.	Ђорђе Лемлер	Гробљанска 26.
181.	Карло Лемлер	Љубљанска 6.
182.	Јаков Лихтенбергер	Доситејева 3.
183.	Младен Лугумерски	Краља Александра 20.
184.	Браћа Љубичић	Пашићева 5.
185.	Милан Мађаревић	Трг ослобођења 1.
186.	Стеван Максимовић	Земљаних ђуприја 13.
187.	Иван Малчић	Арањи 8.
188.	Јован Матић	Београдска 22.
189.	Јулије Мајер	Уставска 16.
190.	Лоренц Мецгер	Зринског улица 47.
191.	Рудолф Милер	Краља Петра 16.
192.	Браћа Милић	Соколска 5.
193.	Живојин Милић	Кишфалудијева 11.
194.	Ђока Мишић	Словачка 2.
195.	Никола Мишић	Соколска 16.
196.	Ђорђе Моровић	Соколска 5.
197.	Мита Недељков	Владике Максима 17.
198.	Ђорђе Нота	Шафарикова 24.

Занимање		
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.
199.	Браћа Новаковић	Пашићева 3.
200.	Балинт Пајзер	Бем 32.
201.	Бенедек Палфи	Гајева 9.
202.	Милан Павлица	Југ Богдана 15.
203.	Стеван Пејић	Гробљанска 11.
204.	Сава Перваз	Књегинје Милице
205.	Младен Петровић	Трг ослобођења 2.
206.	Никола Петровић	Темеринска 18.
207.	Буача и Писаревић	Дунавска 20.
208.	Сава Попов	Светосавска
209.	Стеван Писаревић	Дунавска 20.
210.	Никола Путник	Краља Петра 1.
211.	Фрања Пуц	Касарна
212.	Игњат Радишић	Кајмакчаланска 18.
213.	Мита Радонић	Краља Петра 25.
214.	Никола Рис	Зрињског Петра 68.
215.	Фрања Рил	Змај Јовина 24.
216.	Бела Сабо	Каменичка 6.
217.	Јован Сигмунд	Хилендарска 1.
218.	Здравко Суботин	Трг Светог Јована 8.
219.	Живан Стојшић	Лебарска 8.
220.	Светозар Страинић	Кисачка 5.
221.	Шаму Таидори	Београдски Кеј
222.	Петар Таталовић	Поштанска 8.
223.	Јован Туканић	Немачка 12.
224.	Ласло Турнер	Бана Јелачића 12.
225.	Бошко Ћирић	Краља Петра 3.
226.	Стеван Увалић	Кишфалудијева 9.
227.	Мор Фаркаш	Краља Петра 27.
228.	Паја Фехер	Краља Петра 30.
229.	Сава Фелбабов	Радиков. 20. ⁵
230.	Фрања Фајхтнер	Железничка 74.
231.	Фрања Херцог	Уставска 15.
232.	Филип Хофман	Футошка 12.
233.	Симон Хелцл	Мађарска 19.
234.	Паја Цоцек	Словачка 31.
235.	Хенрих Чабаји	Кишфалудијева 13.

⁵ Нисмо могли да утврдимо о којој је улици реч. Под редним бројем 236 наведена је улица Радиковић, коју такође нисмо успели да идентификујемо. Вероватно је у питању иста улица.

		Занимање	
Бр.	Име и презиме		Стан улица и бр.
236.	Груја Чавић		Радиковић 41.
237.	Јован Шарбок		Карадићева 5.
238.	Мартин Шашек		Словачка 3.
239.	Паја Шилић		Краља Петра 21.
240.	Васа Шилић		Дунавска 11.
241.	Ђура Шинагл		Футошка 92.
242.	Лудвиг Ширшингер		Мађарска 43.
243.	Милан Шоралов		Кисачка 33.
244.	Ђока Шовљански		Дунавска 9.
245.	Рада Шугин		Дарањи Телеп 65.
246.	Велимир Шурштан		Дунавска 36.
247.	Јаков Шурањ		Футошка 36.
248.	Михаило Ковач		
249.	Јене Дајч		Краља Петра 7.
250.	Вајс Антал		
251.	Реже Вајс мл.		Лазе Костића 28.
252.	Димитр. Исајевић		Скерлићева 17.
253.	Емил Мерингер		Студеничка 8.
254.	Вучерић и Капам.		Краља Петра
255.	Пава Уроша Микул.		Краља Петра 3.
256.	Антон Шмит		Карадићева 17.

Модисткиње

257.	Матилда Бахман	Дунавска 26.
258.	Вилма Бем	Футошка 15.
259.	Валерија Гајгер	Краља Петра 29.
260.	Анка Добрић	Мађарска 61.
261.	Савета Дошић	Трг ослобођења 6.
262.	Вилма Јанковић	Краља Александра 20.
263.	Јулка Јовановић	Дрв. Прол. ⁶
264.	Катица Лесковац	Железничка 47.
265.	Берта Мајер	Јеврејска 13.
266.	Миланка Панић	Краља Петра 9.
267.	Јустина Сич	Футошка 116.
268.	Уд. Јосиф Турцер	Бана Јелачића 12.
269.	Марија Филкука	Трг ослобођења 2.
270.	Илона Холендер	Јеврејска 2.

⁶ Вероватно Дрварски пролаз.

Занимање		
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.
271.	Супр. Саве Чобановић	Каменичка 1.
272.	Нина Шенк	Јеврејска 19.
273.	Јелка Вертанчић	Краља Петра 11.
274.	Вида Фриц	
275.	Ана Албрехт	Трг ослобођења 1.

Ћурчије

276.	Светозар Беквалац	Ново Насеље
277.	Ђура Велкер	Краља Петра 7.
278.	Мита Грујић	Пашићева 19.
279.	Милан Грујић	Краља Петра 25.
280.	Паја Давидовац	Пашићева 19.
281.	Ђорђе Дејановић	Темеринска 36.
282.	Јован Ђукић	Гундулићева 5
283.	Емил Живић	Војводе Шупљикца 13.
284.	Стеван Крстић	Клиса вал. ⁷
285.	Исидор Матић	Књегине Милице 33.
286.	Ђорђе Миловановић	Пашићева 25.
287.	Јован Продановић	Темеринска 160.
288.	Шандор Рот	Трг ослобођења 3.
289.	Ђока Симић	Његошева 9.
290.	Јоца Сивачки	Соколска 20.
291.	Душан Содић	Скерлићева 10.
292.	Ђорђе Степанов	Гундулићева 38.
293.	Моран Топалов	Студеничка 8.
294.	Никола Урошевић	Милетићева 6.
295.	Јоца Узелац	Соколска 9.
296.	Милош Стаић	
297.	Никола Танурџић	Пашићева
298.	Рудолф Милер	Краља Петра 14.
299.	Капамација и Друг	Краља Петра 25.
300.	Ника Новаковић	Пашићева 3.

Тикачи

301.	Миџић и Камлер	Футошка 130.
302.	Никола Милер	Стрељачка 39.
303.	Рудолф Пилко	Каменичка 46.

⁷ Нисмо могли да утврдимо на шта се односи.

		Занимање	
Бр.	Име и презиме		Стан улица и бр.
304.	Браћа Станковић		Канал
<u>Фарбари</u>			
305.	Андрија Хован		Лазе Костића 9.
306.	Вилма Вајс		Милетићева 51.
307.	Лајош Шепши		Футошка 42.
<u>Израда заклон лампе</u>			
308.	308. Софија Јов. Видаковић		Мађарска 23.
<u>Јорганције</u>			
309.	Антон Киш		Јеврејска 14.
310.	Супр. Феодор Петров		Мушицког 36.
311.	Васа и Јулка Ивановић		Милетићева 17.
<u>Шеширције</u>			
312.	Стеван Бођа		Тот Калмана 7.
313.	Емил Колесар		Кисачка 1.
314.	Стеван Ковач		Кисачка 11.
315.	Стеван Фајт		Дарањи Телеп 26/III
316.	Антун Фотивец		Београдски Кеј
317.	Јован Фризл		Уставска 80.
318.	Андрија Хадингер		Војводе Шупљикца 13.
<u>Капари</u>			
319.	Властник Димитр.		Краља Александра 7.
320.	Димитрије Радошић		Краља Александра 7.
321.	Емил Крумпиров		Краља Матије 8.
<u>Женске кројачице</u>			
322.	Супр. Фрања Алмаши		Краља Петра 30.
323.	Савица Аћимовић		Змај Јовина 10.
324.	Даница Бабин		Скерлићева 29.
325.	Јованка Бајић		Соколска 6.
326.	Паула Баршон		Дударска 39.
327.	Зорка Белић		Темеринска 31.
328.	Бојка Бранковић		Скерлићева 33.
329.	Супр. Стев. Богојевац		Краља Петра 10.
330.	Супр. Славка Бранов.		Скерлићева 11.

Бр.	Име и презиме	Занимање	Стан улица и бр.
331.	Фани Бренер		Војводе Шупљикца 5.
332.	Супр. Петра Вагнер		Уставска 38.
333.	Амалија Вањур		Футошка 26.
334.	Вера Векеш		Стрељачка 19.
335.	Супр. Андр. Вељковић		Јадранска 5.
336.	Софија Видаковић		Краља Петра 19.
337.	Серен Витријол		Мађарска 23.
338.	Катица Вртунска		Темеринска 29.
339.	Васиљка Галетић		Соколска 28.
340.	Илона Гараји		Футошка 30.
341.	Марија Главанић		Вуковићева 6.
342.	Софија Глосин		Зрињског Петра
343.	Антонија Градишник		Футошка 23.
344.	Уд. Томе Грујић		Дунавска 25.
345.	Јосиф Гусман		Дунавска 22.
346.	Хермина Гутсан		Сарајска 13.
347.	Филип Дитрих		Царинска 8.
348.	Супр. Пајс		Шупљикца 12.
349.	Љубица Ђаков		Телечка 2.
350.	Фани Елизек		Јене Херу. 2. ⁸
351.	Лајош Елизек		Гајева 7.
352.	Јозефина Ивковић		Змај Јовина 22.
353.	Анђелка Кантарцић		Кајмакчаланска 29.
354.	Уд. Симе Кешански		Хаџи Светића 4.
355.	Вилма Китка		Трг ослобођења 2.
356.	Јулијана Бехтолд		Футошка 101.
357.	Јосиф Кори		Трг ослобођења 1.
358.	Бемке Ковач		Краља Александра 9.
359.	Милица Ковач		Бана Јелачића 12.
360.	Кристина Ковач		Каменичка 50.
361.	Марија Ковачић		Каменичка 67.
362.	Стеван Кребе Чока		Скерлићева 15.
363.	Супр. Владимира Лазић		Алмашка 13.
364.	Имре Ленкан		Петра Зрињског
365.	Супр. Карла Лер		Железничка 75.
366.	Супр. Хенриха Лоца		Немачка 16.
367.	Супр. Паје Маћара		Мушицког 40.

⁸ Вероватно Јене Херцег, Принц Еуген улица.

		Занимање	
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.	
368.	Лашинка Манојл.	Краља Петра 7.	
369.	Уд. Јелка Марковић	Мађарска 63.	
370.	Марија Међуморац	Војводе Шупљикца 5.	
371.	Супр. Мих. Менгла	Шљукина 8.	
372.	Ангел. Михаиловић	Стеријина 2.	
373.	Супр. Цвета Михаиловић	Доситејева 1.	
374.	Супр. Уроша Михаиловић	Војводе Шупљикца 5.	
375.	Катица Мољац	Пашићева 4.	
376.	Ида Нађфеји	Јеврејска 9.	
377.	Алекс. Николић	Алмашка 7.	
378.	Софија Нинков	Вуковићева 44.	
379.	Зорка Нешић	Темеринска 33.	
380.	Ана Оросламош	Змај Јовина 14.	
381.	Уд. Шандора Ожват	Словачка 38.	
382.	Јул. Пекло	Прим. 10. ⁹	
383.	Јован Пелхе	Трг ослобођења 1.	
384.	Ници Першон	Јеврејска 6.	
385.	Даринка Поповић	Пашићева 11.	
386.	Катица Радовановић	Темеринска 56.	
387.	Уд. Ивана Рељин	Змај Јовина 9.	
388.	Елвира Ремели	Уставска 38.	
389.	Ђорђе Рот	Милетићева 42.	
390.	Супр. Ђорђе Рот	Милетићева 42.	
391.	Марија Сика	Лукијана Мушицког 37.	
392.	Марија Силер	Масарикова 10.	
393.	Марија Суботић	Краља Петра 14.	
394.	Фрања Сура	Пашићева 10.	
395.	Зорка Сузић	Јована Суботића 9.	
396.	Барбара Терек	Кињижијева 17.	
397.	Аурелија Тимет	Лебарска 37.	
398.	Магдолиа Торгл	Вашарска 26.	
399.	Смиљка Ћирић	Темеринска 62.	
400.	Тинка Увалић	Соколска 10.	
401.	Супр. Микме Фелман	Железничка 5.	
402.	Кајка Фрушић	Пашићева 17.	
403.	Паула Хаберсак	Петра Зрињског 43.	
404.	Ленка Хај	Словачка 46.	

⁹ Вероватно Приморска.

Бр.	Име и презиме	Занимање	Стан улица и бр.
405.	Ернестина Халас		Краља Петра 8.
406.	Хермина Хартман		Железничка 99.
407.	Супр. Карла Хац		Словачка 2.
408.	Паула Херцог		Шафарикова 33.
409.	Лаура Хирил		Петра Зрињског 54.
410.	Супр. Ламберт Хафмана		Милетићева 5.
411.	Илона Хорват		Дударска 6.
412.	Јулија Цоцек		Приморска 16.
413.	Елек Шафер		Железничка 26.
414.	Јулија Шмит		Краља Петра 25.
415.	Вера Швинд		Темеринска 5.
416.	Катица Шпанг		Краља Петра 23.
417.	Имре Штилер		Атила 26.
418.	Жожа Штехер		Дунавска 4.
419.	Деже Штајнбергер		Пашићева 11.
420.	Маргит Виг		
421.	Ана Анојчић		
422.	Јулка Лачок	Текели	
423.	Хермина Гринфелд	Лазе Костића 12.	
424.	Јулијана Шваб	Јеврејска 18.	
425.	Вилма Хајош	Јеврејска 4.	
426.	Јелисавета Врачарић	Пашићева 17.	
427.	Милка Чокић	Пећска 9.	
428.	Ђура Пашић	Јеврејска 15.	
429.	Малвин Вајнфелд	Пашићева 18.	

Рукавичари

430.	Фишер и син	Краља Петра 23.
431.	Фрања Циглер	Лебарска 21.

Стесничарка

432.	Лаура Барт	Петра Зрињског
------	------------	----------------

Чарапари

433.	Фрања Бернхард	Железничка 71.
434.	Фрања Бачковић	Уставска 64.
435.	Фрања Кајзер	Дударска 5.
436.	Јене Клајн	Јеврејска 13.
437.	Зорка Момировић	Пирошка 26.

		Занимање
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.
438.	Паја Пал	Дарањи 55.
439.	Станимор Стеван	Пирошка 55.
440.	Сава Шијаков	Житни трг 3.
441.	Ана Шмит	Светосавска 12.
442.	Јосиф Шмит	Футошка 86.

Ужари

443.	Леополд Блир	Лиман
444.	Супр. Лазе Васић	Вуковићева 55.
445.	Петар Ковачевић	Ћупријска 7.
446.	Мих. Холичек	Уставска 55.

Гостионичари

447.	Андрија Антуновић	Арт. куп. ¹⁰
448.	Дим. Анђелић	Шљукина 15.
449.	Душан Атацковић	Водникова
450.	Милан Бакарић	Артес. ¹¹
451.	Јован Бауер	Железничка 107.
452.	Мане Бубањ	официрски дом
453.	Лајош Варади	Елита
454.	Ђура Зурковић	Његошева 7.
455.	Јосиф Котоловић	Футошка 38.
456.	Јоца Милошевић	Његошева 1.
457.	Свет. Пешић	Краља Петра 20.
458.	Стеван Стефановић	Станица
459.	Стеван Мијин	Дунавска 30.
460.	Милош Страјков	Војводе Бојовића 1.
461.	Сима Тиквић	Берчењи 3.
462.	Хотел Слобода	Трг ослобођења
463.	Вуја Пупавац	Лебарска 3.
464.	Михаило Сингер	Шљукина
465.	Сланкаменац Рада	Железничка 14.
466.	Вилим Фехер	
467.	Јован Милета	Футошка
468.	Сава Шовљански	Дрварска 10.
469.	Нандор Вебер	
470.	Јован Могин	Железничка

¹⁰ Вероватно Артеско купатило.

¹¹ Исто.

Занимање		
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.
471.	Фрања Фехер	Железничка 83.
472.	Стеван Нађ	Железничка 73.
473.	Јосиф Тамас	Дар. 150. ¹²
474.	Пера Јацић	Београдска 15.
475.	Ђура Кракснер	Тарањ. 1. ¹³
476.	Мартин Малдакер	Немачка 37.
477.	Јосиф Лаки	Футошка 60.
478.	Уд. Нађ и др.	Футошка 101.
479.	Јован Арањи	Јована Арања 4.
480.	Милан Томашев	Пашићева
481.	Карло Винкле	Краља Петра 18.
482.	Уд. Сигм. Пфајфера	Код Марине
483.	Ђорђе Барт	Јована Суботића 18.
484.	Стеванија Ботош	
485.	Драгутин Шталц	Трг ослобођења
486.	Бауер и Крстић	Успенска 5.
487.	Бела Фрићеш	Футошка

Пекари

488.	Геза Адлер и син	Уставска 40.
489.	Стеван Богнар	Каменичка 4.
490.	Возаревић и др.	Краља Матије 27.
491.	Јован Габел	Зрињског Петра 62.
492.	Андрија Голдман	Лазе Телчког 18.
493.	Фрања Демер	Мушицког 13.
494.	Карло Демер	Пашићева 27.
495.	Алекса Димковић	Парни млин 4.
496.	Закар. Димковић	Уставска 52.
497.	Војислав Ђокић	Јована Арања 10.
498.	Љубом. Ђокић	Пирошка 22.
499.	Стојан Ђокић	Темеринска 42.
500.	Моран Кауфман	Футошка 47.
501.	Живко Козарев	Темеринска 67.
502.	Катица Курек	Дарањи 26.
503.	Петар Лунова	Уставска 33.
504.	Васа Максимовић	Ново Насеље
505.	Јосиф Мандл	Јеврејска 16.

¹² „Дарањи”.

¹³ Нисмо успели да утврдимо на шта се односи. Могуће „Дарањи”.

Занимање		
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.
506.	Јосиф Мазурек	Љубљанска 3.
507.	Арсен Младеновић	Стрељачка 25.
508.	Јордан Наумовић	Мађарска 55.
509.	Славко Нецков	Дунавска 5.
510.	Ставра Новаков	Дунавска 28.
511.	Вилим Оршит	Карадићева 39.
512.	Јован Пал	Словачка 50.
513.	Павле Пантелић	Масарикова 7.
514.	Павле Пешић	Футошка 49.
515.	Стеван Ползовић	Јазавчева 10.
516.	Лазар Продановић	Вуковићева 29.
517.	Стеван Радосављевић	Ново Насеље
518.	Карло Рот	Барањска 12.
519.	Фрања Сабо	Дударска 70.
520.	Иван Станојчић	Гајева 18.
521.	Јосиф Сика	Мушицког 37.
522.	Фрања Трајер	Дарањи Телеп 118.
523.	Јован Чањи	Пирошка 55.
524.	Стеван Чичерић	Шљукина 7.
525.	Живан Станојчић	Темеринска 48.
526.	Влад. Грујић	Цетињска 5.
527.	Петар Којић	Карадићева 58.
528.	Павле Вулко	
529.	Балинт Дер	Словачка 34.
530.	Јован Федерер	Баторијева 16.
531.	Ђура Лазар	Футошка 78.
532.	Благоје Цветковић	Љубљанска 72.

Посластичари

536.	Станоје Алексић	Стеријина 9.
537.	Еде Брандас	Футошка 50.
538.	Уд. Јосиф Брандас	Футошка 78.
539.	Јаков Дорнштетер	Трг ослобођења 8.
540.	Риста Драгонић	Алмашка 5.
541.	Хамил Зећировић	Железничка 51.
542.	Каталин Кујек	Вуковићева 25.
543.	Паја Косановић	Краља Петра 25.
544.	Фрања Маринело	Приморска 18.
545.	Мојсовић и др.	Темеринска 7.

		Занимање	
Бр.	Име и презиме		Стан улица и бр.
546.	Душан Пашић		Пирошка 16.
547.	Ђорђе Пинце		Шафарикова 21.
548.	Сима Радовановић		Бела Њива 9.
549.	Недељко Стефановић		Ченејска 9.
550.	Јован Тадић		Железничка 58.
551.	Мирко Хакер		Футошка 10.
552.	Филип Хајек		Трг ослобођења 4.
553.	Антон Шлингхабер		Дунавска 21.
554.	Јосиф Шудар		Тот Калмана 4.
555.	Ерист Бела		Сарајевска 7.
556.	Данило Теофановић		Пашићева
557.	Младен Леповић		
558.	Фрања Ханг		Милетићева 13.
559.	Љубомир Парлаћ		
560.	Милутин Стојковић		Трг ослобођења 6.
561.	Терезија Кори		Пашићева 15.

Колачари

562.	Стеван Вал	Стеријина 6.
563.	Јован Видерском	Футошка 38.
564.	Јован Гавриловић	Гундулићева 7.
565.	Гавра Маленчић	Војводе Бојовића 29.
566.	Васа Француски	Краља Петра 6.

Ковачи

567.	Бела Арањоши	Гробљанска 3.
568.	Јосиф Береш	Баторијева 28.
569.	Антон Блумер	Стрељачка 31.
570.	Паја Богдановић	Камберова 27.
571.	Мита Будошан	Водникова 9.
572.	Стеван Вукомановић	Темеринска 57.
573.	Свет. Вукомановић	Београдска
574.	Петар Гајдобрански	Шумадијска 11.
575.	Шаму Гаитар	Петефи 22.
576.	Јован Гаудењи	Дрвара 6.
577.	Јосиф Гаудењи	Дрвара 3.
578.	Мор Дајч	Шумадијска 16.
579.	Илија Ђомпарић	Текели 18.
580.	Херних Ајлер	Лукијана Мушицког 1.

		Занимање	
Бр.	Име и презиме		Стан улица и бр.
581.	Никола Ердџан		Бела Њива 3.
582.	Ђорђе Живанић		Ново Насеље
583.	Васа Крнаић		Пирошка 20.
584.	Јован Крстић		Клиса С.
585.	Богдан Летић		Ченеј С.
586.	Стеван Летић		Ченеј С.
587.	Јован Летић		Ченеј С.
588.	Јован Лучић		Радићева 16.
589.	Јован Мирковић		Темеринска 49.
590.	Милан Новаковић		Ченејска 4.
591.	Шандор Опре		Словачка 86.
592.	Винце Пољаковић		Шафарикова 23.
593.	Васа Продановић		Ђурђа Бранковића 14.
594.	Станко Рутунски		Клиса 19.
595.	Милош Трифуновић		Кнеза Милош 31.
596.	Јаков Хајман		Кисачка 5.
597.	Балаж Црнек		Трг Гиз. 4. ¹⁴
598.	Илија Јовановић		Мађарска 26.
599.	Милан Малетић		Камберова 44.

Бравари

600.	Штек и Бељански	Приморска 3.
601.	Јаков Берлек	Немачка 31.
602.	Силвестер Бернолд	Шумадијска 14.
603.	Еде Болешка	Трг Гиз. 4. ¹⁵
604.	Нандор Бонет	Шафарикова 29.
605.	Имре Брезовац	Каменичка 37.
606.	Јован Гајер	Кисачка 14.
607.	Матија Алмаши	Дунавска 11.
608.	Алекс. Глазер	Петра Зрињског 53.
609.	Јован Гетл	Велики Лиман
610.	Антон Золић	Масарикова
611.	Фрања Гумбитер	Дарањи Телеп 20.в.
612.	Гутман и Франк	Дунавска 6.
613.	Бохумил и Иванчев	Вуковићева 10.
614.	Јован Жагар	Стрељачка 31.
615.	Мирко Јанић	Краља Петра 5.

¹⁴ Нисмо успели да утврдимо на шта се односи.

¹⁵ Исто.

		Занимање	
Бр.	Име и презиме		Стан улица и бр.
616.	Матија Јовановић		Вуковићева 9.
617.	Јован Јекл		Кам[еничка] ка[пија]
618.	Дим. Коладзински		Житни трг 1.
619.	Ковач и др.		Фут[ошка] кап[ија]
620.	Карло Лангерман		Железничка 55.
621.	Ласло Мађар		Футошка 29.
622.	Златко Могин		Београдски кеј
623.	Петар Морван		Кам[еничка] ка[пија] 28.
624.	Јосиф Пешелњански		Мађарска 53.
625.	Јосиф Помикачев		Арањи 6.
626.	Лајош Рапоти		Футошка 118.
627.	Јаково Рајх Син.		Темеринска 18.
628.	Сава Топаловић		Студеничка 8.
629.	Ђула Тот		Стрељачка 49.
630.	Ласло Тот		Сибињанин Јанка 2в.
631.	Андрија Фехер		Кињижијева 41.
632.	Фридрих Фрич		Железничка 41.
633.	Ђурица Јанковић		Темеринска 25.
634.	Вок и Хампел		Земљане ћуприје
635.	Лајош Хаваш		Каменичка 2в.
636.	Стеван Хефлер		Стеријина 19.
637.	Зигмунд и др.		Лиман
638.	Јосиф Зита		Железничка 99.
639.	Золтан Чањи		Железничка 38.
640.	Јосиф Шинка		Змај Јовина 12.
641.	Фридрих Шнајдер		Темеринска 19.
642.	Јосиф Шпирка		Љубљанска 21.
643.	Рудолф Рајхл		Стрељачка 47.
644.	Инд. за израду гвозд. робе		Лиман
645.	Исидор Морбергер		Гундулићева 16.
646.	Самуило Ланде		Љубљанска 25.
647.	Јосиф Такач		Арањи Јована 108.
648.	Јован Гауденон		Гуска
649.	Фабрика шрафова		Лиман

Лимари

652.	Јаков Абт.	Ханска 19.
653.	Шандор Вајс	Футошка 41.
654.	Мита Велицки	Темеринска 13.

Занимање		
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.
655.	Н. Суботин	Краља Петра 7.
656.	Тома Гостојић	Пашићева 25.
657.	Јосиф Готлер	Љубљанска 5.
658.	Фрања Грајнер	Уставска 5.
659.	Михаило Сомбери	Љубљанска 17.
660.	Ђорђе Крушедолац	Натошевићева 9.
661.	Мирко Лапиц	Житни трг 11.
662.	Андрија Нађ	Дарањи Телеп 53. II
663.	Владимир Недељков	Житни трг 10.
664.	Фрања Фајт	Тем[еринска] кап[ија]
665.	Јосиф Феликс	Петра Зрињског 24.
666.	Фрања Франкетер	Љубљанска 14.
667.	Херман Фрајд	Бана Јелачића 17.
668.	Лоренц Штефан	Гундулићева
669.	Сава Ђуровић	Трг ослобођења
670.	Јам Стеван	Футошка 39.
671.	Бошко Петровић	Темеринска 103.

Златари и Сајц.

672.	Ђорђе Брзак	Краља Петра 10.
673.	Стеван Бухмилер	Краља Петра 18.
674.	Лајош Вал	Житни трг 14.
675.	Берта Вајнбергер	Дунавска 30.
676.	Јосиф Вујковић	Железничка 59.
677.	Тереза Голдберг	Лебарска 53.
678.	Јован Глик	Темеринска 5.
679.	Адолф Екфелд	Краља Петра 25.
680.	Балит Ертл	Краља Петра 30.
681.	Фрајганг и Клајн	Краља Петра 29.
682.	Сам. Краус	Краља Петра 7.
683.	Иса Кајман	Железничка 101.
684.	Игњат Нахтман	Уставска 13.
685.	Карло Недих	Крстава 1.
686.	Мита Стојановић	Пашићева 15.
687.	Јован Тауш	Краља Петра 10.
688.	Имре Шил	Краља Петра 28.
689.	Игњат Фукс	Дунавска 7.
690.	Имре Фирш	Масарикова 5.
691.	Хиршенхаузер и син	Железничка 93.

Занимање		
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.
692.	Михаило Хуман	Карацићева 12.
693.	Јосиф Частни	Дунавска 21.
<u>Механичари</u>		
696.	Барне и др.	Милетићева 8.
697.	Хајнрих Јунг	Шафарикова
698.	Ђула Јуст	Краља Петра 30.
699.	Вилим Локер	Краља Петра
700.	Сава Миодравић	Краља Петра 13.
701.	Јован Живковић	Краља Александра 7.
702.	Коста Суханов	Железничка
703.	Ђула Тришлер	Дударска 25.
704.	Јосиф Фелеги	Футошка
705.	Бене Форгач	Пашићева 22.
706.	Матија Хегедиш	Атила 74.
707.	Карло Холицки	Темеринска 33.
708.	Јован Волнер	Железничка
709.	Свет. Арсеновић	Београдски Кеј
710.	Јован Живковић	Краља Александра 7.
711.	Мита Каленић	Футошка 101.
712.	Славко Мармош и др.	Сибињанин Јанка 22.

Бунарџије

713.	Јован Јекел	Трг Колара
714.	Милан Т. Јовановић	Јована Суботића
715.	Шандор Кочи	Железничка 21.

Електричари

716.	Шандор Брајер	Лазе Телечког 12.
717.	Деже Велбер	Уставска 12.
718.	Витомир Вуичић	Натошевићева 17.
719.	Бела Гелб	Јеврејска 11.
720.	Електр. Д. Д.	Лиман
721.	Никола Јоргован	Доситејева 6.
722.	Фабрика Кабела	Лиман
723.	Јосиф Келемен	Јеврејска 6.
724.	Бела Кесели	Шљукина 4.
725.	Никола Краус	Јеврејска 18.
726.	Ђорђе Михаиловић	Касарна 25.

		Занимање	
Бр.	Име и презиме		Стан улица и бр.
727.	Бела Патаки		Футошка 27.
728.	Албрехт и Рихтер		Петра Зрињског 40.
729.	Петар Тот		Баторијева 1.
730.	Браћа Фишер		Лазе Костића 12.
731.	Карло Франски		Његошева 9.
732.	Геза Хајош		
733.	Фабијан Калбах		Мађарска 64.
734.	Стеван Пајкерт		Приморска 33.
735.	Жигмонд Клајн		Футошка 21.
736.	Алекс. А. Крајникер		Барањска 1.

Казанције

737.	Војислав Ђукић	Натошевићева 11.
738.	Милан Т. Јовановић	Јована Суботића 12.
739.	Васа Малочић	Кисачка 30.

Медоливци

740.	Данило Недучин	Соколска 12.
741.	Релић и Чокић	Лиман

Ножари и општр.

742.	Јосиф Гортан	Дунавска 9.
743.	Јован Мичели	Верешмартинева 13.
744.	Фрања Хошек	Дунавска 18.
745.	Јосиф Шваб	Јеврејска 4.
746.	Стеван Маглић	Краља Петра

Позлатари

747.	Тауш и Вранић	Дунавска 15.
748.	Никола Хаберсак	Темеринска 18.

Пушкари

749.	Уд. Шандор Бурман	Јеврејска
------	-------------------	-----------

Решетари

750.	Јосиф Богар	Бана Јелачића 20.
751.	Браћа Крамер	Лиман
752.	Петар Филипан	Дунавска 21.

		Занимање		
Бр.	Име и презиме		Стан	улица и бр.
<u>Турпијаши</u>				
753.	Карло Ашенбрeнер		Футошка	73.
<u>Столари</u>				
754.	Милан Абрамoвић		Бана Јелачића	13.
755.	Атлас д. д.		Шумадијска	
756.	Јосиф Баихајер		Ченејска	27.
757.	Браћа Баршоњ		Дударска	39.
758.	Душан Бечејац		Кисачка	16.
759.	Сава Бечејац		Милетићева	11.
760.	Карло Бек		Мађарска	35.
761.	Михаило Бодо		Водникова	15.
762.	Јован Бордош		Шљукина	21.
763.	Хајнрих Вал		Мађарска	35.
764.	Имре Варга		Мађарска	32.
765.	Обрад Веркић		Соколска	21.
766.	Трива Веселиновић		Вуковићева	22.
767.	Стеван Виздак		Шљукина	19.
768.	Ђорђе Вучковић		Соколска	21.
769.	Ђула Глазер		Петра Зрињског	53.
770.	Јосиф Дадан		Железничка	40.
771.	Јован Дусинг		Ханска	3.
772.	Душан Ђурђевић		Бана Јелачића	14.
773.	Живановић и Каћ.		Калвинова	20.
774.	Никола Иванчевић		Мушицког	18.
775.	Ђула и Јул. Карачоњи		Љубљанска	33.
776.	Теобалд Карбинер		Железничка	86.
777.	Јосиф Камрат		Каменичка	34.
778.	Михаило Кузман		Петефијева	14.
779.	Имре Ленкеи		Успенска	12.
780.	Кристијан Лер		Југ Богдана	20.
781.	Милан Летић		Дунавска	11.
782.	Антон Маречко		Лончарска	3.
783.	Ментрат и син		Краља Александра	14.
784.	Имре Мерингер		Земљане ћуприје	
785.	Фрања Милиц		Лиман	
786.	Андрија Немет		Футошка	
787.	Светозар Нинковић		Клиса	
788.	Јован От		Краља Петра	3.

		Занимање	
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.	
789.	Карло Паличко	Уставска 38.	
790.	Тома Перић	Стеријина 2.	
791.	Андрија Рофер	Кисачка 43.	
792.	Сава Романовић	Соколска 7.	
793.	Шандор Розенберг	Дунавска 10.	
794.	Милан Саратлић	Шумадијска	
795.	Мано Сепеш	Футошка 5.	
796.	Нандор Сич синови	Уставска 29.	
797.	Стеван Токин	Београдски Кеј	
798.	Рада Туленчић	Београдски Кеј	
799.	Хенрих Урбан	Стрељачка 23.	
800.	Петар Хемлер	Шафаријева 30.	
801.	Лоп. Шенбергер	Келчејева 20.	
802.	Рудолф Шмит	Немачка 39.	
803.	Адалберт Шнајдер	Краља Петра 7.	
804.	Алекс. Гашпар	Дарањи Телеп	
805.	Арпад Кох	Футошка 70.	
806.	Пера Кећанковић	Београдски кеј	
807.	Свет. Перваз	Радичевићева 37.	
808.	Милан Ђукић	Кумановска 20.	
809.	Стеван Бањаи	Дарањи Телеп 65.	
810.	Јосиф Симуновић		
811.	Јосиф Камрат		
812.	Јосиф Марош		
813.	Миахило Гажик		
814.	Јован Радић	Железничка 49.	
815.	Јован Већелек		
816.	Фрања Бабић	Дарањи Насеље 46.	
817.	Стеван Бертус	Паромлинска 8.	
818.	Бернат Песинг	Железничка 105.	
819.	Никола Милер	Дарањи Телеп	

Корпари

820.	Михаило Балаж	Дунавска 24.
821.	Супр. Јована Волет	Немачка 2.
822.	Коста Димитријевић	Радичевићева 46.
823.	Данило Хофман	Хаџи Светића 6.
824.	Јован Гајер	Вуковићева 18.

	Занимање	
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.

Стругари

827.	Миахило Корх	Јене Херц. ¹⁶ 24.
828.	Којшел Курц	Железничка 94.
829.	Фрања Немет	Краља Петра 22.
830.	Хенрик Штрок	Железничка 82.

Чешљари

831.	Паја Бергер фабрика	Београдски кеј
832.	Антон Хорак	Дарањи Насеље 41.А
833.	Нандор Хорак	Јован Арања 24.
834.	Андрија Ђери	Калвинова 17.

Инструментари

835.	Стеван Бели	Верешмртијева 60.
836.	Фрања Ајхлер	Дунавска 11.
837.	Јован Торма	Краља Петра 7.
838.	Бела Трунел	Железничка 49.
839.	Адам Шаде	Железничка 54.

Колари

840.	Андрија Аника	Шафарикова 26.
841.	Андрија Бакша	Јована Арања 3.
842.	Карло Венц	Кисачка 6.
843.	Карло Готвалд	Немачка 15.
844.	Јосиф Грабчак	Дарањи Телеп 53.
845.	Лука Грујић	Кисачка 25.
846.	Петар Јеретић	Гундулићева 5.
847.	Милош Јојић	Пирошка 33.
848.	Милош Јовановић	Војводе Шупљикца
849.	Васа Јовић	Парчетићева 31.
850.	Флоријан Капетановић	Хаџи Светића 2.
851.	Јован Киршнер	Кисачка 32.
852.	Јован Клику	Пирошка 12.
853.	Глиша Којић	Баћањи 26.
854.	Ђока Кузмановић	Ченеј Сал.
855.	Шандор Микић	Ривица 5.

¹⁶ Вероватно Јене Херцег, Принц Еуген улица.

		Занимање	
Бр.	Име и презиме		Стан улица и бр.
856.	Матија Рајх и син		Лиман
857.	Стеван Сабо		Пирошка
858.	Лајош Сечкар		Темеринска
859.	Јован Терек		Бем 23.
860.	Јован Фелбапов		Књегиње Милице 37.
861.	Рада Новаков		Кисачка 39.
862.	Лајош Варга		Београдски кеј
863.	Јулије Адам		Кињижијева 5.
<u>Калупције</u>			
864.	Игњат Мориц		Каменичка 5.
<u>Бачвари</u>			
865.	Ласло Ант		Мађарска 23.
866.	Фрања Бауер		Пашићева 33.
867.	Даница Д. Д.		Футошка 51.
868.	Браћа Кенигштетлер		Житни трг 30.
869.	Карло Корошић		Темеринска 12.
870.	Михаило Мор		Каменичка 34.
871.	Симон Рајнер		Темеринска 37.
872.	Штандард оил		Футошка 104.
<u>Тапацирери</u>			
873.	Емил Бани		Кисачка 44.
874.	Михаило Вич		Житни трг
875.	Гавра Волбербер		Гајева 8.
876.	Вилим Волбербер		Мађарска 61.
878.	Фрања Груслер		Змај Јовина 24.
879.	Хенрик Келрман		Ханска 26.
880.	Бела Клем		Успенска 1.
881.	Едуард Краус		Краља Александра 20.
882.	Геза Краус		Масарикова 10.
883.	Геза Фехервари		Гајева 3.
884.	Мор Шлангер		Житни трг
885.	Фрања Рацлер		Дарањи Телеп 101.
<u>Четкири</u>			
886.	Карло Вајс		Милетићева 25.
887.	Антон Фишер		Краља Петра 28.

	Занимање	
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.
888.	Петар Сендерак	Бана Јелачића 24.
889.	Јаков Лемлер	Скерлићева 17.

Метлари

890.	Густав Финдајс	Каменичка 2.
------	----------------	--------------

Тесари

891.	Јосиф Бек	Дарањи Телеп 91. II
892.	Петар Гемери	Водникова 11.
893.	Стеван Гусек	Петра Зрињског 22.
894.	Фрања Елмини	Дрвара
895.	Стеван Краљевачки	Мађарска 56.
896.	Норберт Либиш	Руска 34.
897.	Андрија Милић	Камберова 30.
898.	Илија Пал	Арпад 32.
899.	Јован Пал	Арпад 34.
900.	Адам Пајкерт	Деакова
901.	Виктор Пајкерт	Приморска 33.
902.	Јован Преседа	Футошка 153.
903.	Јован Ремели	Футошка 127.
904.	Јован Сиферт мл.	Футошка 67.
905.	Јован Сиферт стар.	Бана Јелачића 19.
906.	Стеван Тот	Пирошка 9.

Месари

907.	Стеван Бартоловић	Житни трг 9.
908.	Виктор Бек	Петра Зрињског 61.
909.	Дејан Бошњаков	Пирошка
910.	Браћа Бритиг	Краља Петра 22.
911.	Мита Будошан	Пирошка 50.
912.	Бени Варга	Јеврејска 12.
913.	Стеван Вугрин	Његошева 22.
914.	Стеван Вујков	Житни трг 11.
915.	Супр. Нандора Габела	Железничка 23.
916.	Шандор Галац	Мађарска 37.
917.	Карло Гаус	Житни трг 14.
918.	Андрија Глоси	Петра Зрињског 35.
919.	Максим Дамјановић	Соколска 8.
920.	Андрија Даниел	Дударска 51.

		Занимање	
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.	
921.	Петар Даниел	Кам[еничка] кап[ија] 23.	
922.	Илија Датлић	Радичевићева 33.	
923.	Стеван Јониц	Лончарска 5.	
924.	Антон Киш	Пирошка 72.	
925.	Јован Константиновић	Вуковићева 33.	
926.	Бела Крајникер	Лаћарска 5.	
927.	Паја Лапинчић	Војводе Бојовића 5.	
928.	Јосиф Марер	Шафарикова 3.	
929.	Роберт Мартин	Маћарска 65.	
930.	Филип Михаиловић	Змај Јовина 21.	
931.	Коста Михаиловић	Јадранска 9.	
932.	Никола Михаиловић	Љубљанска 7.	
933.	Фрања Микић	Футошка 80.	
934.	Милан Николић	Словачка 9.	
935.	Славко Николић	Словачка 7.	
936.	Браћа Николић	Касарна 10.	
937.	Петар Продановић	Кисачка 27.	
938.	Адолф Пехлом	Јована Суботића 12.	
939.	Јован Пенц	Дударска 27.	
940.	Балто Пискер	Краљевића Марко	
941.	Милан Радуловић	Краља Александра 13.	
942.	Паја Рибаров	Пашићева 6.	
943.	Ђорђе Руменчић	Дударска 58.	
944.	Јосиф Сајдл	Железничка 34.	
945.	Јосиф Секе	Дарањи Телеп 27.	
946.	Фрања Сич	Уставска 70.	
947.	Стеван Станковић	Пирошка 26.	
948.	Максим Тепавац	Шафарикова 1.	
949.	Ласло Тот	Каменичка 53.	
950.	Лајош Фодор	Стрељачка 23.	
951.	Лајош Цервес	Железничка 87.	
952.	Едуард Шанер	Темеринска 92.	
953.	Јосиф Шмит	Маћарска 45.	
954.	Јосиф Шаблахер	Јадранска 3.	
955.	Фрања Шуберт	Гробљанска 1.	
956.	Јован Шуберт	Стрељачка 10.	
957.	Тима Лучић	Гундулићева 30.	
958.	Стеван Клинец		
959.	Стеван Сврчек	Футошка 132.	

		Занимање	
Бр.	Име и презиме		Стан улица и бр.
960.	Стеван Павловић		Караџићева 51.
961.	Ђорђе Францисти		Пирошка 51.
962.	Ото Лерер		Љубљанска
963.	Тима Лучић		Гундулићева 30.
964.	Андрија Штис		Деакова 39.
965.	Петар Јакшић		Темеринска 30.
966.	Алекс. Бебић		Словачка
967.	Матија Ковач		Каменичка 56.
968.	Лаза Мирковић		Дарањи Насеље 73А.
969.	Јулије Цервек		Мађарска 51.

Цревари

970.	Уд. Јакова Пајванчић	кланица
971.	Паја Чупић	кланица

Бербери

972.	Игњат Абрахам	Футошка 29.
973.	Свет. Баћановић	Гундулићева 32.
974.	Лајош Бубори	Мађарска 19.
975.	Ђока Бугарски	Темеринска 61.
976.	Јосиф Вак	Футошка 61.
977.	Адам Вајс	Футошка 45.
978.	Вајс и Кристиф.	Футошка 2.
979.	Васа Веселић	Темеринска 23.
980.	Мартин Винтершт.	Темеринска 25.
981.	Влада Возаревић	Арт. куп. ¹⁷
982.	Петар Гризер	Мађарска 49.
983.	Петар Димитријевић	Футошка 1.
984.	Ђорђе Дјеланић	Пашићева 6.
985.	Војин Добренов	Трг ослобођења 4.
986.	Недељко Ђурић	Краља Матије 3.
987.	Живко Иличић	Грчко Школска 8.
988.	Миленко Јајагин	Житни трг 17.
989.	Димитр. Јовановић	Књегиње Милице 7.
990.	Јосиф Јуришић	Темеринска 5.
991.	Јосиф Капмајер	Железничка 97.
992.	Абруш Каст	Трг Јана Колара 4.

¹⁷ Вероватно Артеско купатило.

		Занимање	
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.	
993.	Јелисавета Кох	Његошева 2.	
994.	Јован Коларски	Клиса Сал.	
995.	Фабијан Крајтмар	Ст. Аран. 23. ¹⁸	
996.	Јован Купусаревић	Јован Арања 23.	
997.	Мирко Латинчић	Барањска 4.	
998.	Паја Мађар	Трг Светог Јована	
999.	Славко Маркулин	Јеврејска 9.	
1000.	Фрања Мартин	Уставска 22.	
1001.	Сава Михаиловић	Краља Петра 19.	
1002.	Лазар Мишковић	Дунавска 11.	
1003.	Фрања Мор	Гундулићева 17.	
1004.	Петар Мојсе	Његошева 9.	
1005.	Стеван Олушки	Футошка 60.	
1006.	Радован Олушки	Темеринска 30.	
1007.	Тома Олушки	Темеринска 43.	
1008.	Аврам Пејинов	Пашићева 28.	
1009.	Стеван Петров	Милетићева 6.	
1010.	Душан Петровић	Темеринска 3.	
1011.	Драгомир Попов	Краља Александра 20.	
1012.	Васа Поповићи	Дунавска 25.	
1013.	Ђура Продановић	Дунавска 19.	
1014.	Никола Радужков	Саве Вуковића 25.	
1015.	Ђока Сарачевић	Темеринска 17.	
1016.	Јоца Станимиров	Темеринска 47.	
1017.	Милан Субатин	Пашићева 33.	
1018.	Уд. Весел. Танкосић	Светосавска 4.	
1019.	Аладар Тордаи	Дарањи Телеп 36.	
1020.	Душан Урошев	Пашићева 17.	
1021.	Деже Фабрици	Уставска 64.	
1022.	Стеван Фабрици	Футошка 104.	
1023.	Вилим Хас	Железничка 38.	
1024.	Стеван Хас	Дарањи Телеп III	
1025.	Уд. Сава Чобанић	Вилзонов трг. 7.	
1026.	Хенрих Шаг	Краља Петра 30.	
1027.	Михаило Шваб	Приморска 10.	
1028.	Уд. Симеона Шрингер	Пирошка 10.	
1029.	Стеван Штимац	Кисачка 29.	

¹⁸ Нисмо успели да утврдимо на коју се улицу односи.

Бр.	Име и презиме	Занимање	Стан улица и бр.
1030.	Адам Марквис		Стрељачка 41.
1031.	Игњат Шал		Уставска 54.
1032.	Никола Шијачић		Кисачка 56.
1033.	Ђорђе Станковић		Трг ослобођења
1034.	Сима Дабрин		
1035.	Хенрих Вакер		Футошка 127.
1036.	Карло Браун		Словачка 52.
1037.	Милан Крајиновић		Саве Вуковића 55.
1038.	Стеван Вајс		
1039.	Рада Мијин		Пирошка 13.
1040.	Алекс. Купусаревић		Његошева 14.
1041.	Бела Радиковић		Лукијана Мушицког 31.
1042.	Живан Михајловић		Цара Душана 6.
1043.	Игњат Бек		Вилзонов трг 8.
1044.	Паја Кунтић		Шафарикова 2.
1045.	Јосиф Фербер		Пирошка 16.

Зубари

1046.	Алфред Бергер	Трг Јел. ¹⁹ 7.
1047.	Косара Бокшан	Грчко Школска 7.
1048.	Др. Емил Виталиани	Јеврејска 4.
1049.	Др. Никола Вучковић	Дунавска 15.
1050.	Карло Гајер	Лебарска 3.
1051.	Др. Армин Касовиц	Вилзонов трг 7.
1052.	Карло Линденбаум	Уставска 14.
1053.	Шандор Пасте	Дунавска 26.
1054.	Др. Мих. Рајковић	Грчко Школска 6.
1055.	Клотилда Шилер	Футошка 15.
1056.	Др. Иван Грегорек	Краља Петра 28.
1057.	Хајду и Бек	Мађарска 40.

Зидари

1058.	Илија Аврамовић	Пећска
1059.	Милош Аврамовић	Пећска
1060.	Карло Барт	Бем 22.
1061.	Стеван Бек	Дударска 17.
1062.	Нандор Бек	Баћанђијева 17.

¹⁹ Вероватно Јелисаветин трг, односно Вилзонов трг.

		Занимање	
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.	
1063.	Андрија Брезовац	Стрељачка 29.	
1064.	Антон Бутор	Футошка 122.	
1065.	Михаило Валентић	Његошева 2.	
1066.	Лајош Варга	Краља Александра 15.	
1067.	Вилим Вилети	Стрељачка 44.	
1068.	Антон Вагнер	Атила 8.	
1069.	Ђура Гргушић	Београдски кеј	
1070.	Алекс. Грња	Баторијева 21.	
1071.	Ђорђе Зличич	Темеринска	
1072.	Паја Киш	Атила 21.	
1073.	Ђорђе Ковар	Лиман 11.	
1074.	Јован Мелка	Сремска	
1075.	Глиша Леђаноћ	Баћанијева 30.	
1076.	Вилим Лапи	Љубљанска 31.	
1077.	Паја Лазар ст.	Војводе Шупљикца 33.	
1078.	Вилим Лерер	Стрељачка 26.	
1079.	Роберт Лерх	Јене Херц. 30. ²⁰	
1080.	Јован Маца	Водв. 13. ²¹	
1081.	Јован Малинка	Словачка 22.	
1082.	Шандор Милиц	Келчејева 20.	
1083.	Агоштон Најар	Текели Имре 24.	
1084.	Карло Пајкерт	Ђурђа Бранковића 6.	
1085.	Бела Пекло	Уставска 31.	
1086.	Јоца Перваз	Кисачка 42.	
1087.	Манојло Петљански	Кишфалудијева 13.	
1088.	Васа Петровић	Лончарска 8.	
1089.	Никодем Полачек	Сибинанин Јанка 4.	
1090.	Инж. Дака Поповић	Трифковићев трг 34.	
1091.	Лазар Радовановић	Алмашка 9.	
1092.	Јосиф Ражњак	Краља Матије 30.	
1093.	Михаило Сливка	Пирошка 91.	
1094.	Фрања Сич	Мађарска	
1095.	Ђорђе Талоши	Баторијева 41.	
1096.	Андрија Тибаји	Дарањи Насеље 56.	
1097.	Антон Тикмајер	Железничка 92.	
1098.	Стеван Тартић	Калвинова 20.	
1099.	Стеван Турански	Ђурђа Бранковића 6/а	

²⁰ Вероватно Јене Херцег, Принц Еуген улица.

²¹ Нисмо успели да установимо на коју улицу се односи.

		Занимање	
Бр.	Име и презиме		Стан улица и бр.
1100.	Илија Фехервари		Калвинова 15.
1101.	Јован Филеп		Дарањи Телеп 89.
1102.	Паја Фриц		Руска 92.
1103.	Винко Хаиц		Парни млин 6.
1104.	Реже Цимерл		Гробљанска 7.
1105.	Јован Цоцек		Дарањи Телеп
1106.	Нандор Цоцек		Мали Лиман
1107.	Јован Чинчурак		Пирошка 16.
1108.	Коломан Шерег		Петра Зрињског 37.
1109.	Виктор Ширшингер		Футошка 72.
1110.	Филип Шмит		Футошка 73.
1111.	Јаков Шмит		Љубљанска 22.
1112.	Реже Хорват		Атила 44.
1113.	Стеван Фојт		

Фурунције

1114.	Никола Грујић	Дунавска 1.
1115.	Шандор Екрес	Дракова 30.
1116.	Матија Флегер	Баторијева 52.
1117.	Лајош Цоцек	Дарањи Телеп 124/1
1118.	Карло Шанта	Стрељачка 38.
1119.	Карло Шаро	Земљане ћуприје 41.

Црепари

1120.	Мартин Сурковски	Приморска 21.
1121.	Карло Тандори	Деакова 36.

Цементари

1122.	Стеван Аника	Шафарикова 25.
1123.	Стеван Гез	Дударска 65.
1124.	Мартин Туканић	Мађарска 66.
1125.	Српска Банка д. д.	Грчко Школска

Молери

1126.	Стеван Бечкехази	Љубљанска 8.
1127.	Јосиф Јован Вал	Немачка
1128.	Лаза Доић	Темеринска 40.
1129.	Фрања Залан	Дударска 23.
1130.	Михаило Колар	Краља Петра 1.

		Занимање	
Бр.	Име и презиме		Стан улица и бр.
1131.	Стеван Ковачић		Железничка 103.
1132.	Јован Лидлоф		Скерлићева 6.
1133.	Стеван Малочић		Железничка 44.
1134.	Ђорђе Седерланд		Лаза Костића 25.
1135.	Михаило Сич		Каменичка 78.
1136.	Стеван Стениц		Јована Суботића 9.
1137.	Михаило Теглаш		Футошка 35.
1138.	Петар Токалић		Лађарска 3.
1139.	Михаило Тортић		Краљевића Марка 7.
1140.	Андрија Турански		Руска 44.
1141.	Хорват и Ружичка		Футошка 67.
1142.	Рудолф Шмит		Лазе Костића 27.
1143.	Јозеф бек		
1144.	Фрања Миланковић		Словачка 46.
1145.	Карло Сливка		
1146.	Алекс. Бечкехази		Деакова 43.
1147.	Реже Тоболка		Мађарска 78.

Стаклари

1148.	Тома Алабурић	Пашићева 14.
1149.	„Алба“	Железничка
1150.	Филип Алмослино	Дунавска 22.
1151.	Аница Палић	Футошка 137.
1152.	Ернест Влах	Карадићева
1153.	Леополд Дернер	Краља Петра 25.
1154.	Стеван Јустус	Краљевића Марка 10.
1155.	Фрања Ленц	Футошка 38.
1156.	Херман Левенбергер	Житни трг 15.
1157.	Андрија Мартинко	Футошка 18.
1158.	Јосиф Паквар	Краља Петра 17.
1159.	Душан Радујков	Пашићева 34.
1160.	Хенрих Фогл	Јеврејска 8.
1161.	Хенрих Лоц	Немачка 16.
1162.	Данило Јустус	Дарањи Телеп
1163.	Фурман Браћа	Железничка 16.

Каменорезци

1164.	Уд. Паје Марковић	Дунавска 15.
1165.	Шпанић и Нађ	Дударска 2.

	Занимање	
Бр.	Име и презиме	Стан улица и бр.
1166.	Уд. Ђорђе Најпауер	Вилзонова 2.
1167.	Реже Рачман	Дунавска 8.
1168.	Јован Шмајзл	Дарањи Телеп 7.
1169.	Јован Шоман	Пекарска 1.

Кипари

1170.	Петар Карољи	Кисачка 1.
1171.	Нандор Подела	Ченејска 27.
1172.	Јосиф Сајдл	Железничка 34.
1173.	Марија Транкони	Баћанијева 16.

Штампари

1174.	Графика Д. Д.	Шумадијска
1175.	Браћа Грујић	Краља Александра 15.
1176.	Даничић д. д.	Дунавска 36.
1177.	Застава	Лазарева 14.
1178.	Насл. Ђ. Ивковић	Дунавска 13.
1179.	Богданов и Јован.	Житни трг 2.
1180.	Мих. Ковалев	Петра Зрињског 55.
1181.	Мартин Комлош	Уставска 12.
1182.	Натошевић Д. Д.	Пашићева 13.
1183.	Немачка Штамп.	Лиман
1184.	Дирбек и Фаркаш	Железничка 30.
1185.	Рад. Милутиновић	Краља Александра 7.
1186.	Душан Чампраг	Краља Петра 3.

Книговесци

1187.	Домонкош Барт	Петра Зрињског 15.
1188.	Јован Бек	Футошка 116.
1189.	Максим Јовановић	Трг ослобођења
1190.	Стеван Стојановић	Лебарска 59.
1191.	Игњат Урбан	Краља Александра 3.
1192.	Јосиф Тури	Јерменска 5.

Гравери

1193.	Сава Гркинић	Пашићева 19.
1194.	Оскар Фукс.	Краља Александра 7.
1195.	Леополд Мајер	

		Занимање	
Бр.	Име и презиме		Стан улица и бр.
<u>Фотогр. слик.</u>			
1196.	Стеван Басталовић		Љубљанска 24.
1197.	Реже Вајда		Железничка 32.
1198.	Ђорђе Гулд		Трг ослобођења
1199.	Паја Искаловић		Кисачка 37.
1200.	Никола Крушедолац		Трг ослобођења 2.
1201.	Шандор Машић		Шафарикова 29.
1202.	Катица Мила		Приморска 23.
1203.	Сестре Основих		Железничка 5.
1204.	Пашић и Прокоп		Краља Петра 9.
1205.	Владимир Постолинко		Футошка 43.
1206.	Никола Шилић		Уставска 45.
1207.	Фрања Волф		Футошка 57.
1208.	Макс Березнан		Дунавска 9.

Фирмописци

1209.	Милан Дјеланић	Вуковићева
1210.	Деже Левенбергер	Уставска 36.
1211.	Јосиф Мондовић	Љубљанска 8/а
1212.	Имре Сич	Поштанска 12.
1213.	Петар Фнала	Дунавска 17.
1214.	Карло Хајцман	Стрељачка 13.

Вртари

1215.	Фрања Хорват	Дарањи Телеп
1216.	Стеван Беговић	Дарањи Телеп 1.

Димничари

1217.	Адел Винтерфелд	Шафарикова 28.
1218.	Карло Цакић	Вуковићева 55.
1219.	Јаков Шкет	Дарањи Телеп 27.
1220.	Стеван Шултес	Уставска 38.

Купусари

1221.	Јаков Бауер	Стрељачка 57.
1222.	Ана Ригер	Приморска 11.
1223.	Супр. Фрање Шпилер	Приморска 8.

Бр.	Име и презиме	Занимање	Стан улица и бр.
<u>Млинари</u>			
1224.	Велимир Дракулић	Темеринска	43.
1225.	Алајош Михаиловић	обори	
1226.	Млин „Новос“	Футошка	76.
1227.	Балтазар Фајт	Кисачка	3.
1228.	Фрања Хениш	Клиса Сал[аш]	
1229.	Вилим Шулиц	Темерин[ска]	Кап[ија]
1230.	Паја Крунец	Телеп	

<u>Фабрике</u>			
1231.	Берковић и др.	Лиман	
1232.	Кемичка фабрика	Лиман	
1233.	Порцулан Д. Д.	Београдски кеј	
1234.	Оскар Цоцек	Краља Александра	52.
1235.	Јаков Шицер и син	Лиман	
1236.	Вагнер и др.	Футошка	106.
1237.	Фрања Ловрековић	Лиман	
1238.	Сава Ковачевић	Гундулићева	18.
1239.	Супр. Пере Перингер	Петра Зрињског	56.
1240.	Драгољуб Ристић	Алмашка	
1241.	„Икарус“	Шумадинска	

<u>Мазала</u>			
1242.	Ђорђе Апт	Витковићева	19.
1243.	Стеван Вал		
1244.	Јосиф Вал	Уставска	56.
1245.	Михаило Јан	Шљукина	5.
1246.	Михаило Милер	Немачка	
1247.	Бела Окош	Љубљанска	47.
1248.	Арпад Ладаи	Петефијева	20.

<u>Чистаон. Белог рубља</u>			
1249.	Карло Габел	Краља Петра	24.

Списак

чланова Нов. Зан. Корпор. по струкама који су умрли или одселили из Н. Сада

Бр.	Име и презиме	Занимање	Стан улица	Примедба
<u>Ципелари</u>				
1.	Тодор Јелисејев		Словачка	Умро.
<u>Папучари</u>				
2.	Живко Бујуклић		Темеринска	Умро.
<u>Сарачи</u>				
3.	Петар Фламан		Темеринска	Умро.
<u>Мушки кројачи</u>				
4.	Фрања Бауман		Железничка	Умро.
5.	Лајош Ивањош		Миколe Кочиша	Отишао у Амер.
6.	Михајло Пашаки		Сечењи	Умро.
<u>Ћурчије</u>				
7.	Гавра Нецков		Пашићева	Умро.
8.	Димитрије Почуч		Темеринска	Умро.
9.	Лазар Продановић		Радичевић 40.	
<u>Женске кројачице</u>				
10.	Добринка Крстић		Лебарска	Одсел. у Београд
11.	Јулишка Фигура		Батори	Одсел. у Америку
<u>Чарапари</u>				
12.	Паула Маурић		обор	Одсел. у Срем
<u>Гостионичари</u>				
13.	Ђула Фехер			Умро.
<u>Пекари</u>				
14.	Светозар Матић		Карађорђева	Одсел. у Јарак
15.	Николић и Ђурђевић		Темеринска	Одсел.
16.	Ђорђе Попић		Пашићева	Одсел. у Винковце
<u>Посластичари</u>				
17.	Урош Петровић		Футошка	Одс. у Петровац

Бр.	Име и презиме	Занимање	Стан улица	Примедба
18.	Касан Расин		Његошева	Одс. у Београд
19.	Уд. Јосифа Темесбергер		Баћањи	Не зна се где је
<u>Ковачи</u>				
20.	Јосиф Береш		Батори	Умро.
21.	Мита Јовановић		Темеринска	Умро.
22.	Феодор Сељутин		Кисачка	Оде у Русију
23.	Ђорђе Береш		Краља Матије	Умро.
<u>Бравари</u>				
24.	Штајнер и Даниловић		Текели Имре	Одс. у Београд
25.	Иншталатер		Кр. Марије	непозн. Место
26.	Јосиф Клап		Футошка	Одс. у Праг
27.	Бранко Марић			Одс. у Каћ
28.	Карло Мољк		Његошева	Одс. у Љубљану
29.	Јосиф Происл		Микеш Кел	Одс. у Пешту
<u>Лимари</u>				
30.	Јосиф Клес		Краља Петра	Умро.
<u>Златари и сајције</u>				
31.	Илија Шпајер		Железничка.	Умро.
<u>Столари</u>				
32.	Јован Варга		Футошка	Умро.
33.	Фрања Зебић		Приморска	Умро.
34.	Јаков Киебл		Футошка	Одс. у Београд
35.	Михајло Маљнијиков		обор	Одс. у Крагујевац
36.	Лајош Халгато		Уставска	Одс. у Мађарску
<u>Корпарии</u>				
37.	Јаков Шур		Лазе Мушицког	Одс. у Америку
<u>Метлари</u>				
38.	Кон Д. А.		Шљукина	Умро.
<u>Месари</u>				
39.	Тома Бабић		Темеринска	Умро.

Бр.	Име и презиме	Занимање	Стан улица	Примедба
<u>Бербери</u>				
40.	Душан Матић		Уставска	Умро.
<u>Зубари</u>				
41.	Еде Блашко		Краља Петра	Умро.
42.	Младен Григоријевић			Одс. на непозн. место
<u>Зидари</u>				
43.	Михаило Месарош		Словачка	Умро.
44.	Јосиф Плетикосић		Краља Матије	Умро.
45.	Оскар Ворда		Футошка	Одс. на непозн. место
<u>Сликари</u>				
46.	Крунислав Муић		Дунавска	Одс. у Београд
<u>Дрвари</u>				
47.	Јован Ернст син			Одс. у Америку

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

- 1 Историјски архив Града Новог Сада, Фонд 150, Градско поглаварство Нови Сад (1919–1941).
- 2 Историјски архив Града Новог Сада, Фонд 104, Удружење занатлија за град и срез – Нови Сад (1907–1949).

Литература

- 1 *Енциклопедија Новог Сада*, свеска 8, Нови Сад 1997.
- 2 Војислав Пушкар, *Улице Новог Сада 1745–2000*, Нови Сад 2001.
- 3 Васа Стајић, *Привреда Новог Сада 1748–1880 – из архива новосадског магистрата*, Нови Сад 1941.

Списак

чланова Новосадског Занатлијског Удружења. Корисници по струкама.

Пор. бр.	Име и презиме	Занимање	Година рођења	Приликом
<u>Преправљачи</u>				
1.	Милош Рајић чланови	Преправљач	1897. 16.	
2.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
3.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
4.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
5.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
6.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
7.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
8.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
9.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
10.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
11.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
12.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
13.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
14.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
15.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
16.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
17.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
18.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
19.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
20.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
21.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
22.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
23.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
24.	Милош Рајић	"	1897. 16.	
25.	Милош Рајић	"	1897. 16.	

25

12.33.	Горундан 2. 20.	Горундан 2. 20.
12.34.	Делор Мунча	Кр. 2. 2. 22.
12.35.	Заводо Мунча и том	Мунча
12.36.	Камеф и 2. 2.	Мунча 106.
12.37.	Делор Мунча	Мунча
12.38.	Делор Мунча	Горундан 18.
12.39.	Делор Мунча	Кр. 2. 2. 22.
12.40.	Делор Мунча	Мунча
12.41.	Мунча	Мунча
	<u>Мунча.</u>	
12.42.	Делор Мунча	Мунча 19.
12.43.	Делор Мунча	Мунча 20.
12.44.	Делор Мунча	Мунча 21.
12.45.	Делор Мунча	Мунча 22.
12.46.	Делор Мунча	Мунча 23.
12.47.	Делор Мунча	Мунча 24.
12.48.	Делор Мунча	Мунча 25.
	<u>Мунча 26. 27. 28. 29. 30.</u>	
12.49.	Мунча 31.	Мунча 32.

Нова Саг 29. Октобар 1947.

М. Мунча

Делор Мунча

1907.

1907.

DAVOR BRATIĆ, DIPL.- Historiker
Praktikant
Historisches Archiv der Stadt Novi Sad

VERZEICHNIS DER MITGLIEDER DER NOVISADER HANDWERKERVEREINIGUNG
AUS DEM JAHRE 1927

ZUSAMMENFASSUNG: Neben den Kaufleuten waren die ersten Einwohner der Peterwardeiner Schanze auch Handwerker. Parallel zur Entwicklung der Stadt kam es auch zum Aufstieg der Gewerbe und zur Gründung der ersten Zünfte. Mit der Aufhebung des feudalen Zunftsystems nach Verabschiedung der Gesetze aus den Jahren 1850 und 1872 kam es zur Bildung der ersten Gewerbsgenossenschaften. Die Entwicklung der Industrie hatte einen negativen Einfluss auf die Gewerbe in Novi Sad. Vor dem Ausbruch des Aprilkriegs gab es 1515 registrierte Gewerbswerkstätten. Eine bedeutende Angabe über die Gewerbe in Novi Sad im Zeitraum zwischen den zwei Weltkriegen stellt das Verzeichnis der Mitglieder der Novisader gewerblichen Korporation nach den Berufen aus dem Jahre 1927 dar. Auf Auftrag des Stadtrats von Novi Sad reichte die Korporation am 30. September 1927 dieses Verzeichnis ein. Das Dokument enthält eine Liste der registrierten Mitglieder, nach den Berufen geordnet, mit den Adressen ihrer gewerblichen Werkstätten. Außer dem Verzeichnis der aktiven Mitglieder wurde auch die Liste der verstorbenen Mitglieder gegeben, sowie jener, die die Stadt verlassen haben. Gemäß diesem Verzeichnis hatte die Novisader Korporation 1249 registrierte Mitglieder in 71 verschiedenen gewerblichen Tätigkeiten. Dieses Dokument wird im Historischen Archiv der Stadt Novi Sad, im Bestand Stadtmagistrat Novi Sad (1919-1941), unter der Signatur IAGNS F. 150, 45910/1927, verwahrt.

SCHLÜSSELWÖRTER: Novi Sad, Gewerbe, Novisader Korporation, Handwerkervereinigung, Handwerkervereinigung für die Stadt und den Bezirk Novi Sad, Stadtrat von Novi Sad

Мр ПАВЛЕ Б. ОРБОВИЋ
кустос-историчар
Културни центар Врбаса

ДОБРОВОЉНО ВАТРОГАСНО ДРУШТВО У НОВОМ ВРБАСУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

САЖЕТАК: Добровољно ватрогасно друштво у Новом Врбасу је основано 1904. године након неколико покушаја оснивања последњих година деветнаестог века. Рад друштва међу становницима Врбаса окупљао је вредне и угледне људе као своје чланове. У периоду до 1918. године ДВД у Новом Врбасу учествовало је у културном животу места учествујући у различитим и организујући поједине манифестације. У периоду између два рата након мање кризе доживеће врхунац у свом деловању. Обележиће четврт века постојања и саградити ватрогасни дом. Његови чланови ће учествовати са великим успехом на бројним такмичењима и освојиће бројана признања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Ватрогаство, Добровољно ватрогасно друштво, Нови Врбас, Стари Врбас, Војводина, међуратни период

Историја ватрогаства у Врбасу до 1918.

Пратећи историјске догађаје и значајне датуме везане за места Стари и Нови Врбас лако можемо закључити да је у низу битних и незаобилазних догађаја, за оба места, оснивање Добровољних ватрогасних друштава. Како у документу стоји да је у Новом Врбасу Добровољно ватрогасно друштво основано 1904. године, а две године касније у Старом Врбасу, не можемо тврдити да почеци ове службе датирају са почетка XX века. Зачеци ватрогаства на територији Бачке сежу још у XVIII век када је на скупштини Бач - Бодрошке жупаније усвојен Правилник о организацији службе за гашење пожара. Овај Правилник који је донет 1774. године примењиван је у месту Стари Врбас, пошто је Нови Врбас основан тек деценију касније. Тим Правилником прецизно су регулисане обавезе места око набавке и постојања опреме у случају пожара као и о броју обавезног људстава који ће учество-

вати у гашењу. Наредне године цар Јосиф II донео је нови Парвилник којим се регулишу против пожарне мере. Десет година касније када се насељавају Немци у Бачку и када се оснива насеље Нови Врбас овај Парвилник се и даље примењује, али још увек не постоји организација која ће се бавити овим проблемом.¹ Читав век ће протећи, а у таласу формирања добровољних ватрогасних друштава у непосредном суседству, јавила се жеља и воља за оснивањем друштава у Новом Врбасу. Околности су биле такве да се жеље и могућности нису у датом моменту поклопиле. Заједничка скупштина публике Новог и Старог Врбаса први пут је сазвана 5. децембра 1897. године ради расправе око оснивања ватрогасног друштва. Председавајући скупштине био је општински бележник из Новог Врбаса Јохан Георг Вагнер. Скупштина је том приликом једногласно одлучила да ће се основати ватрогасно друштво за Стари и Нови Врбас и заказали су оснивачку скупштину за 8. децембар 1897. године. На оснивачкој скупштини основано је ДВД у Новом и Старом Врбасу. Међутим ово је био само покушај, друштво никада није заживело, па је сазвана друга скупштина за 19. март 1899. године на којој је основано ДВД у Новом Врбасу.² На челу ове скупштине такође је био општински бележник Јохан Георг Вагнер.³ За председника друштва овом приликом изабран је председавајући Вагнер⁴.

На сагласност министра унутрашњих послова и на саму регистрацију друштва чекало се пуних пет година. Године 1903. из Министарства унутрашњих дела стигла је потврда Статута, потврђено је да је Јохан Георг Вагнер привремени председник Добровољног ватрогасног друштва за Нови Врбас. Тек након овог корака могло се почети са озбиљним корацима оснивања.⁵

Оснивачка седница је заказана и одржана 14. фебруара 1904. године. На овој скупштини бираним речима се обратио Вагнер и друштво прогласио основаним. Потом је изабран записничар Пишта Чепењи касније дугогодишњи секретар и заменик команданта ДВД Нови Врбас. На првој седници, која је уследила сутра дан после оснивачке, донета је одлука о шивењу униформи. Зимску и летњу униформу на почетку су ватрогасци

¹ Karlo Miler, *Sto godina humanosti, Vrbas*, 2004, 16-20.

² Др Михаил Линденшмит, *Добровољна ватрогасна чета У Новом Врбасу, приликом прославе тридесет и пете годишњице и освећења Дома*, У: Ватрогасни Гласник, Нови Сад, 1.V 1939, 1-5.

³ Књига записника, 1899, Архива Музејске збирка Културног Центра Врбаса, Фонд Ватрогасство. (АМЗКЦВ,ФВ)

⁴ Јохан Георг Вагнер, (Нови Врбас, 1844-1918). Предсеник ДВД Нови Врбас (1904-1916) био је општински бележник у Новом Врбасу. Приликом покушаја оснивања ДВД у Старом и Новом Врбасу биран је за председника Друштва. Четири мандата у трајању по три године био је председник ДВД Нови Врбас.

⁵ Павле Б. Орбовић, *Покушај оснивања Добровољног ватрогасног друштва у Новом Врбасу*, У: Годишњак историјског архива града Новог Сада, VI, 6, Нови Сад, 2012, 108-115.

морали сами финансирати из сопствених средстава.⁶ На предлог диригента Фрићеша Клема основан је и ватрогасни оркестар са дувачким инструментима за чега је добио и гаранцију да ће бити набављени и инструменти. У наредним заседањима поручене су потребне књиге у којима су се водили дневници пожара, књига благајне. Добровољно ватрогасно друштво у Новом Врбасу у своје просторије увело је и електричну енергију коју му је давала кудељара Хунгарија.

Свој рад и делатност Добровољно ватрогасно друштво у Новом Врбасу први пут је својим грађанима представило 12. јуна 1904. године. Том приликом ватрогасци су организовали манифестацију Јунијада која ће наредних година прећи у традиционалну манифестацију и одржаваће се све до 1914. године. За годишњицу рада и деловања ватрогасно друштво организовало је ватрогасни бал 12. фебруара 1905. године, пре чега су следиле велике припреме. Бал је одржан у кафани код Графенштајна. Одржавање балова била је традиционална манифестација свих ватрогасних друштава која су се одржавала у фебруару месецу, као и забаве у част св. Флоријана у мају и шумска весеља средином године. [...] *Ватрогасни балови били су начин да се ватрогасци представе грађанима у најсвечанијем издању, „унапређени“, у униформама, са одликовањима, блиставим шлемовима и сабљма али и да на тај начин подсети на себе, своју присутност и спремност да притекну у помоћ, као и да, продајом улазница за балове, од богатих и угледних суграђана, обезбеде средства за своје постојање[...]*⁷

Општина Нови Врбас исплаћивала је по који рачун, али Друштву све до 1910. године није дала субвенције. Од 1910. године укинута је чланарина утемељивача и Општина је у свој буџет ставила субвенције ватрогасцима у износу од 1000 круна годишње. Од тада ватрогасна чета добија сталну помоћ од општине Нови Врбас. До почетка I светског рата те своте су износиле око 1000 круна, а између два светска рата и до 45.000 динара.

Чести пожари ватрогасце су позивали на дужност. У том времену поред приватних кућа често су гашена јавна добра и фабричка постројења. Међу њима могу се издвојити: Дрвара власника Милка, Кудељара, фабрика уља власника Лењија, салаш Крст Данила, Торњеви реформаторске и евангелистиочке цркве у центру града, Млин Оберлендеров.⁸ Дужност ватрогасаца често је била ван територије Врбаса па су одлазили у помоћ својим колегама у Кулу.

Током зимских месеци једном недељно су одржавани часови школе ватрогаста у циљу општег унапређивања и просвећивања ватрогасаца.

⁶ Karlo Miler, *Sto godina humanosti, Vrbas*, 2004, 39-42.

⁷ Весна Недељковић Ангеловска, *Дескриптивни модели ватрогасне опреме Добровољних ватрогасних друштава у Новом Саду (на основу колекције Музеја града Новог Сада)*У: Годишњак музеја града Новог Сада, Нови Сад, 2005, 159.

⁸ *Књиге пожара, 1904-1924*, АМЗКЦВ, ФВ.

Тако је већ 1906. године основан потпорни фонд за пријем младих ватрогасаца. Приступање ватрогасној чети није било једноставно. Кандидат је писао молбу у којој се обавезивао да ће поштовати сва правила Друштва.

Први светски рат прекинуо је друштвени и културни рад ватрогасног друштва. У периоду од 1914. до 1921. године седнице нису одржаване, а већи део чланова био је мобилисан и на фронту. У случајевима пожара остало је свега неколико старијих чланова ватрогасног друштва који су уз себе прикупили млађе момке до 18 година и са њима обављали ватрогасну дужност

ДВД Нови Врбас између два светска рата

Крај I светског рата донеће значајне промене. Помериле су се границе држава, а Стари и Нови Врбас су се нашли у саставу нове државе, Краљевине Срба Хрвата и Словенаца. За Добровољно ватрогасно друштво у Новом Врбасу, што се тиче обавеза, није било значајнијих промена, осим што је стигло наређење да се ватрогасна документација мора водити на српском језику. Ватрогасне књиге на српском језику водиле су се тек од 1935 године.

Прва седница ватрогасног друштва након I светског рата одржана је 14. марта 1921. године. Ова скупштина имала је спомен карактер и на њој се говорило о ватрогасцима погинулим у рату: Јохану Марчеку, Филипу Медеру и Мартину Веберу. На истој скупштини је донета одлука да Друштво настави свој редован рад. У периоду од 1921. до 1924. ДВД у Новом Врбасу пало је у тешку финансијску и материјалну кризу. Друштво је било пред колапсом и могућим распуштањем. Захваљујући труду ватрогасца Пиште Чепењија и других чланова Друштво је од 1928. године поново имало свој редован буџет. Пишта Чепењи је био најугледнији, нашколованији ватрогасац и заповедник ватрогасне чете. После I св. рата је унапређен за главног инспектора пожарне полиције у Кулском срезу. Својим угледом и стеченим положајима Чепењи је био од велике користи за напредак ДВД-а у Новом Врбасу.

У овом периоду брига о сваком ватрогасцу у оквиру ДВЧ Нови Врбас је на завидном нивоу. Воде се редовно Матични листови ватрогасаца у којима се поред личних података бележе и подаци о напредовању у служби. Матични лист сваког ватрогасца састојао се из три дела: прво је следила заклетва, затим породични и службени подаци и потврда о задуженој опреми. Текст залетева гласи: *Ја...као члан Добровољне ватрогасне чете у Новом Врбасу заклинам се јединим Богом, да ћу владајућем Краљу и Отаџбини веран бити, народно и државно јединство чувати, своје дужности по Уставу, земаљским законима и ватрогасним прописима савесно вршити, заповеди својих предпостав-*

љених слушати, а част и углед ватрогаства у свему штитити и у свему раду као ватрогасац старати се искључиво за опште добро Тако ми Бог помогао!⁹ Из матичног листа сазнајемо којом је опремом располагао ватрогасац: *ешарпа, шлем црни-кожни, жуто- метално-бели, часнички опасач, часничка секира, сигнал звиждаљка, свечана блуза, свечана панталона, зимски капут, радна блуза, радне чакшире, капа и правила*¹⁰. Под личном опремом у овом периоду подразумевали су се сабља и мач који су имали декоративну функцију уз свечану униформу. Својеручним потписом сваки ватрогасац је потврдио задужење опреме као и обавезу надокнаде у случају оштећења или губљења.

Ватрогасна опрема дели се на личну, коју ватрогасац задужује, како смо видели, у матичном листу и скупну – заједничку под којом се подразумевају : справе и прибор за гашење, справе за пењање, справе за спасавање, заштитне справе и опрема, справе за прву помоћ, справе за превоз и помоћна опрема.¹¹

У периоду између два светска рата, када је и Друштво доживело врхунац у раду и у погледу финансија, издвајају се два значајна догађаја која су била не само значајна за ватрогаство него и за Општину Нови Врбас. То су прослава двадесет пет година постојања и градња и освећење ватрогасног дома у Новом Врбасу.

На Главној скупштини ватрогасног друштва одржаној 17. марта 1929. дошло је до измене у руководству. Због старости заповедник ватрогасне чете Карл Шух поднео је оставку, а на његово место је изабран Мартин Крамер, али незаборављајући труд својих чланова Ватрогасно друштво је, уз уважену оставку, Карла Шуха изабрало за почасног заповедника. На истој седници донета је одлука да се прослави двадесет пет година Друштва о празнику Духова. На овој седници изабрана је и кума ДВД-а и прославе. За ову прилику поклонила је Друштву прву заставу. То је била прва застава ватрогасногасне чете у Новом Врбасу.

Како је ова застава, као и застава ДВД-а у Старом Врбасу била израђена пре 1933. године, односно пре доношења Закона о ватрогаству и пре доношења Правила ватрогасне службе, није имала обележја која су касније заставе имале. Изменама и допунама Правила ватрогасне службе из 1934. године заставу је могла имати свака ватрогасна чета. Застава је по том Правилу имала одговарајуће димензије, са десне стране је морала имати тробојку као државна застава, а са лева је морала бити црвене боје. На десној страни заставе требао је да буде израђен ватрогасни грб, а изнад грба је требао да стоји натпис: *Са вером у Бога*. На левој старни могао је да се

⁹ Матични лист и инвентар особе за добровољног ватрогасца Вернер Јакова, АМЗКЦВ, ФВ.

¹⁰ Исто.

¹¹ Весна Недељковић Ангеловска, *Дескриптивни модели ватрогасне опреме Доброволних ватрогасних друштава у Новом Саду (на основу колекције Музеја града Новог Сада)*, У: Годишњак музеја града Новог Сада, Нови Сад 2005, 160.

налази лик светог Флоријана или светог Георгија или ватрогасни шлем са укрштеним секирицама или градски грб или неки одговарајући пејсаж. У случају Старог и Новог Врбаса ова форма скоро да је испуњена осим десне стране заставе на којој је постојала државна тробојка. Стари Врбас је на своју заставу ставио општински грб док је на Нововрбаској застави био само ватрогасни грб са обе стране.¹²

Четврт века постојања ватрогасне организације у Новом Врбасу свечано је прослављено 19. и 20. маја 1929. године. Како је јубилеј прослављан два дана и из приложеног се види да је подржан од старне општинских власти, може се рећи да није имао само карактер прославе Друштва већ и светковине општине Нови Врбас. На прославу Друштава пристигли су гости из 23 ватрогасна друштва широм Војводине, које је на железничкој станици дочекивао посебан одбор Команде Добровољне ватрогасне чете за дочек. Међу бројним гостима дошла су и два комплетна ватрогасна друштва из Прибићевићева (Бачког Доброг Поља) и Старог Бечеја, док је најбројнија била делегација из Старог Врбаса са 7 официра и 34 ватрогасца. Међу почасним гостима били су др Стеван Текели, председник савеза Ватрогасних друштава за Бачку и Барању, секретар Ловра Вајганда и Карло Шик, инспектор и старешина ватрогасне жупе у Кули. Такође су били присутни представници општина, верских заједница и хуманитарних организација. За госте је била приређена вечера у хотелу Гарфенштајн. Командант ватрогасаца Мартин Крамер уручио је одликовања заслужним ватрогасцима. Дана 20. маја 1929. грађане Новог Врбаса будила је ватрогасна музика коју су свирали на тргу између две цркве у центру места. Ватрогасно друштво Новог Врбаса пре овог јубилеја није имало своју заставу, док је ватрогасно друштво у Старом Врбасу своју заставу сашило и највероватније осветило још 1913. године. Кума заставе је била госпођа Матилда Милер, супруга угледног нововрбаског лекара Матијаса Милера. На копљу заставе биле су постављене угравиране плочице са именима ватрогасаца. Потом је уследио дефиле главном улицом. Касније је одржана свечана седница са које је упућен телеграм Маршалату краљевског одбора у Београду и краљу Александру Карађорђевићу.

У међувремену, први председник Друштва Јохан Георг Вагнер је 1913. отишао у пензију са места општинског бележника и продужио још један трогодишњи мандат у ватрогасном друштву. Након његовог одласка ватрогасно друштво ће све до 1933. године функционисати без председника друштва. Тако је прослава двадесетпет година ДВД-а у Новом Врбасу била без председника, али веома одобрo организована од старне Одбора и скупштине Ватрогасног друштва.

¹² Ватрогасни Гласник, 1. IV 1939, 7-11.

Доношењем закона о ватрогасству 12. новембра 1933. године извршена је реорганизација ватрогасне скупштине на којој је за председника изабран др Михајл Линденшмит.¹³ Том приликом изабран је и нови Управни одбор у следећем сатаву: Заповедник Мартин Крамер, подзаповедник Фридрих Брајтвизер, благајник Јулије Клајн, водници Јаков Бауер, Хајнрих Кирст и Михајло Хенкел, општински председник Паул Румпф, општински лекар Милан Поповић, четни лекар Александар Фирст и четни правник Кристијан Рериг, адвокат. Нови закон о ватрогасству донеће и измене у раду ватрогасних чета. Такође, у складу са законом, на ванредној скупштини ватрогасног савеза Дунавске бановине, донета су нова Правила Добровољних ватрогасних чета. Као јединствена правила на територији целе земље устројиће рад ватрогасних друштава и боље повезати све ватрогасне савезе. Уједно ће на тај начин бити унапређен рад Добровољних и професионалних ватрогасних чета. Овим правилима су регулисани функционисање и унутрашња организација чете, прецизно објашњен рад скупштине чете, бирање и рад Управног и Надзорног одбора, као и распоред средстава и извора финансирања. Такође овим правилима су регулисане дужности и обавезе чланова.¹⁴

У периоду између два рата у Новом Врбасу ватрогасци ће убележити два велика пожара у млину *Круна* и велетрговини *Фишер* и *Бишоф* у којима ће пожртвовано спасити део имовине ових врбаских предузетника.¹⁵ Опис ситуације везан за пожар уредно је вођен у Књигама Дневника пожара. Из упитника из ког се састоји опис пожара сазнаје се велики број података. У дневнику се бележи: час, дан и месец пожара, место и улица, шта је горело, приближна процена штете, да ли је објекат био осигуран, време за које је стигла ватрогасна чета на место пожара, узрок пожара, несрећни случајеви, справе са којима се гасило. Као најчешћи одговор на питање шта је горело био је слама, сено, плева, запушен димњак, док за узрок пожара има различитих и веома занимљивих објашњења: игра деце, од аутомобила, нехотице, од грома, од ложења ватре у пећи. Најчешће су у Новом Врбасу горели сламни и тршчани кровови на помоћним објектима који су ширили пожар на даље делове дворишта и домаћинства.¹⁶

¹³ др Михел Линденшмит (Нови Врбас, 1882 - Немачка, 1963) професор немачког језика и директор Гимназије у Врбасу у периоду од 1942-1944. Као личност која је уживала посебан углед и поштовање у месту после пресељења у немачку 1944. Године активан је у удружењу врбаских немаца. Коаутор је књиге о врбаској Гимназији (Franz Hamm, Friedrich Lotz, Michel Lindenschmidt, Eine deutsche Schule in der Batschka – das Gymnasium zu Neuwebass, München, 1960.), а пре рата објавио је неколико радова у Ватрогасном гласнику везано за ватрогасну чету у Новом Врбасу.

¹⁴ *Правила Добровољне ватрогасне Чете у Новом Врбасу*, Кула, 1933.

¹⁵ *Књига пожара ДВЧ Нови Врбас, 1929-1939*, АМЗКЦВ, ФВ.

¹⁶ *Исто*.

Осим пожара на територији два Врбаса, при гашењу пожара ватрогасна чета ишла је на помоћ и у околна места: Кулу, Пашићево, Стари Врбас и Куцуру. У околним селима, осим Бачког Доброг Поља, од друге половине двадесетих година почела су да се формирају ватрогасна Друштва: у Пашићеву (Змајево) 1927, Торжи (Савино Село) 1928, Куцури 1930, Шовама (Равно Сел) 1934.¹⁷ Нововрбаско ватрогасно друштво било је са најдужим стажом и искуством у околини, па је свесрдно притицало у помоћ и обучавање новооснованих ватрогасних друштава. Поред гашења пожара нововрбаски ватрогасци су помагали приликом других непогода као што је поплава из канала у Црвенки и Новом Врбасу и поплаве Дунава у Апатину.

Од модернизације у техничком смислу чета је 1931. године купила ватрогасну сирену у вредности од 10.000 динара.

Тридесете године за ватрогасно друштво у Новом Врбасу биће време великог успона и усавршавања. У ватрогасној архиви постоји велики број позива за учешће на такмичењима упућених ватрогасној чети у Новом Врбасу. Чланови ватрогасне чете ће учествовати бројним такмичењима о чему сведоче наградне и пехари освојени у Кули, Оџацима, Вепровцу (данас Крушчић), Бачкој Топли итд. Усавршавање знања о новим достигнућима у ватрогаству чланови нововрбаске чете стицаће на различитим курсевима и течајевима. У периоду од 1933. до 1937. године среске течејеве похађало је 12 нововрбаских ватрогасаца, официрске течаје у Сенти и Апатину полагали су Хајнрих Кирст и Михајло Хенкел, а курсу у Апатину присуствовао је као ванредни слушалац Мартин Кармер.¹⁸ Такође Нововрбаски ватрогасци учествују и на течају у Љубљани који је одржан 1939. године. Том приликом из ватрогасне заједнице Дунавске бановине стигао и званични допис у коме је до најситнијих детаља разрађен одлазак на сам течај:

Нека сваки председник чете изабере једног од учесника пута из своје чете који ће бити вођа пута....Старешине жупа имају да изаберу једног од учесника своје жупе, а по могућству жупског функционера или члана жупског одбора, за жупског вођу који има да прими учеснике од четних вођа и преузме вођство. Он ће се старати о свим потребама својих другова како у вагону тако и у Љубљани.¹⁹ Из овог дописа се јасно види какава је дисциплина влада приликом службених путовања. Пошто се радило о даљем путовању ДВЧ-а Нови Врбас је послала молбу следеће садржине у Љубљану:

Конгресном одбору гасилске заједнице Дравске бановине

Част нам је извести наслов, да ће нашу чету на ватрогасном Конгресу која ће се одржати 13-15 августа о.г. заступати наш заповедник Крамер Мартин.

¹⁷ Општински ватрогасни савез Врбас, 1960-2000, прилози за монографију, Врбас 2000.7.

¹⁸ Тима Рајић, Ватрогасни курс у Апатину, Ватрогасни Гласник, 1. X 1937, 1-5.

¹⁹ Свим ватрогасним жупама и четама ове заједнице, 7. VIII 1939, АМЗКЦВ, ФВ.

Уједно молимо наслов да резервишете стан за нашег заповедника и то за дан 13. и 14. авг., а по могућству у приватној кући. Молимо Наслов да нас о предњем изволимте обавестити. Помоз Бог!²⁰ Поред заповедника чете који је путовао о трошку Друштва пријавио се и један број ватрогасаца који ће учествовати на Конгресу о личном трошку, а такође је и четири предствника путовало о трошку ватрогасне заједнице Дунавске бановине. На ватрогасним курсевима обрађиване су теме из стројарства, савременог гашења пожара, о модернизацији и новинама у ватрогаству. Ватрогасни савез Краљевине Југославије под својим покровитељством штампао је бројне брошуре и корисне књиге за ватрогасце од којих су с многе користиле током курсева и течајева. Међу насловима се могу издвојити: *Стројарство*, *Савремено гашење*, *Ватрогасне карте са упутством за израду*, *Пешидијске вежбе*, *Уџбеник и вежбаоник за нижу ватрогасну школу* и др.²¹

Сарадња Добровољног ватрогасног друштва са другим друштвима била изузетна. Ватрогасци су били често позивани на различите свечаности ради одржавања реда. Тако су у униформама шетали у време одржавања велике занатске изложбе у Новом Врбасу 1927, приликом свечаности Јахачког клуба, Соколског друштва, Освећења споменика, Аероклуба, Спортског клуба и др. Већ тада је био устаљен обичај да се на место службе редара на јавним манифестацијама постављају људи из реда ватрогасног друштва. Посбну улогу ватрогасци су имали у припремама за заштиту у случају напада из ваздуха. ДВД Нови Врбас правило је месне Планове за заштиту од напада из ваздуха. У оквиру тог плана детаљно је описиван распоред ватрогасне чете као и помоћних лица. Затим су утврђиване ватрогасне станице и привремене осматрачнице на терену²². Сачињавана су и Упутства за заштиту од ваздушног напада која су се састојала од припремног дела, поступка у случају доласка непријатељских авиона, прибора и материјала који треба да има свака кућа и прилога скица са поделом на реоне за заштиту од напад из ваздуха. Оваква Упутства била су намењена цивилном становништву.²³

Да ватрогасци воде рачуна о својим верним члановима, говоре подаци о одржавању свечаних седница у част својих старих чланова приликом годишњица њиховог ступања у ред ватрогасаца. Тако је 1934. године одр-

²⁰ Конгресном одбору гасилне заједнице Дравске бановине, АМЗКЦВ, ФВ.

²¹ Милорад Милисављевић, *Савремено гашење*, Београд 1936; Душан Полић, *Стројарство-Додатак III*, Београд 1936; Александар Сабо, А.Б.Ц. *уџбени и вежбаоник за нижу ватрогасну школу и течајева*, Панчево 1939; *Вежбаоник*, Београд 1940; Андрија А. Јелковић, *Ватрогасне карте са упутством за њихову израду*, Београд, 1936; *Ватрогасна организација*, Нови Сад 1934.

²² Илија Пинтер, *Упутство за рад ватрогасних чета у циљу спречавања пожарне опасности за случај непријатељског напада из ваздуха*, Београд, 1939; Данило К. Михајловић, *Ваздушни напад и упутство за заштиту становништва*, Београд, 1939; *Месни план за заштиту од напада из ваздуха*, АМЗКЦВ, ФВ

²³ *Упутство за заштиту од ваздушног напада за општину Стари Врбас*, Стари Врбас, 1939.

жана свечана седница у част 30 година ватрогасне службе Јована Грумбаха, Јована Вернера и Адама Арнолда.²⁴

Такође, на свечаној седници 24. октобра 1934. одржана је комеморација краљу Александру Карађорђевићу и ватрогасно друштво је том приликом положило заклетву на верност краљу Петру II.

У јануару 1935. матаеријало стање ватрогасног друштва било је на завидном нивоу, у поређењу са периодом десет година уназад. Општина је Друштво субвенционисала са износима од 20.000 до 45.000 динара. Ватрогасна чета је тих година почела са модернизацијом опреме па је тако 1937. купљена моторна штрцаљка и прерађене су ватрогасне униформе. Том приликом донета је и одлука о изградњи ватрогасног дома. Тих година Одбор је променио име у Управни одбор.

Свакако најважнији моменат за ватрогасно друштво био је одлука о изградњи ватрогасног дома. Ватрогасни дом је била грађевина која за ватрогасно друштво није имала смао улогу свакодневних и радних активности него и свечаних тренутака битних за ватрогасце. Поред смештаја и сигурности за њихову сталну спремност, значај ватрогасног дома огледао се и у простору за одвијање друштвеног живота чланова ватрогасне чете.²⁵ У ранијем периоду, на почетку рада Друштва, разматрало се питање изградње ватрогасног торња са кога би се осматрало и мотрило на пожаре. У замену за ватрогасни торањ коришћен је црквени. Тек након I светског рата почело је да се размишља о изградњи ватрогасног дома са торњем. Управни одбор, на седници од 28. фебруара 1936. донео је одлуку, да упути молбу општинској управи за додељивање плаца поред Гимназије, за потребе изградње ватрогасног дома са торњем. Након непуних годину дана, у јануару 1937, Општинска управа донела је одлуку да се плац од 180 квадратних хвати од зграде Хејб Хенриха, додели ватрогасном друштву. Ово земљиште Општина је бесплатно доделила ватрогасцима. Овалшћен од стране Управног одбора, командант Крамер са инжињером Хенрихом Вебером направио је потребну документацију и пројекат за изградњу Ватрогасног дома. Крајем марта 1937. године Управни одбор на челу са председником Линденшмитом и командантом Крамером поднео је извештај Друштву о плановима за изградњу ватрогасног дома. Потом је од више понуђача биран материјал. Цигла је поручена из циглане, од произвођача Јакоба Гебела из Новог Врбаса и Илије Милованчева из Старог Врбаса. Фасадна цигла прибављена је из Бачке Тополе од произвођача Имреа Бодрога. На истој седници одлучено је да се крене са добровољним прилозима за изградњу Ватрогасног дома што су и ватрогасци чинили обилазећи домове у Новом Врбасу. У зависности од износа постојали су оснивачи ватро-

²⁴ Књига седничких записника, 1929-1939, АМЗКЦВ, ФВ.

²⁵ Весна Недељковић Ангеловска, и.д, 159.

гасног дома, а то су били они који су дали износ од 1000 динара, и помагајући чланови који би дали износ од 100 динара годишње. У јуну је Управни одбор поверио зидарске радове Фридриху Лоренцу из Новог Врбаса, тесарске радове Јакову Кирсту такође из Новог Врбаса.²⁶

Осамнаестог јула 1937. године постављен је камен темељац за ватрогасни дом. Том приликом окупио се Управни одбор и ватрогасни оркестар у присуству ватрогасне чете. Из зграде општине донесена је ватрогасна заставица, а потом се председник друштва Михајл Линденшмит обрати са кратким говором. У једну рупу темеља Ватрогасног дома уграђен је натпис на немачком језику следеће садржине: *Добровољно ватрогасно друштво Нови Врбас. Наш дом је по нашем избору, место слободе, добровољне и људске помоћи, као што наш слоган каже: Богу на част, осталима за спас.* Следели су потписи целокупног Управног одбора, команде чете, куме заставе, музике и целокупног активног састава. Потом су поједини ватрогасци држали говоре, а за одлазак заставе оркестар је одсвирао државну химну *Боже правде*. Тако је изгледала службена церемонија да би се после тога прешло у свечану салу Гимназије где је председник друштва Линденшмит говорио о значају ватрогаства.

Ватрогасни дом је био завршен до маја 1938. године када је из Краљевске Банске управе стигла дозвола за употребу. Освећење дома одложено је за наредну 1939. годину из разлога прикупљања новца за прославу. Те године ватрогасно друштво у Новом Врбасу обележавало је и тридесет пет година постојања. У међувремену док се ишчекивала свечаност освећења Дома, Управни одбор ватрогасног друштва доносио је одлуке о опремању просторија дома. На првом месту о увођењу електричне енергије, телефона, копању бунара, куповини неколико пећи за загревање, изградњи шупе и оставе за дрва и намештаја. Да би се све ово средило ватрогасно друштво је дигло кредит у Врбаској штедионици, а на молбу председника Линденшмита, Штедионица је каматну стопу самњила са осам на шест процената, тако да је ватрогасно друштво уживало све повољности.

Освећење ватрогасног Дома у Новом Врбасу одржано је 28. маја 1939. године. За ову прилику штампан је програм прославе на српском, мађарском и немачком језику.

Позив

Нововрбаска Добровољна Ватрогасна Чета обавиће свечано освећење свог дома 28. маја 1939. године - на дан Духова - под покровитељством Старешине Ватрогасне Заједнице Дунавске бановине господина др-а Милана Матића и славиће уједно и 35 годишњицу свога опстанка, скопчану са ватрогасним утакми-

²⁶ K. Miler, n.d.

цама и утакмицом ватрогасних музика, на које свечаности Вас овим позива с поштовањем.

*Команда.*²⁷

Према распореду, свечаност је почињала дочеком гостију предходног дана 27. маја, а сам дан свечаности започео је у рано јутро у 4,30 алармом, сиреном и музиком. Потом је уследио скуп свих чета у ватрогасном дому, а затим су отишли на свечану седницу уз присуство великог броја гостију. На крају седнице је изабран жири за такмичења. Након седнице одлазило се на службе у врбаским храмовима. Следио је ватрогасни дефиле улицама Новог Врбаса, затим свечани банкет у Касини након чега су уследила ватрогасна такмичења. За ову прилику ватрогасно друштво је у програм своје прославе укључило и Врбаско спортско друштво, на чијем стадиону је одржаванао такмичење, незаобилазан је био хотел код Гарфенштајна и сарадња са Занатлијским удружењем у чијим је просторијама изведен позоришни комад. Прослава се завршила банкетом. Од улазница које су наплаћиване за улаз на банкет и такмичења употпуњени су обимни трошкови прославе.²⁸

Како су нововрбаски ватрогасци слали свим својим колегама у ближој и даљој околини позиве за прославу од свих су добијали одговоре са тачним подацима о доласку својих представника на прославу и учешћу на такмичењима која су том приликом била организована. Ватрогасна чета из Горњег Ковиља упутила је одговор на позив следеће садржине : *ДВЧ нови Врбас, примили смо Ваш Братски позив на прославу. Али пошто је наша чета врло сиромашна те вам нисмо у стању изићи у сусрет како у погледу доласка тако и у погледу прилога. Са братским поздравом Помоз Бог!*

Међу виђеним званицама прославе нашли су се: као изасланик бана др Богдан Стојковић, Милан Матић старешина заједнице Дунавске бановине, Стеван Телеки подпредседник заједнице, Александар Сабо инспектор ватрогасне заједнице Дунавске бановине, др Карло Шик старешина ватрогасне жупе Кула, Франц Хам народни посланик кулског среза и друге личности. Том приликом преседник ДВД-а др Линденшмит се обратио присутнима :

[...] Ми Врбашиани живимо у једној општини која првенствено носи карактер привредног и културног напретка. Ми се поносимо тиме и поносимо се увек... На овом темељу је сазидана је наша општинска заједница и напредовала до своје садашње висине. И као што су то раније врло често учинили, скупили су се опет једном још прошлога века да опет подижу стуб људске љубави и човечије културе и основали су као хуману установу првога реда Добровољно ватрогасно

²⁷ Позив и ред свечаности приликом освећења ватрогасног дома у Новом Врбасу, АМЗКЦВ, ФВ.

²⁸ Исто.

друштво ради савлађивања незгодних елемената, ради спасавања имања и живота својих суграђана ма да и по цени највећих жртава.....Наша Добровољна ватрогасна чета испунила је увек своју дужност и извршиће је и даље. Има и међу извршујућим и таквих који то чине 20, 25, 30 и чак од 35 година беспрекорно и без колебања, још данас[...]²⁹

Након председниковог говора скупштини се обратио Мартин Кармер главни заповедник чете:

[...]У нашем заједничком животу до данашњих дана један од најлепших празника је отварање нашег скривеног циља да сградимо и свечано отворимо наш Дом, поводом 35 година нашег постојања.....35 годишњица нашег заједничког живота није безначајно дружење, него је оно базирано на човекољубивој основ, укључује идеалне задатке људског живота. Стога треба наше наследнике уверити да смо ми наше досадашње задатке и стремљења, уз сво своје знање пожртвовано испуњавали, те да смо у нашој струци како самопрегорни носиоци љубави према свом ближњем то и доказали и у будуће ћемо доказивати [...]³⁰

Са свечане седнице упућен је поздравни телеграм Његовом карљевском височанству Петру II, министру за физичко васпитање и бану. Генерални покровитељ освећења ватрогасног дома био је др Милан Матић старешина заједнице Дунавске бановине. Том приликом поклонио је пехар ДВД-у Нови Врбас са угравираним текстом: Добровољној ватрогасној чети у Новом Врбасу за спомен на дан освећења Ватрогасног дома 28. маја 1939. године, а у знак признања и похвале. др Милан Матић старешина ватрогасне заједнице Дунавске бановине.³¹

Поводом тридесет пет година постојања Његово краљевско величанство краљ Петар II у октобру 1939. одликовао је Добровољну ватрогасну чету у Новом Врбасу орденом Светог Саве V степена. Истим одликовањем одликован је и Мартин Крамер, командант чете. Карљ Петар II је такође одликовао и тројицу ветерана ватрогасне чете у Врбасу златном медаљом за ревноу службу. Ова одликовања су уручена на свечаној сеници 29. октобра 1939. од стране председника Михајла Линденшмита.

Међу бројним дужностима које ватрогасци обављају су и дежурства. Највећи значај је био придаван дежурствима у време вршидбе у пољу. У тој прилици за дежурство су одређивани вођа страже и стражар, који би у случају пожара оглашавали узбуну. Сваке недеље прављен је распоред дежурстава који је био табеларно приказан са подацима дежурних ватрогасава.³² Такође у време одржавања позоришних и биоскопских представа одржавана су дежурства. Ватрогасци су имали и одрђене привилегије веза-

²⁹ Говор др М. Линденшмита приликом освећења ватрогасног Дома, АМЗКЦВ, ФВ. 1.

³⁰ K. Miler,n.d,81.

³¹ Текст је изгравиран на ватрогасном пехару.

³² Распоред дежурстава у време вршидбе 1940. године, АМЗКЦВ,ФВ

но за обавезе служења војног рока, па се тако на основу ватрогасне службе одлагао војни рок или одлазак на војне вежбе.³³ Сваки ватрогасац био је осигуран за случај телесне незгоде, а нововрбаска ДВЧ је уплаћивала осигурање код Дунав осигурања из Загреба. На полиси су била исписивана имена ватрогасаца са личним подацима. У случају напуштања ватрогасне чете осигуравајуће друштво је било о томе извештавано и то лице скидано са списка осигураника.³⁴

Пред избијање II светског рата у фебруару 1941. забележен најуреднији рад ватрогасног Друштва у Новом Врбасу. Одржан је ватрогасни бал и на објави истакнут ред игара које ће ватрогасни оркестар свирати: 1. краљево коло, 2. валцер, 3. танго, 4. фокстрот, 5. валцер 6. полка, 7. чардаш, 8. коло, 9. ландлер 10. Валцер³⁵. Ватрогасни бал ће бити уједно и последња активност ДВД-а Нови Врбас у Краљевини Југославији.

³³ Сисак људи ослобођених од војног позива 1940. године, АМЗКЦВ,ФВ

³⁴ Дунав осигурање одио за незгоде, АМЗКЦВ,ФВ

³⁵ Ред игара на ватрогасном балу 8. II 1941, АМЗКЦВ,ФВ

КАТАЛОГ

1. Табло,

фотопапир, паспарту од картона, урамљен у рам златне боје.

Натпис на картону изнад фотографија: ДОБР.ВАТР. ДРУШТВО СТАРИ ВРБАС ватрогасно друштво Стари Врбас – *FREIW. FEUERW. VEREIN STARI-VRBAS 1906-1931*. Портрети ватрогасаца у парвоугаонцима у сепија боји, 1931., фото Е. Б. Нови Врбас.

Дим. 129 x 87 cm,

Инв.бр.10

2. Табло,

картонски паспарту у дрвном раму. Натпис на картону изнад фотографија: *Zur Erinnerung an das 25 Jähringe Jubileum 1904-1929*. (Сећање на двадестпетогодишњи јубилеј, 1904-1929.) Портрети ватрогасаца у овалима, сепија, 1929, фото. К. Беисман, Нови Врбас.

Дим. 144 x 87 cm

Инв.бр. 14

3. Застава ДВД-а Нови Врбас,

црвена свила извезена црним, златним и белим концем, опшивена ресама боје старог злата; на средини извезен ватрогасни грб са укрштеним секирама, ватрогасним шлемом, цревом, мердевинама и трубом и натписом на српском и немачком језику *Добровољни ватрогасци Нови Врбас 1904-1929*, *Ereiwillige Feuerweher Novi –Vrbas 1904-1929*. на полеђини заставе извезен је стих на немачком језику: *Cot zur ehr, dem nächsten zur wehr* (Слава Богу за следећу одбрану.) Држач заставе је од дрвета на коме су укуцане плочице са угравираним именима ватрогасаца, на врху се налази копље на коме је ватрогасни грб.

1929. година, ручни рад

Дим. Застава: 116 x 72 cm, висина држача са копљем 240 cm, пречник држача 3,5 cm.

Инв.бр. 4

4. Трака за даровну заставу,

завезана у машину и два крака, од памучне тканине светло кафене боје са везеним словима браон боје на немачком језику: *Gew. der Frelwilligen Feuerwehr Frau Dr. Mathias Müller*. (Поклон Добровољном ватрогасном друштву госпођа др Матијаса Милера.)

Ручни рад.

Дим. 153 x 18 cm

1929. година

Инв.бр. 7

5. Групна фотографија,

урамљена у дрвени украсни рам, боје ораха, фотографија је залепљена на картон, на коме је изнад одштампан наслов *Други ватрогасни стручни течај ватрогасне заједнице Дунавске бановине одржан у Апатину од 15. до 30. септембра 1937. године*. Испод фотографије плавом и црвеном бојом су одштампана имена учесника према редоследу на фотографији.

1937. година

Дим. 22,5 x 15 cm

Инв.бр.13

6. Копље за заставу,

облик листа са зашиљеним врхом, са једне и друге стране рељефно изливен ватрогасни грб укрштених ватрогасних секира и бакље. Испод копља се налази лимена јабука. Само копље направљено је од дрвета и префарбано у жуту, окер боју. По целој површини су закуцане плочице у облику малог штита обавијене класјем, у доњем делу машна, а изнад краљевска круна са крстом. На њима су угравирана имена дародавца и чланова ватрогасне јединице. Копље се састоји из два дела а на пловини се на принципу зашрафљивања раздваја.

1929. година

Дужина: 198 cm, наставак: 150 cm, пречник: 3,5 cm

Инв.бр.17

7. Књига, Поштанска књига 1931,

Производња: Ђ. Ивковић, Нови Сад

Висина: 33 cm, ширина: 22 cm, дебљина: 0,5 cm

Инв.бр.21

8. Списак старжара Нови Врбас, 1.јул - септембар 1938.

Висина: 41 cm, ширина: 25,5 cm, дебљина: 0,5 cm

Инв.бр.24

9. Седнички записник нововрбаске ватрогасне чете Нови Врбас, 1929-1939.

Производња: Garmaszegehy dezso konyv papirkereskedes konyvkoteszet, Novi Vrbas

Висина: 34 cm, ширина: 21,5 cm, дебљина: 1,5 cm

Инв.бр.25

10. Расходник потрошних расхода за 1940.

Производња: Ђ. Ивковић, Нови Сад

Висина: 35 cm, ширина: 25,5 cm, дебљина: 4 cm

Инв.бр.27

11. Нововрбаски Казино, чланарина води се од 1932. године

Висина: 41 cm, ширина: 27 cm, дебљина: 2 cm

Инв.бр.29

12. Дежурање у биоскопу, 27. јануар 1939. Књига

На унутрашњој насловној старни је записано: Ова књига служи искључиво смао за дежурање у биоскопу. Печат ватрогасног друштва.

Висина: 16,5 cm, ширина: 10 cm, дебљина: 0,5 cm

Инв.бр.31

13. Позивница за отварање ватрогасног дома у Новом Врбасу, 1939.

Текст позивнице са слободним местима за исписивање имена на немачком језику

Израда: Хајнрих Плес, штампарија Нови Врбас

Димензије: 23 x 29,5 cm

Инв.бр.36

14. Програм за свечаност освећења ватрогасног дома 1939.

Двојезични текст позивнице на пет страна. Немачки и српски језик

Израда: Хајнрих Плес, Нови Врбас

Димензије: 30,5 x 23 cm

Инв.бр.38

15. Платат за јубиларну прославу 25 година ДВД Нови Врбас, 1929.

Двојезични текст позива на прославу 25 година од оснивања ДВД Нови Врбас. Српски и немачки језик.

Израда: Хајнрих Плес, Нови Врбас

Димензије: 62 x 45 cm

Инв.бр.41

16. Ватрогасни дом, фотографија, 1938.

Картон, црно бела техника

Дим: 42 x 32 cm

Инв.бр.:4

17. Труба,

музички инструмент из ватрогасног оркестра, боје старог злата, са широким отвором који испушта звук, задњи део савијен у правилну елипсу на коме се налазе дирке, док је пиштаљка за дување издигнута и налази се нешто близу половине од укупне дужине инструмента. На доњем делу налази се плочица са гравираним натписом: Schmidutz Jozef, Kula.

Двадесете године XX века

Дужина: 63 cm, пречник трубе: 22,6 cm

Инв.бр.69

18. Труба,

музички инструмент из ватрогасног оркестра, боје старог злата, са широким отвором који испушта звук, задњи део савијен у правилну елипсу на коме се налазе дирке, док је пиштаљка за дување издигнута и налази се нешто близу половине од укупне дужине инструмента. На доњем делу налази се плочица са гравираним натписом: Bela Truppel, Novi Sad.

Двадесете године XX века

Дужина: 63 cm, пречник трубе: 22,6 cm

Инв.бр.70

19. Труба,

музички инструмент из ватрогасног оркестра, боје старог злата, са широким отвором који испушта звук, задњи део савијен у непотпун круг који се завршава савијеним цевима у правилну елипсу на којима се налазе дирке и пиштаљка за дување. Труба се приликом коришћења држи преко рамена. На доњем делу налази се плочица са гравираним натписом: Horn Lajos, Apatin, V.B.megyе.

Двадесете године XX века

Дужина: 84 cm, пречник трубе: 33,8 cm

Инв.бр.71

20. Признање у облику ловоровог венца,

на металној конструкцији јајоликог облика испреплитане су жице на чијим крајевима се налазе од метала израђени листови ловора. На дну се налази машина од метала, а на средишњем дели је плочица јајоликог облика на којој је угравирана глава ватрогасца. На крајевима машини је такође угравиран текст посвете на немачком језику. Признање је додељивано у време прославе освећења новог ватрогасног дома у Новом Врбасу. Ручни рад.

Дим. 45 x 27 cm

1939. година

Инв.бр.77

21. Пехар,

боје старог злата, метални, са поклопцем и изгравираним текстом. Поклон удовице Антала Фернбаха из Темерина. Додељен је за четврто место на такмичењу. Висина: 19,3 см

1939. година

Инв.бр.78

22. Пехар,

боје сребра са поклопцем и изгравираним текстом, за друго место у пењању уз ватрогасне мердевине у Оџацима 17. јануара 1934.

Висина : 27,5 см

1934. година

Инв.бр.81

23. Пехар,

боје сребра са поклопцем и изгравираним текстом, додељен приликом освећења зграде ватрогасног дома у Новом Врбасу, 28. маја 1939. Покон Франца Хама.

Висина : 36,5 см

1939. година

Инв.бр.82

24. Пехар,

сребрне боје са поклопцем и изгравираним текстом, додељен као тећа награда на такмичењу у Прибићевићеву (Бачком Добром Пољу) Поклон Доротеје Рот, 28. маја 1928.

Висина : 31,7 см

1928. година

Инв.бр.84

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Архива музејске збирке Културног центра Врбаса, Фонд Ватрогаство (АМЗКЦВ,ФВ)
- 2 *Bilder aus Verbass, Karlsruhe*, 1990.
- 3 *Ватрогасни гласник*, 1936-1939.
- 4 *Ватрогана организација*, Нови Сад 1934.
- 5 *Вежбаоник, Пешадијске вежбе*, Ватрогасни савез КЈ, Београд 1940.
- 6 Годишњак Музеја града Новог Сада, I/2005, Нови Сад 2006.
- 7 Годишњак Историјског архива града Новог Сада, 6/2012, Нови Сад 2012.
- 8 *Закон о организацији ватрогаства*, Београд 1933.
- 9 *Измене и допуне Правила ватрогасне службе*, Београд 1934.
- 10 Miler Karlo, *Sto godina humanosti, Vrbas* 2004.
- 11 Михајловић Данило К., *Ваздушни напад и упутство за заштиту становништва*, Нови Сад 1939.
- 12 Милисављевић Милорад, *Савремено гашење*, Београд 1936.
- 13 Недељковић-Ангеловска Весна, *Ватрогасци петроварадински, изложба поводом 130 година од оснивања ДВД Петроварадин*, Нови Сад 2005.
- 14 Pinter Ilija, *Uputstvo za rad vatrogasnih četa u cilju sprečavanja požarne opasnosti za slučaj neprijateljskog napada iz vazduha*, Beograd 1939.
- 15 Полић Душан, *Стројарство-додатак 3*, Београд 1936.
- 16 *Pravila Dobrovoljne vatrogasne čete u Novom Vrbasu*, Kula 1933.
- 17 *Општински ватрогасни савез Врбас, 1960-2000*, прилози за монографију, Врбас 2000.
- 18 Sabo Aleksandar, *ABC udžbenik i vežbaonik za nižu vatrogasnu školu i tečajeve*, Pančevo 1939.
- 19 Сабо Александар, *Ручна и моторна штрцаљка*, Панчево, 1937.
- 20 *Упутство за заштиту од ваздушног напада за општину Стари Врбас*, Стари Врбас 1939

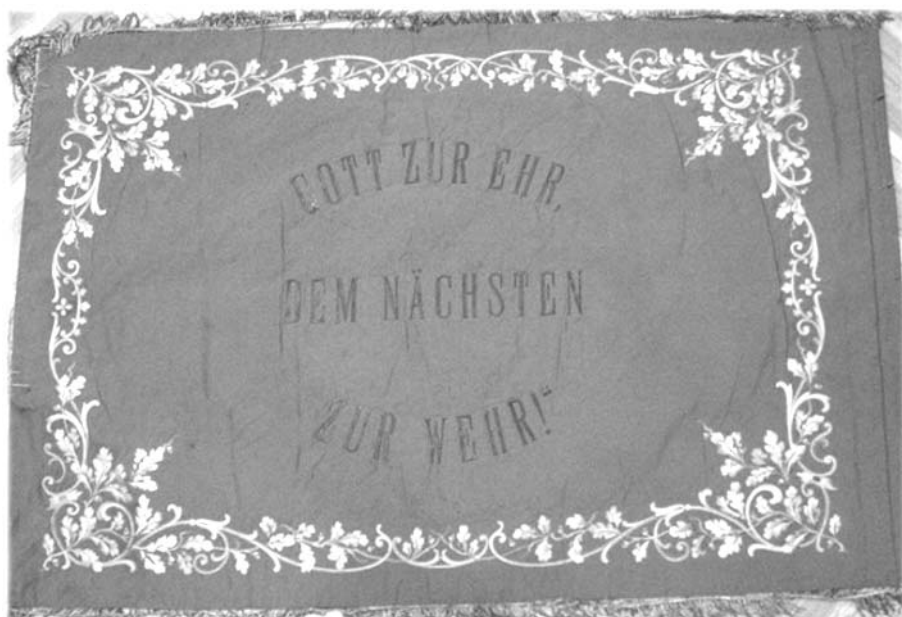
Михаел Линденшмит

Георг Вагнер

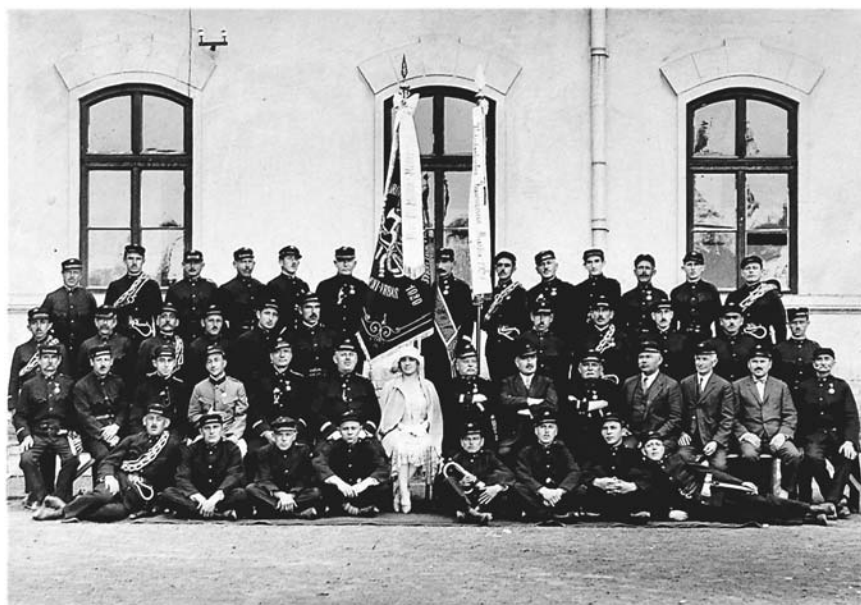
Jegyzőkönyv.

Jelöltetett újszabáron 1899. évi március hó 19. ik napján, az önkéntes türelmi testület alakulásának tárgyában megtartott közgyűlésen.

Jelen vannak alólírottak és 100-nál több jelentkező tag.

- I. Wagner J. György Nyverbár községi jegyző mint az előkeirtek bizottság elnöke a megjelenteket üdvözlöven, s mutatva a kibocsátott aláírási nyelven foglalt orám, valamint a jelentevők nagy száma az alakítandó türelmi testület létesítését biztosítottának látja, a mai ülést, mint alakuló közgyűlést megnyitottnak nyilvánítja, s felhívja a megjelenteket, a mai napra elnököt és jegyzőt választani.
- Közfelkiáltással megválasztották elnöknek Wagner György, jegyzőnek Kramer Márton m. kis posta-hírtel.

- II. Ezentúl elnök a fontos ügyekre vonatkozólag nyílt és zárt a türelmi testületnek közügyekre nézve nagy fontossága, s mely orámban előadja, amik mindnyájunkra nézve való előnyeit előterjeszté nyílt aron alapszabályokat, melyek amik idején, mai behatáron tárgyaltattak s felhívja a jelentevőket kíván-e valaki az ügyök örömi

PAVLE B. ORBOVIĆ, Kustos-Historiker
Kulturzentrum Vrbas

DER FREIWILLIGE FEUERWEHRVEREIN IN NEUVRBAS VON DER GRÜNDUNG BIS ZUM JAHRE 1941

ZUSAMMENFASSUNG: Nach einigen Gründungsversuchen in den letzten Jahren des 19. Jahrhunderts wurde der freiwillige Feuerwehrverein schließlich im Jahre 1904 gegründet. Die Tätigkeit des Vereins hat unter den Einwohnern von Vrbas fleißige und angesehene Menschen als seine Mitglieder versammelt. Im Zeitraum bis 1918 hat der freiwillige Feuerwehrverein in Neuvrbas (DVD) durch die Teilnahme an verschiedenen Veranstaltungen und die Organisierung einiger Veranstaltungen am kulturellen Leben der Ortschaft teilgenommen. Im Zeitraum zwischen den zwei Weltkriegen wird er nach einer kleineren Krise den Höhepunkt seiner Tätigkeit erleben. Er wird ein Vierteljahrhundert seines Bestehens feiern und das Feuerwehrheim bauen lassen. Seine Mitglieder werden mit großem Erfolg an zahlreichen Wettkämpfen teilnehmen und mehrere Anerkennungen erhalten.

SCHLÜSSELWÖRTER: Feuerwehrwesen, Freiwilliger Feuerwehrverein, Neuvrbas, Altvrbas, Woiwodina, Zwischenkriegszeit

СВЕТЛАНА ЉУБЉАНАЦ, архивски саветник
Архив Војводине
Нови Сад, Дунавска 35

ЗАДУЖБИНЕ У НОВОМ САДУ КРОЗ ПРИЗМУ ПРВЕ АГРАРНЕ РЕФОРМЕ

САЖЕТАК: У раду се говори о утврђивању објеката аграрне реформе на поседима задужбина у политичкој општини Нови Сад које су пале под удар прве аграрне реформе: Задужбина Теодора и Персиде Мандић, која је била под руковањем старатељства Српске православне велике гимназије у Новом Саду; на поседу Српске православне црквене општине – Задужбина Миланковић Луке и сестре му Петровић Марије и Задужбина Јована и Марије Трандафил. Рад је заснован на необјављеној архивској грађи фонда Краљевске банске управе Дунавске бановине и Комисије за ликвидацију аграрне реформе Нови Сад која се чува у Архиву Војводине.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: задужбина, објекти аграрне реформе, експропријација, црква.

Дуга је традиција задужбина и задужбинарства код српског народа. Увек треба памтити појединце који су своју имовину завештали у хумане и добротворне сврхе.

Сви умиру једном, а велики људи два пута: први пут када их нестане са земље, а други када пропадну њихове задужбине.

(Иво Андрић)

Решењем Жупанијског аграрног уреда у Новом Саду бр. 6045 од 5. новембра 1921. године одузета је земља, за сврхе аграрне реформе, те за додељивање земљишта добровољцима и аграрним интересентима, од следећих великих поседа:¹

1. Од великог поседа Петра Фернбаха у Темерину – 1.476 к. ј. 1419 кв. хв.

¹ Архив Војводине, Ф. 98, Комисија за ликвидацију аграрне реформе у Новом Саду (у даљем тексту АВ, Ф. 98), а. ј. 2361.

2. Од великог поседа Ане уд. Фернбах – 1.878 к. ј. 370 кв. хв.
3. Од велепоседа Града Новог Сада – 1.400 к. ј.
4. Од великог поседа Српске православне велике гимназије у Новом Саду – 105. к. ј. – Задужбине Теодора и Персиде Мандић
5. Од великог поседа Матице српске – 100 к. ј.
6. Од задужбине Марије Трандафил – 260 к. ј.
7. Од поседа Српске православне црквене општине у Новом Саду – 80 к. ј. – Задужбине Марије Петровић

На редовној Главној скупштини Одбора општине града Новог Сада одржане 28. марта 1934, донета је одлука Градског одбора број 62-19453/34, којом је дато овлашћење представнику Града да може на расправама за утврђивање објеката аграрне реформе на поседу Задужбине Теодора и Персиде Мандић, на поседу Задужбине Јована и Марије Трандафил и на поседу Српске православне црквене општине (Задужбина Марије Петровић) да у име Града Новог Сада да следећу изјаву:

„Град Нови Сад нема ништа против, да се поседи ових заклада изузму испод удара аграрне реформе и да се врате натраг поменутиим закладама но само под условом, ако се оним аграрним субјектима који буду након обављене ревизије субјеката утврђени и који ће бити покренути са ових поседа, додели земља на ратном острву на комплексу који је Војни ерар уступио Министарству пољопривреде.”²

Задужбина Теодора и Персиде Мандић³ је основана 10. новембра 1909, а отпочела је са радом 1915. године, за Српску православну велику гимназију. Имовина Задужбине се састојала из куће у Грчкошколској улици број 6 (кућа на спрат), и 205 катастарских јутара у новосадском атару (104 кат. јутра ужива фонд, остатак је под аграрном реформом), те са имовином у готовом новцу 63,50 динара уложеним у Српску банку Нови Сад.⁴

Теодор Мандић, правник, краљевски саветник, посланик (Нови Сад 29. март 1824. – Нови Сад 13. фебруар 1903) спада међу истакнуте задужбинаре града Новог Сада. Његов отац Нестор, рођен је у Србобрану 1776. године, а медицину је завршио у Пешти и Бечу. После смрти своје прве жене Јелене Јанковић са којом је имао две кћерке – Ану и Еву, оженио се Маријом Анастасијевић, удовицом трговца Константина Николића са којом је добио сина Теодора. Теодор Мандић је завршио шест разреда Новосадске гимназије (1834/35 до 1839/40) као најбољи ученик. Завршио је фи-

² Архив Војводине, Ф. 126, Краљевска банска управа Дунавске бановине Нови Сад (у даљем тексту АВ, Ф. 126), II 20788/34.

³ АВ, Ф. 126, IV а. ј. 488. Списак задужбина на подручју града Новог Сада који је саставио Савет општине Града Новог Сада, 19. марта 1931. године (број 11138/1931).

⁴ Светлана Љубљанац, *Задужбине на подручју града Новог Сада 1931. године*, у Годишњак Историјског архива града Новог Сада, 7/2013, Нови Сад 2013, 81-96.

лозофију у Сегедину и Пожуну. Студије права похађао је у Пешти и Бечу, а 1849. године је у Халеу одбранио докторску дисертацију *О брачном праву у источној цркви*. Исте године постао је секретар великог жупана Бачке жупаније. Теодор Мандић био је начелник Потиског дистрикта, срески начелник у Баји, а од 1859. године је радио у Министарству унутрашњих послова у Бечу, био је посланик Намесништва у Темишвару и посланик при Намесничком већу у Будиму. Изабран је 1861. године за комесара рестаурације Новосадског магистрата, а после је постао саветник Одсека у Министарству просвете у Будимпешти. Био је редовни, а од 1863. године почасни члан Матице српске, и од 1901. члан њеног Књижевног одељења. Матица српска објавила је његове *Успомене из нашег црквено-народног живота*, које се односе на догађаје у Војводини од 1840. до 1876. године.

Венчао се 26. октобра 1851. године са Персидом (Теодора) Шилић. Имали су троје деце: Марију, упокојила се као седмомесечна беба 4. марта 1854. године; Александра, студента права, упокојио се у Пешти 1874. године и Софију, која се упокојила у тридесет и другој години живота, у Пешти 1887. године. Теодор Мандић се упокојио 13. фебруара 1903. године у Новом Саду, али је по његовој жељи сахрањен у Будиму, где су му сахрањени син и кћерка. Мандићева жена Персида се упокојила једанаест година касније. Завештала је, тестаментом од 10. новембра 1909. године, све своје непокретно имање од 211 јутара земље и кућу у Грчкошколској улици, Српској православној гимназији у Новом Саду.⁵

Краљевска банска управа Дунавске бановине у Новом Саду је на основу расправе спроведене 21. марта 1934. године у Градском начелству у Новом Саду, на основу земљишно-књижног стања и катастарског стања, допуњеног подацима утврђеним приликом прегледа земљишта поседа, након саслушања др Александра Моча, адвоката старатељства Српске православне велике гимназије у Новом Саду, Месног аграрног одбора у Новом Саду и Градског начелства у Новом Саду, а у смислу прописа члана 3. и члана 49. Закона о ликвидацији аграрне реформе на великим поседима од 19. јуна 1931. године са изменама и допунама од 5. децембра 1931. године и 24. јуна 1933. године, донела Одлуку број III 16626 од 14. априла 1934. године по предмету утврђивања објеката аграрне реформе на земљишном поседу – Задужбина Мандић Теодора и Персиде у политичкој општини (п. о.) Нови Сад, која је под руковањем старатељства Српске православне велике гимназије у Новом Саду.

Према тој одлуци овај земљишни посед био је на дан 27. фебруара 1919. године уписан у катастарском поседовном листу бр. 893 п. о. Нови

⁵ Васа Стајић, *Новосадске биографије*, III, Нови Сад 1938, 27–34; *Српски биографски речник*, књ. 5, Кв–Мао, Нови Сад 2011, 824–825; Милица Бујас, Марија Клеут, Гордана Раичевић, *Библиографија српских некролога*, Нови Сад 1998, 189.

Сад са укупном катастарском површином од 108 к. ј. 577 кв. хв., а од тога је било обрадиво 105 к. ј. 259 кв. хв., а необрадиво 3 к. ј. 318 кв. хв. земље. У земљишној књизи овај посед је био уписан у улошку бр. 866 п. о. Нови Сад са једнаком површином као и у катастру. Стање у природи је одговарало оном у катастру, само је у природи обрадивог земљишта било 105 к. ј. 1.533 кв. хв., а необрадивог 2 к. ј. 644 кв. хвати.

На овај земљишни посед, пошто је одувек лицитацијом издаван у малим парцелама у закуп земљорадницима из Новог Сада, био је примењен Закон од 4. јуна 1922. године, о издавању у закуп оних поседа, који не достижу максимум, па је тако од овог поседа било искоришћено за сврхе аграрне реформе 105 к. ј. 1.533 кв. хв. обрадивог и 1.215 кв. хв. необрадивог, а власнику је остављено на слободно искоришћавање 1 к. ј. 1.029 кв. хв. необрадивог земљишта.

С обзиром на напред истакнуту површину овог поседа, те прописе члана 3. Закона о ликвидацији аграрне реформе на великим поседима (према коме се могу експроприсати површине само уколико су на дан 26. јуна 1931. године биле употребљене за сврхе аграрне реформе) и члана 29. Правилника Министра пољопривреде бр. 49980/33 и с обзиром на чињеницу што обрадиво земљиште није прелазило пет посто ограниченог максимума од 100 к. ј., Одлуком Краљевске банске управе Дунавске бановине у Новом Саду бр. III 16626/34, овај целокупан посед морао се ослободити испод удара аграрне реформе и власнику Задужбини Мандић Теодора и Персиде под руковањем старатељства Српске православне велике гимназије у Новом Саду оставити на слободно располагање посед од 108 к. ј. 577 кв. хвати.

Против ове одлуке жалбу је поднео Аграрни одбор у Новом Саду којом је тражио да се посед врати сопственику на слободно располагање, а ако нема могућности да се врати и то учини на сопственој земљи, да му се може према Закону дати максимум и на другом расположивом аграрном или државном земљишту. Пошто су ово издељено земљиште чиниле баште од по 800 кв. хвати, Одбор је тражио да се то узме као разлог немогућности повраћаја овог земљишта и да се тада сопственику додели земља на другом великом поседу. Министарство пољопривреде Краљевине Југославије је донело Одлуку бр. 38752/VIa од 27. јуна 1934. године према којој се Одлука Краљевске банске управе у Новом Саду бр. III 16626/34 оснажава у целости,⁶ те се морао оставити ограничени максимум обрадивог земљишта од 100 катастарских јутара. С обзиром на чињеницу да је мала површина земљишта прелазила ограничени максимум, и што је овај посед као

⁶ АВ, Ф. 98, 17520/36: Српска велика гимназија у Новом Саду у својству патроната на задужбину Мандић Тодора и Персиде уведена је фактички у посед 14. септембра 1936. године на земљиште у укупној површини од 108 к. ј. 577 кв. хвати.

задужбина имао хуману и просветну сврху, морао се у целости вратити сопственику. Такође, наведено је да о жалби Аграрног одбора у Новом Саду, којом се тражило да се не премештају аграрни субјекти са овог поседа већ да се сопственику додели једнака површина на неком другом поседу, требало је да се поведе посебна расправа и да се донесе посебна одлука.⁷ Како је другостепено решење Министарства пољопривреде бр. 38752/VIa/34 у погледу премештаја аграрних интересената са поседа Задужбине Мандић Теодора и Персиде донето под претпоставком да ће се посед Државног ерара у п. о. Нови Сад IV, тзв. Ратно острво, одвојити за сврхе аграрне реформе, али је та претпоставка пропала, јер је Министарство пољопривреде посед Државног ерара у п. о. Нови Сад IV вратило Државном ерару за војне сврхе (стрелиште, за вежбање и војничке баште), стога је отпала и могућност да се Задужбини додели одговарајућа површина на поседу Државног ерара у п. о. Нови Сад IV. Због тога је предложено да се без одржавања посебне расправе, Задужбини Мандић Теодора и Персиде коначно врати њено земљиште, а аграрни интересенти преместе на слободне површине на поседу града Новог Сада.

Првостепеном Одлуком Краљевске банске управе Дунавске бановине у Новом Саду бр. III бр. 27059 од 6. јуна 1934. године утврђени су објекти аграрне реформе на поседу Државног ерара у п. о. Нови Сад IV,⁸ и одређено за експропријацију у сврхе аграрне реформе 832 к. ј. 1.245 кв. хв. док је власнику на употребу војске остављено 48. к. ј. 1.135 кв. хв. за тзв. стрелиште. Због жалбе Новосадске гарнизонске управе против ове одлуке, Министарство пољопривреде је својим другостепеним решењем бр. 12001 од 21. маја 1935. године поништило првостепену одлуку и предметно земљиште и даље оставило Министарству војске и морнарице за војне сврхе. Накнадно је утврђено да предметно земљиште, изузев површине од 48. к. ј. 1.135 кв. хв., на којем се налазило стрелиште, није више било потребно војним властима за војне циљеве, па се указала потреба, да се предметно земљиште, које се иначе не обрађује у властитој режији, а лошег је квалитета за обраду, одреди за експропријацију у сврхе аграрне реформе. Министарство пољопривреде је Одлуком бр. 54969/VIa/37 од 31. јула 1937. године наредило да се обнови поступак (надлежна је била Краљевска банска управа Дунавске бановине Нови Сад – Пољопривредно одељење) у предмету утврђивања објеката аграрне реформе на поседу Државног ерара у

⁷ АВ, Ф. 126, III 16762/35; Ф. 98, а. ј. 751.

⁸ Према овој одлуци земљишни посед је био уписан 27. фебруара 1919. године у земљишно-књижном улошку бр. 1 п. о. Нови Сад IV (Петроварадин) на имену и власништву Државног ерара Краљевине Југославије и у Катастарском поседовном листу бр. 203 п. о. Нови Сад IV (Петроварадин) такође на имену Државног ерара Краљевине Југославије, а био је и остао у поседу управе Министарства војске и морнарице. Према земљишној књизи овај земљишни посед је имао 876 к. ј. 1.320 кв. хв. земље, а по катастру 881 к. ј. 780 кв. хвати.

п. о. Нови Сад IV.⁹ Одлуком Краљевске банске управе Дунавске бановине у Новом Саду бр. III 36080 од 6. августа 1937. године је наређено да се одмах утврде сви досадашњи закупци на предметном поседу Државног ерара, и да се исти разреше свих закупних односа на овом поседу закључно са даном 30. септембра 1937. године, те да се закупци и подзакупци, постојеће зграде које су они подигли, са предајом земљишта до 1. октобра 1937. године, морају склонити, јер за њих неће добити никакву одштету.¹⁰

Задужбина Луке Миланковића и сестре му Марије Петровић је основана 1857, а отпочела је са радом 1860. године, са циљем да се чист приход од имовине Задужбине која је износила 452 јутра оранице на Камендинској пустари употреби у добротворне сврхе, односно давања стипендије за техничаре и давање милостиње старима. Вредност непокретности је износила 1.302.000 динара. Имовина Задужбине се састојала и у готовом новцу, и то у износу: а) од 12.649 динара који је био уложен у Српску задружну банку б) 1.419,67 динара в) 2.894,67 остатак готовине. Годишњи приход од задужбине је износио 241.000 динара.

Породица Миланковић је средином осамнаестог века била једна од две најугледније српске, новосадске породице (Миланковићи и Богдановићи).

Први, Пантелија Миланковић, спомиње се још од 1748. године, као сенатор Новог Сада, који је 1752. године био први Србин судија Новог Сада.

Лука Миланковић, адвокат, градски чиновник у Новосадском магистрату¹¹ (Нови Сад, 1800. – Нови Сад, 29. јануар 1857), од оца Јована и мајке Катарине, рођене Вишња из Пеште, завршио је 1815/16. године Католичку гимназију у Новом Саду, а 1824. године издата му је адвокатска диплома. Године 1827, шест Срба адвоката је проглашено за новосадске грађене, а међу њима је био и Лука. Од 1829. године био је почасни подбележник Новосадског магистрата. Никад се није женио. Живео је са мајком Катарином до њене смрти. Имао је три сестре: Софију, Ану и Марију.

Лука Миланковић је ушао у историју Новог Сада као народни добротвор. Заједно са сестром Маријом (Нови Сад, нема података за годину рођења – Нови Сад, фебруар 1857), је основао стипендијску задужбину, а знатне легате је оставио црквама и српској болници.

Краљевска банска управа Дунавске бановине у Новом Саду је 14. априла 1934. године донела Одлуку бр. III 17373 о утврђивању објеката аграрне реформе на поседу Српске православне црквене општине *Стипендијски фонд Миланковић Луке и сестре му Петровић Марије* у п. о. Нови Сад.¹² На расправи за утврђивање објеката аграрне реформе на овом поседу, одржа-

⁹ А.В, Ф. 98, а. ј. 2371.

¹⁰ Исто.

¹¹ Васа Стајић, *Новосадске биографије*, III, Нови Сад 1938, 86–105.

¹² АВ, Ф. 98, а. ј. 266.

ној 21. и 26. марта 1934. године установљено је да се овај посед састојао од 454 к. ј. 811 кв. хв. земљишта од тога је 453 к. ј. 818 кв. хв. било обрадивог земљишта. Такође, установљено је да се овај посед одувек издавао у закуп путем лицитације, у мањим парцелама земљорадницима из Новог Сада, те су према поседу били примењени прописи Закона од 4. јуна 1922. године, о издавању у закуп ових поседа који не досежу максимум који је одређен у чл. 2. Закона о забрани отуђивања и оптерећивања земљишта великих поседа, услед тога је од овог поседа одвојено 26. јуна 1931. године 62 к. ј. 782 кв. хв. обрадивог земљишта у сврхе аграрне реформе. Српска православна црквена општина из Новог Сада поднела је тужбу Државном савету против решења Министарства пољопривреде од 22. јуна 1934. године број 39006/34 (овим решењем је потврђена одлука банске управе бр. III 17373/34). Наводи тужбе су се сводили на тврдњу да се у суштини радило о два поседа, а постојала су и два основна писма. Једна је била задужбина Луке Миланковића (основно писмо од 21. јануара 1857. године), а друга Марије Петровић (основно писмо из марта 1857. године). На основу основног писма (тестамент) које је одобрено од стране Новосадског градског судбеног стола бр. 1713 од 30. маја 1864. године, од оставине Луке Миланковића и сестре му Марије Петровић, установљен је *Стипендијски фонд Миланковић Луке и сестре му Петровић Марије*. Посед задужбине Луке Миланковића је према катастарском поседовном листу бр. 1671 износио 257 к. ј. 272 кв. хв., а посед задужбине Марије Петровић према катастарском листу бр. 1672 је износио 179 к. ј. 539 кв. хв. земље. Приход од ове две задужбине је био намењен за стипендирање студената техничких факултета, помагање старих људи и издржавање цркава. Од ових Задужбина је одузето: 1921. године – 173 к. ј. 800 кв. хвати.; 1922. године – 80 к. ј. ; 1923. године – од задужбинског имања Луке Миланковића одузето је од честице бр. 6551 свега 28 јутара, а од задужбинског имања Марије Петровић одузето је од честице бр. 6554 свега 34 јутра, односно од обе задужбине је одузето за сврхе аграрне реформе 62 јутра оранице.

Задужбина Јована и Марије Трандафил

Марија Трандафил (Нови Сад 25. децембар 1816. – Нови Сад, 14. октобар 1883) спада међу најистакнутије задужбинаре Новог Сада.¹³ Потиче из угледне трговачке породице – отац Ћира Поповић и мајка из породице Тајчевић из Осијека, која је била грчког порекла. Рано је остала без родитеља. Отхранио је рођак Хаџи-Кира Николић, осјечки трговац, који ју је 1832. године удао за свог књиговођу Јована Трандафила, грчког трговца крзнима из Ердеља. Имали су двоје деце, Софију и Косту, који су се рано упокојили. Оставши без деце, Марија и Јован су се посветили добротвор-

¹³ Васа Стајић, *Новосадске биографије*, III, Нови Сад 1940, 157–166;

ном раду. Тестаментом који је сачињен 24. јуна 1860. године у Осијеку,¹⁴ од 479 јутара земље основали су стипендијску задужбину за школовање сиромашне деце. Део имовине су поклонили новосадској, сомборској и осјечкој болници, а обновили су и Николајевску цркву у Новом Саду, иконостас Успенске цркве, мермерни крст у Саборној цркви, као и Јерменско-католичку цркву. Највеће завештање Марије Трандафил је било оснивање Завода за српску православну сирочад, под управом Матице српске (Матица српска се у зграду Завода уселила 1927. године). Марија Трандафил одликована је орденом Црвеног крста. Сахрањена је, поред супруга и деце, у Николајевској цркви у Новом Саду. Марија Трандафил је остала позната као највећа *српска добротворка*.

Краљевска банска управа Дунавске бановине у Новом Саду је донела Одлуку бр. III 16622/34 о утврђивању објеката аграрне реформе на поседу Стипендијске задужбине Јована и Марије Трандафил у п. о. Нови Сад.¹⁵ Према земљишно-књижном стању и стању према катастру земљиште овог великог поседа, било је на дан 27. фебруара 1919. године уписано у земљишно-књижном улошку бр. 2947 п. о. Нови Сад на имену и власништву Стипендијска задужбина Јована и Марије Трандафил, половина под управом српског патријарха и карловачког православног архиепископа а половина под надзором православног румунског архиепископа и митрополита великосибинског, односно у катастарском поседовном листу бр. 2972 п. о. Нови Сад на имену Заклада Јована и Марије Трандафил (под управом Српских народних црквених фондова у Сремским Карловцима) са укупном површином од 726 к. ј. 938 кв. хвати. Аграрне власти су сматрале да је половина поседа посед држављанина Краљевине Румуније, па је правоснажним решењем Жупанијског аграрног уреда у Новом Саду бр. 4716 од 24. августа 1923. године и другостепеним решењем Министарства за аграрну реформу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца бр. 35630 од 7. јула 1924. године, та половина поседа у целости одвојена за сврхе аграрне реформе.¹⁶ Друга половина поседа је сматрана као посед држављанина Краљевине Југославије, али пошто се овај посед одувек лицитацијом издавао у закуп земљорадничким установама и појединцима у већим површинама, према њему су примењени прописи Закона од 4. јуна 1922. године, о издавању у

¹⁴ АВ, Ф.126 IV а. ј. 476.

¹⁵ АВ, Ф. 98, а. ј. 281; АВ, Ф. 126, III 16622/34.

¹⁶ Решењем Жупанијског аграрног уреда у Новом саду бр. 4716 од 24. августа 1923. године, од овог поседа, односно од оног дела који је припадао Грчко-источној румунској митрополији у Великом Сибињу (Сибиу), одвојено је за сврхе аграрне реформе, обрадиво земљиште у површини од 361 к. ј. У истом смислу донето је и решење Аграрне дирекције у Београду бр. 3426/23, а Министарство пољопривреде својим решењем бр. 35630/24 коначно је оснажило решење Аграрне дирекције у Београду бр. 3426/23. Накнадно је Жупанијски аграрни уред у Новом Саду од овог поседа, односно од оног дела који је остављен Српској цркви на уживање, одвојио још 239 к. ј. 598 кв. хв. обрадивог земљишта за сврхе аграрне реформе.

закуп ових поседа који не досежу максимум одређеног у чл. 2. Закона о забрани отуђивања и оптерећивања земљишта великих поседа, услед чега је од овог поседа који износи 726 к. ј. 938 кв. хв. (од тога је обрадивог земљишта 722 к. ј. 120 кв. хв.) одвојено 26. јуна 1931. године у сврхе аграрне реформе 605 к. ј. 815 кв. хв. обрадивог земљишта и путева, а власнику српском патријарху и карловачком православном архиепископу, остављено на сопствено искориштавање 120 к. ј. 143 кв. хв. обрадивог земљишта са кућама, двориштима, мочваром и пашњаком, те 1.580 кв. хв. канала. Међутим, пошто је овај посед у земљишној књизи уписан као јединствен и пошто је Краљевска мађарска курија у Будимпешти донела пресуду бр. 5584 од 1. фебруара 1910. године према којој се овај посед, односно ова Задужбина проглашава заједничким иметком Српске и Румунске православне цркве у Угарској и који остаје недељив и под управом српског патријарха и карловачког православног митрополита, али се приход од ове Задужбине морао делити између Српске и Румунске православне цркве. На основу чл. 3. Закона о ликвидацији аграрне реформе од овог поседа за сврхе аграрне реформе експроприсано је 606 к. ј. 795 кв. хв., а сопственику је остављен ограничени ужи максимум од 118 к. ј. 1411 кв. хв. и шири од 1 к. ј. 332 кв. хв.¹⁷ Решењем Министарства пољопривреде Краљевине Југославије бр. 36503/VI-а/35 је наређено да се поводом Конвенције склопљене између Краљевине Југославије и Краљевине Румуније измени одлука о утврђењу објекта бр. 16622/34 у оном делу којим је великом поседу остављен ужи максимум од 118 к. ј. 1.411 кв. хв. обрадивог земљишта и накнадно се надопуни до 122 к. ј. обрадивог земљишта са површином од 3 к. ј. 189 кв. хв., која је истом одлуком одређена за експропријацију. На основу Решења бр. 36503/VI-а/35 сопственику великог поседа је остављено у име ужег максимума 122 к. ј.; у име ширег максимума 1 к. ј. 332 кв. хв., и за експропријацију 603 к. ј. 606 кв. хвати.

Комисија за ликвидацију аграрне реформе донела је Одлуку под бројем 11666 од 24. јула 1937. године којом се посед Задужбине Јована и Марије Трандафил арендира тако да се извесна површина од 46 к. ј. мора узети за аграрне сврхе на другом месту, а иста толика површина на рудини код Кисачке улице мора се оставити Задужбини.

Задужбина Јована и Марије Трандафил уведена је у посед замењеног земљишта 16. фебруара 1938. године.

¹⁷ На поседу Задужбине Марије и Јована Трандафил у п. о. Нови Сад, намењени су земљом: четири борца и три добровољца – неборца, те две стотине педесет и осам месних аграрних интересената, сви из Новог Сада.

Задужбина Јована и Марије Трандафил раније је уживала на име максимума на истом поседу 77 к. ј. 332 кв. хв., а са ових 46 јутара ужива на име максимума укупно 123 к. ј. 332 кв. хвати.¹⁸

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- 1 Архив Војводине, Ф. 126, Краљевска банска управа Дунавске бановине Нови Сад (у даљем тексту АВ, Ф. 126).
- 2 Архив Војводине, Ф. 98, Комисија за ликвидацију аграрне реформе у Новом саду (у даљем тексту АВ, Ф. 98).
- 3 Светлана Љубљанац, *Задужбине на подручју града Новог Сада 1931. године*, у Годишњак Историјског архива града Новог Сада 7/2013, Нови Сад 2013.
- 4 Васа Стајић, *Новосадске биографије*, III, Нови Сад 1938, 27–34.
- 5 *Српски биографски речник*, 5, Кв–Мао, Нови Сад 2011.
- 6 Милица Бујас, Марија Клеут, Гордана Раичевић, *Библиографија српских некролога*, Нови Сад 1998.

¹⁸ АВ, Ф. 98, а. ј. 2374.

SVETLANA LJUBLJANAC, Archivrätin
Archiv der Woiwodina
Novi Sad, Dunavska Straße 35

STIFTUNGEN IN NOVI SAD DURCH DAS PRISMA DER ERSTEN AGRARREFORM

ZUSAMMENFASSUNG: Laut Beschluss des Gespanschaft-Agraramtes in Novi Sad wurde das Grundstück im Besitz der Stiftungen von Teodor und Persida Mandić in der politischen Gemeinde Novi Sad enteignet, welches seitens des Serbisch-orthodoxen Großgymnasiums betreut wurde, zwecks der Agrarreform, der Zuteilung des Grundstücks an Freiwillige und Agrarinteressenten, sowie der Stipendiumfonds von Milanković Luka und seiner Schwester Petrović Marija in der politischen Gemeinde Novi Sad auf dem Besitz der serbisch-orthodoxen Kirche, und das Grundstück der Stiftung von Jovan und Marija Trandafil.

Teodor Mandić, Jurist, königlicher Rat, Gesandter gehört zu den herausragendsten Stifter der Stadt Novi Sad. Seine Frau Persida vermachte testamentarisch dem Serbisch-orthodoxen Gymnasium in Novi Sad ihr ganzes unbewegliches Vermögen (211 Joch Grundstück und Häuser in der Grčkoškolska Straße). Die königliche Banverwaltung der Donaubanschaft in Novi Sad hat 1934 einen Beschluss erlassen, betreffs der Feststellung von Objekten der Agrarreform auf dem Grundbesitz – die Stiftung von Mandić Teodor und Persida in der politischen Gemeinde Novi Sad, unter der Betreuung vom Serbisch-orthodoxen Großgymnasium in Novi Sad. Die ganze Fläche von 108 Katasterjoch und 577 Quadratklafter wurde von der Agrarreform befreit und dem Besitzer im Ganzen zurückgegeben. Laut Beschluss des Landwirtschaftsministeriums wurde aufgelegt, dass die an diesem Besitz teilhabenden Agrarsubjekte auf die neu abgespaltenen Flächen des Besitzes der Stadt Novi Sad versetzt werden.

Die Kommission zur Liquidierung der Agrarreform in Novi Sad hat einen Beschluss erlassen, laut welchem die Agrarsubjekte vom Besitz der Stiftung auf den Besitz der Stadt Novi Sad versetzt, die Parzellierung des Grundstücks durchgeführt und die Agrarsubjekte in den Besitz eingeführt werden sollen, sowie der Gymnasiums fonds, welcher die Stiftung von Mandić Teodora und Persida verwaltet.

Die königliche Banverwaltung der Donaubanschaft in Novi Sad hat 1934 den Beschluss über die Feststellung von Objekten der Agrarreform auf dem Besitz der serbisch-orthodoxen Kirchengemeinde *Stipendienfonds von Milanković Luka und seiner Schwester Petrović Marija* in der politischen Gemeinde Novi Sad erlassen. Die Einnahmen der Stiftung waren für die Stipendien der Studenten von der Technischen Fakultät, die Unterstützung alter Leute und den Unterhalt von Kirchen bestimmt.

Das serbische Volk hat eine lange Tradition der Stiftungen und des Stiftungstums. Immer sollte man sich an jene Menschen erinnern, die ihr Vermögen zu humanen und mildtätigen Zwecken vermacht haben.

SCHLÜSSELWÖRTER: Stiftung, Objekte der Agrarreform, Expropriation, Kirche

ИВАНА ПЕТРОВИЋ, архивиста
Архив Војводине
Нови Сад, Дунавска 35

ТЕЧАЈЕВИ КАО МОДЕЛ ПРИЛАГОЂАВАЊА КОЛОНИСТА НОВОМ ОКРУЖЕЊУ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

САЖЕТАК: Долазак великог броја породица колониста у Војводину праћен је компликацијама које су се у испољиле не само приликом насељавања и смештаја него и приликом прилагођавања дошљака новој средини. Пре свега, било је тешко прилагодити новим условима и околностима старе из својих крајева наслеђене патријархалне вредности које су у значајној мери детерминисале специфичан однос према ратарској производњи као и отежано уклапање у новој средини. Стога држава је морала пронаћи начине да ублажи негативне последице колонизације, односно да припреми колонисте за живот и рад у новим условима као и да умање културне различитости у односу према аутохтоном становништву. Један од начина је био организовање разних течајева.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Колонисти, колонизација, пољопривредно – домаћински течајеви, учитељице, Главна комисија.

Долазак великог броја породица колониста у Војводину праћен је компликацијама које су се у испољиле не само приликом насељавања и смештаја него и приликом прилагођавања дошљака новој средини. Бројни фактори: економски, социјални, здравствени, климатски, лични, су били узрок лошег сналажења у новим крајевима. Наиме досељавање неколико стотина породица из планинских крајева са сточарским као доминантним начином пољопривредне производње у ратарску равничарску регију, неминовно је морало проузроковати крупне последице. Пре свега било је тешко прилагодити новим условима и околностима старе из својих крајева наслеђене патријархалне вредности које су у значајној мери детерминисале специфичан однос према ратарској производњи као и отежано уклапање у новој средини. Стога држава је морала пронаћи начине да ублажи негативне последице колонизације односно да припреми колонисте за

живот и рад у новим условима као и да умање културне различитости у односу према аутохтоном становништву.

Целокупна политика колонизације водила се у том правцу да сељаци постану власници земље коју ће сами обрађивати: „Ми ћемо ускоро ликвидирати управе добара и сељаци ће морати да се сами старају о организовању сетве уз помоћ стручних људи и организације на терену. Но терет мора пасти на колонисте и они морају и својим радом да обраде земљу, а не да им обради држава, а њима да да наднице...”.¹

У једном од дописа Главне комисије за насељавање бораца који је упутила Комисији за аграрну реформу и колонизацију при влади ФНРЈ између осталих проблема указује се на слабо интересовање колониста за пољопривреду: „У многим местима колонисти још нису тачно прионули раду који се од њих захтева с обзиром на задатке у обради земље... колонисти се још натежу око раздиобе кућа и не виде важност укупчавања како ни у пољопривредне тако ни у пољопривредно-индустријске послове. Примерице у округу Сомбор остало је необрано 2 475 кат. јутара кукуруза, неовршено 1700 јутара сунцокрета, није узорано 4 400 јутара земљишта за шећерну репу и на крају није извежена довољна количина стајског ђубрива за пролетњу сетву. Узрок свему овоме је слаб или никакав одзив колониста за рад...”.²

Међутим, већина колониста није била упозната са обрадом земље, биљним културама, затим начином исхране у Војводини који се у великој мери разликовао од начина исхране у родном крају, зато је примарни задатак Партије и масовних организација постало решавање овог питања, па је држава и партијско руководство прибегавало организовању разних течајева.

Већ 2. октобра 1945. године, у Министарству пољопривреде ДФЈ одржана је конференција представника Министарства просвете ДФЈ и Србије, Главног одбора јединствених синдиката и Главног одбора УСАОЈ-а одлучено је: да се при Главној комисији за насељавање бораца у Војводини образује одсек за течајеве који ће се старати о организацији, броју и врсти течајева, да се у местима насељеним колонистима оснују поред пољопривредних и домаћичких, течајеви за хигијену и аналфабетски течаји.³

Само месец дана касније, 19. новембра 1945. године, Министарство пољопривреде ДФЈ је организовало Конференцију по питању организације течајева за колонисте у Војводини, на којој су донети следећи закључци:

1. Да се образује Одбор за главно руковођење акције за пољопривредно просвећивање колониста у Војводини од представника Главне комисије

¹ Архив Војводине, Ф. 184. Главна комисија за насељавање бораца у Војводини, Нови Сад (1945–1948) (даље АВ, Ф. 184), а.ј. 3156, недатиран извештај.

² АВ, Ф. 184. а.ј. 3154, Извештај Главне комисије за насељавање бораца Комисији за аграрну реформу и колонизацију.

³ Никола Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација 1945–1948*, Нови Сад 1984, 338.

за колонизацију, Главне пољопривредне комисије, Пољопривредног и Просветног одељења ГНОВ-а.

2. Да се при Одељењу за Пољопривреду и шумарство ГНОВ-а оснује отсек који ће водити све техничке послове око организације ових течајева. Затим да у заједници са Просветним одељењем ГНОВ-а изради план и програм за наставу, да састави детаљан предрачун за потребан материјал и прибор за течајеve, како би се преко Главне комисије за колонизацију обезбедили потребни кредити да се спреме спискови потребног инвентара за течајеve, како би се исти преко Главне пољопривредне комисије и Председништва ГНОВ-а што пре сакупио и израдио.

3. Наставни кадрови обезбедиће се од стручних учитељица које ставља на расположење Министарство просвете Србије, Персонално одељење ГНОВ-а ставиће на расположење изванредан број учитеља народних школа за ниже просветне течајеve, као и учитељице домаћинских школа. Затим, ангажоваће се сви пољопривредни стручњаци који се налазе на терену у Војводини. Савезни министри пољопривреде затражиће од федералних влада Босне и Херцеговине и Хрватске изванредан број стручњака за течајеve, а по потреби мобилисаће пољопривредне стручњаке из других надлежстава.⁴

Тако је 10. децембра 1945. године, организован први пољопривредни течај у Апатину, а почетком јануара у Пашићеву је почео зимски пољопривредни и просветно-културни течај за колонисте.⁵

Већ почетком фебруара 1946. године, Главна комисија за насељавање бораца у Војводини доставила је требовање Министарству колонизације Ф.Н.Р.Ј. у Београду. У овом документу наведен је податак да је у 1945. години, досељено у Војводину 115.000 колониста. Од којих је просечно било 28.500 ђака за школу: „На сваки разред рачунало се по 50 ђака, те би према томе имали 570 разреда. За сваки разред било је потребно:

- 9.520 ком. клупа (у случају да нема инвентара)
- 4.760 ком. клупа (у случају да има 50% инвентара)
- 570 ком. школских табли
- 570 ком. географских карти Југославије и Војводине
- 28.500 ком. свезака са линијама
- 28.500 ком. оловака
- 20.000 ком. таблица (долазе у обзир аналфабете)
- 20.000 ком. буква (долазе у обзир аналфабете)
- 17.100 ком. креде месечно

⁴ АВ, Ф.184, а.ј. 3727, Записник са II конференције по питању организације течајева за колонисте у Војводини, одржане 19. 11. 1945. године, у кабинету Савезног министра пољопривреде.

⁵ Небојша Петровић, *Политика на селу 1945–1950*, Нови Сад 2009, 73.

20.000 ком. писаљки за таблице
 7.200 ком. свезака – хартије за течајеве (пољопривредно – домаћичке и аналфабетске)
 7 200 ком. оловака за течајеве
 1 140 кг. канцеларијске хартије за сваки разред по 2 кг. у таблицама за вођење администрације
 90 кг канцеларијске хартије за течајеве за администрацију
 7.000 табака хартије „гештетнер“ за умножавање предавања
 300 ком. рукавица за слање предавања
 100 матрица за умножавање предавања. ”⁶

Као што је било предвиђено закључцима II конференције, организовани су и наставни кадрови, о чему сведочи низ докумената Главне комисије за насељавање бораца у Војводини.

Почетком 1946. године, Министарство просвете Србије, Влада Босне и Херцеговине, Министарство пољопривреде Србије, Министарство пољопривреде Хрватске, као и Председништво ГНОВ-а упутили су око 30 учитељица у Војводину за потребе ових течајева.

О раду течајева учитељице су подносиле редован извештај два пута месечно Главној комисији за насељавање бораца у Војводини и Културно-просветном одељењу ГНОВ-а. У извештајима оне су детаљно упознавале Главну комисију о стању у колонијама, бројном стању досељених породица, врсти течајева који су отворени, као и бројним проблемима и сметњама у раду.

У почетку су течајеви били под непосредним руководством месних комисија за колонизацију, које су се више бавиле питањем смештаја колониста, него проблемима течајева. Месне комисије и месни одбори су били задужени за снабдевање учитељица „огревом, осветљењем и станом”.⁷ Међутим, огрев је требало обезбедити и за колонисте па се дешавало да су учитељице често биле слабо снабдеване и поред опомена Главне комисије. Поред овог проблема помиње се и проблем необезбеђеног адекватног простора не само за одржавање течајева, него и за смештај учитељица. То су обично биле учионице у школама, домови АФЖ-а, зграде Омладинских домова и др. Са веома оскудним инвентаром, у неким чак и без прозора, рад је био готово немогућ.⁸ У једном од реферата Главне комисије који је упућен Културно-просветном одељењу излаже се следеће:

⁶ АВ, Ф.184, а.ј. 3727, Допис Главне комисије за насељавање бораца у Војводини Министарству колонизације Ф.Н.Р.Ј. у вези са требовањем за пољопривредно-домаћичке течајеве.

⁷ АВ, Ф.184, а.ј. 3727, Реферат Главне комисије за насељавање бораца у Војводини, о стању Пољопривредно-домаћичких течајева упућен Председништву Народне скупштине АПВ, Културно-просветном одељу, јануар 1946.

⁸ АВ, Ф. 184. а.ј. 3727, село Клек, 27.12.1945.

„Стање у селу не задовољава. Учитељице немају хигијенски стан. Две учитељице (дом. течаја и основне школе) станују заједно у једној соби са земљаним подом која је хладна... Једна од учитељица је од бака примила шугу... Воде немају где загрејати..”⁹

„Предавања на течају колонисти похађају неуредно, поготово у последње време како је приспела зима, пошто се у просторијама где се одржавају предавања не ложи из разлога што се месни одбор није побринуо за огрев, тако да од уписаних 116 просечно долази 4 до 5 слушаца... Мишљења сам да би течај био више посећиван да радимо у загрејаној просторији. Напомињем да се и сама мучим стално у хладној соби пошто ми месни одбор у погледу огрева није изашао у сусрет.”¹⁰

У већини колонистичких места су у почетку организовани следећи течајеви: Пољопривредно-домаћички, алфаветски и домаћички. Наставни кадар су чинили: учитељи, лекари, ветеринари, економисти Управе народних добара. У оквиру пољопривредно домаћичког течаја уз мање и веће измене су се изучавали: Историја са земљописом, задругарство, ратарство, ситне гране пољопривреде, хигијена, ветерина. У оквиру домаћичког течаја често се водио и алфаветски течај због великог броја неписмених. На овом течају су били заступљени следећи предмети: Српски језик, домаћинство, млекарство, живинарство, хигијена. Постојао је и практичан део из домаћинства: одржавање чистоће просторија и кување. Нису сви колонисти били заинтересовани за течаје. Велика оскудица у храни, одећи, обући, тешко материјално стање у којем су се нашли, умањивали су интересовање за културно – просветни рад.

У којој ће мери течајеви бити успешни зависило је од низа фактора: мотивисаности самих учитељица да придобију што већи број колониста,¹¹ опремљености школским прибором за алфаветски течај, као и намирницама за практичну наставу из кувања, набавци машина за шивење. Курсеви су некад прекидани због сезонских радова, пристизања новог таласа колониста и др.

Учитељице су у неким местима организовале дочек на железничким станицама за колонисте, пружале помоћ приликом смештаја, давале инструкције око купања деце, ложењу пећи и др.¹²

⁹ Исто.

¹⁰ АВ, Ф. 184. а.ј. 3727, Извештај о пољопривредно-домаћичком течају у Гајдобри, упућен ГНОВ-у, Просветном одељењу, 1945.

¹¹ Једна од учитељица се послужила лукавством да би жене придобила за течај обећала им је да ће бити курс шивења, за који је владало велико интересовање на крају им је предавала теорију кројења.

¹² АВ, Ф. 184. а.ј. 3727, Реферат Главне комисије за насељавање бораца у Војводини, о стању Пољопривредно-домаћичких течајева упућен Председништву Народне скупштине АПВ, Културно-просветном одсеку, село Лазарево, 24.12.1945.

Упоредо са одржавањем курсева, руководиоци течаја су вршили образовање екипа од ученица колониста са којима су обилазили домове колониста и давали практична упутства за рад.

Рад течајева је различито био организован у разним местима, навешћемо као пример рад течаја у Лазареву 25.11.1946:

„од 7 до 9 h настава из пољопривреде и домаћинства,

од 9 до 12 h I група практичне радове из домаћинства (кува ручак)

од 9 до 12 h II група аналфабетски течај – Чланци за зидне новине

од 13 до 15 h I I група практичне радове из домаћинства (кува ручак)

од 13 до 15 h I група аналфабетски течај – Чланци за зидне новине

од 15 до 17 h обе групе домаћинство и хигијена”¹³

Табеларни преглед рада просветно-домаћинских течајева територији АП Војводине за 1946/47 год.

Број течаја	Где се одржава		Функционални течај	Течајски одрасли и врели			Датуми одржавања										Укупно одржано	Примедбе	
	Ч. колонисти	Према		1. течај	2. течај	3. течај	1. течај	2. течај	3. течај	4. течај	5. течај	6. течај	7. течај	8. течај	9. течај	10. течај			
1	Централни	Земљиште	Течајски одрасли	20.5 - 22.5	23.5 - 25.5	—	20	17	1	10	30	10	10	10	—	—	—	40	—
2	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	23.5 - 25.5	26.5 - 28.5	—	18	9	30	30	10	3	15	30	—	—	—	100	—
3	Лазаревац	Течајски одрасли	Течајски одрасли	26.5 - 28.5	29.5 - 31.5	—	18	1	20	25	10	10	10	10	—	—	—	100	—
4	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	28.5 - 30.5	31.5 - 33.5	—	17	3	30	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
5	Велики Лазаревац	Течајски одрасли	Течајски одрасли	31.5 - 33.5	34.5 - 36.5	—	10	50	—	10	20	10	10	10	—	—	—	100	—
6	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	34.5 - 36.5	37.5 - 39.5	—	10	—	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
7	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	37.5 - 39.5	40.5 - 42.5	—	10	1	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
8	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	40.5 - 42.5	43.5 - 45.5	—	10	—	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
9	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	43.5 - 45.5	46.5 - 48.5	—	10	3	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
10	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	46.5 - 48.5	49.5 - 51.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
11	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	49.5 - 51.5	52.5 - 54.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
12	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	52.5 - 54.5	55.5 - 57.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
13	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	55.5 - 57.5	58.5 - 60.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
14	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	58.5 - 60.5	61.5 - 63.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
15	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	61.5 - 63.5	64.5 - 66.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
16	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	64.5 - 66.5	67.5 - 69.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
17	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	67.5 - 69.5	70.5 - 72.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
18	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	70.5 - 72.5	73.5 - 75.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
19	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	73.5 - 75.5	76.5 - 78.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
20	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	76.5 - 78.5	79.5 - 81.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
21	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	79.5 - 81.5	82.5 - 84.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
22	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	82.5 - 84.5	85.5 - 87.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
23	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	85.5 - 87.5	88.5 - 90.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
24	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	88.5 - 90.5	91.5 - 93.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
25	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	91.5 - 93.5	94.5 - 96.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
26	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	94.5 - 96.5	97.5 - 99.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
27	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	97.5 - 99.5	100.5 - 102.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
28	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	100.5 - 102.5	103.5 - 105.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
29	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	103.5 - 105.5	106.5 - 108.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
30	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	106.5 - 108.5	109.5 - 111.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
31	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	109.5 - 111.5	112.5 - 114.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
32	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	112.5 - 114.5	115.5 - 117.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
33	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	115.5 - 117.5	118.5 - 120.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
34	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	118.5 - 120.5	121.5 - 123.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
35	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	121.5 - 123.5	124.5 - 126.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
36	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	124.5 - 126.5	127.5 - 129.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
37	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	127.5 - 129.5	130.5 - 132.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
38	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	130.5 - 132.5	133.5 - 135.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
39	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	133.5 - 135.5	136.5 - 138.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
40	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	136.5 - 138.5	139.5 - 141.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
41	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	139.5 - 141.5	142.5 - 144.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
42	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	142.5 - 144.5	145.5 - 147.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
43	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	145.5 - 147.5	148.5 - 150.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
44	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	148.5 - 150.5	151.5 - 153.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
45	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	151.5 - 153.5	154.5 - 156.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
46	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	154.5 - 156.5	157.5 - 159.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
47	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	157.5 - 159.5	160.5 - 162.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
48	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	160.5 - 162.5	163.5 - 165.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
49	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	163.5 - 165.5	166.5 - 168.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
50	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	166.5 - 168.5	169.5 - 171.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
51	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	169.5 - 171.5	172.5 - 174.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
52	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	172.5 - 174.5	175.5 - 177.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
53	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	175.5 - 177.5	178.5 - 180.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
54	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	178.5 - 180.5	181.5 - 183.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
55	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	181.5 - 183.5	184.5 - 186.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
56	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	184.5 - 186.5	187.5 - 189.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
57	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	187.5 - 189.5	190.5 - 192.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
58	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	190.5 - 192.5	193.5 - 195.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
59	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	193.5 - 195.5	196.5 - 198.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
60	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	196.5 - 198.5	199.5 - 201.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
61	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	199.5 - 201.5	202.5 - 204.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
62	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	202.5 - 204.5	205.5 - 207.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
63	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	205.5 - 207.5	208.5 - 210.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
64	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	208.5 - 210.5	211.5 - 213.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
65	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	211.5 - 213.5	214.5 - 216.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
66	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	214.5 - 216.5	217.5 - 219.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
67	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	217.5 - 219.5	220.5 - 222.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
68	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	220.5 - 222.5	223.5 - 225.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
69	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	223.5 - 225.5	226.5 - 228.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
70	Велики Лазаревац	—	Течајски одрасли	226.5 - 228.5	229.5 - 231.5	—	10	10	10	10	10	10	10	10	—	—	—	100	—
71	Велики Лаз																		

течају 1947.”¹⁵ Руководилац течаја је пре испита предавао председнику испитне комисије наставни план и програм Министарства просвете. Све неписмене течајке су на дан овог испита морале да полажу и испит аналфбетског течаја. На завршном испиту ученице су полагале теоријски и практични део.¹⁶ Теоријски део се односио на полагање: српског, језика, рачуна, историја са земљописом, наука о исхрани, хигијена, повртарство и др. За практичан рад се из дневника кувања узимао један дневни јеловник¹⁷ који је обрађен у току течаја и на основу њега се спремао ручак за шест особа. Уз овај јеловник припремала се за једну особу врста дечије или болесничке хране. По завршетку теоријског дела испита одређивале су се три течајке које су сервирале сто за ручак и послуживале. Утрошак за храну је био строго одређен, али ако би течајке желеле да позову и своју породицу на ручак саме су носиле трошкове.

На испитима који су се одржавали у току марта полагало се: прављење топле леје, прављење обичне леје, сејање, сађење, расађивање, калемљење ружа, сепарирање, прављење маслаца, сира, преглед јаја за насад.

Паралелно са одржавањем испита приређивала се и мања изложба домаћих производа (разних врста резанаца, колача, киселих теста, конзервираног воћа и поврћа, сирева, домаћих сапуна, калема ружа, чаура свилобуба и свиле) и на тај начин пропагирао рад ових течајева.

Председник испитне комисије прегледао је и административне књиге: дневник рада, дневник кувања, магацинску књигу уноса и износа, дневник касе и друге књиге.

¹⁵ АВ, Ф. 338, а.ј. 6.2.3.4. Просветна делатност, Просветно-домаћички курсеви, Програм испита на просветно-домаћичком течају, 1947.

¹⁶ АВ, Ф.184. а.ј. 3727, Завршни испит и ликвидација просветно-домаћичког течаја у Пашићеву, 1947, Преглед пређеног градива: „Српски језик: Развијање воље за читање на основу народне књижевности. Развијање љубави према народу и отаџбини кроз народну и уметничку књижевност. Рачун: Основне радње усмено и писмено, усмено у вези са тржиштем, познавање новца. Учење и мерење на ваги- кг. и течност. Хигијена: О здрављу, нега тела, чистоћа појединих органа: умивање, одевање, чешљање. Домаћи инсекти и њихово уништавање. Утицај сунца. Нега болесника, соба, постеља, исхрана, поступак с болесником. Домаће газдинство: Кућа и њене просторије – одржавање чистоће истих. Соба – кухиња и остале споредне просторије. Тамањење мишева. Кухиња – уређај – прање судова. Одело – рубље: прање рубља, прибор, средства, припрема за прање – сушење, савијање, глачање, пеглање. Бојење: Припрема, домаће средство за бојење (љуске црног лука, орахов лист, брестов лист) Људска исхрана: Зашто се човек храни – хранљиви састојци, масти, беланчевине, угљени хидрати, минерална једињења. Витамини А, Б, Ц, Д, Е, њихова налазишта....Живинарство: Врсте живине, типови живинарника.....Млекарство: Изглед добре краве музаре, добијање млека, врсте муже...прерада млека... врсте сирева.....Повртарство: Основна обрада, повртарски алат, ђубрење – врсте ђубрива (природно, вештачко). Вода и њена употреба, плодоред... распознавање семена повртарских биљака и њихов начин сађења.”

¹⁷ Обично је јеловник подразумевао: супу-чорбу, вариво, тесто-резанци, кромпир тесто, кисело тесто, пите, умак – сос, јело од меса или рибе и салату.

Магазинска књига	За	21 II издано	22 II издано
		брошва 1.25 гр	брошва 1к 50
Зам. Течаја		мостји 0.15	мостји 0.10
		соли 0.03	соли 0.03
Шове		метер 0.50	метер 0.45
		кројач 1 кило	кројач 1 кило
Вукчевит Бело		породаје 2 фрл.	породаје 0.40
		воши 1 па	млеко 1/2 кило
		сир 0.20	југа 8 кило
		Проток за дисоме 1	змиш 0.01а
			Проток па дис. 1/2
			мормола 0.25

Магазинска књига домаћичког течаја¹⁸

По завршетку испита председник испитне комисије записнички је констатовао рад и успех течаја према упутству Повереништва просвете.

Пољопривредно-домаћички течајеви су од 1945. до 1947. године, били масовног карактера на које су долазили и мушкарци и жене. У овом периоду они нису имали никакву материјалну основу, него су повремено добијали помоћ од Покрајинског одбора Црвеног крста, АФЖ-а и Повереништва за социјално и народно здравље ГИО. Почетком 1947. они дефинитивно прелазе у надлежност Повереништва за просвету ГИО, у чији буџет су унети и материјални расходи. Због лоших услова рада дешавало се да су многе учитељице из других република чак самовољно напуштале дужност, што је утицало на смањење наставног кадра почетком 1947. Међутим у местима где се колонизација завршавала и прилике сређивале одржавали су се сталнији просветно-домаћички течајеви и остајали су у једном месту једну, две до четири године.

У наредном периоду током 1951 и 1952. године, после одржаних разних саветовања и дискусија о народном просвећивању, дошло је до извесне прекретнице у раду. Наиме, само у зимском периоду 1951/52. године, курсеве је похађало око 3.000 жена.

Према статистичким подацима из 1953. године, ситуација је била следећа:

1945/1946. год. масовни пољопривредно-домаћички течајеви кроз које је прошло око 5000 течајаца.

1946/47 год. завршило 2.424

1947/48 год. завршило 1.009

1948/49 год. завршило 1.394

¹⁸ АВ, Ф.184. а.ј. 3727

1950 год. завршило 1.473

1951 год. завршило 985

1951/52 год. завршило 3.000

Током 1952 и 1953. године, организовано је и 10 сталних једногодишњих домаћичких школа, од којих су три са интернатских уређењем у већим центрима, док су остале углавном по селима.¹⁹

И поред масовног одзива на пољопривредно-домаћичке течајеве, колонисти се махом нису усуђивали на самосталну обраду земље већ су масовно улазили у сељачке радне задруге. Већ крајем 1946. године, у Војводини је било 248 сељачких радних задруга у којима су већину чинила колонистичка домаћинства (222 задруге су биле колонистичке а само 26 староседелачких).²⁰ Адаптација и интеграција колониста био је дуготрајан процес који је одређен чињеницом да су дошљаци били подељени између два културна обрасца: културе из родних крајева и нове културе у Војводини.²¹

На основу свега горе изнетог можемо закључити да је власт и поред великих тешкоћа и проблема уложила огроман напор да колонисте припреми новим условима живота. То је, с једне стране, подразумевало њихово упознавање са агротехничким методама ратарске производње, али уз помоћ алфаветских течајева и радикални преображај њиховог начина живота с друге стране. Ипак, не смемо се поуздати у веродостојност података који се односе на резултате који су постигнути наведеним течајевима, јер ови крајње амбициозни планови никако нису могли бити остварени у тако кратком временском периоду.

На крају можемо констатовати да је у одређеној мери остварено подизање њиховог општег културног нивоа. С друге стране у знатно већој мери, оспособљавање колониста за пољопривредну производњу постигнуто је ипак њиховим масовним уласком у СРЗ.

¹⁹ АВ, Ф. 338. а.ј. 6.2.3.6. Реферат о кадру и установама за просвећивање жена до 1941. и просветно-домаћичким течајевима и школама од ослобођења до 1952. године,

²⁰ Небојша Петровић, нав. дело, 113.

²¹ Милан Ристовић, *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, Београд 2007, 844.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

- 7 Архив Војводине, Ф. 184. Главна комисија за насељавање бораца у Војводини, Нови Сад (1945–1948)
- 8 Архив Војводине, Ф. 338. Покрајински одбор Антифашистичког фронта жена за Војводину, (1943–1953)

Литература

- 9 Никола Гаћеша, Аграрна реформа и колонизација 1945–1948, Нови Сад 1984.
- 10 Небојша Петровић, Политика на селу 1945–1950, Нови Сад 2009.
- 11 Милан Ристовић, Приватни живот код Срба у двадесетом веку, Београд 2007.

IVANA PETROVIĆ, Archivarin
Archiv der Woiwodina
Novi Sad, Dunavska Straße 35

KURSE ALS ANPASSUNGSMODELL VON KOLONISTEN AN DIE NEUE UMGEBUNG
NACH DEM ZWEITEN WELTKRIEG

ZUSAMMENFASSUNG: Die Ankunft einer großen Anzahl von Kolonistenfamilien in der Woiwodina war von Komplikationen verfolgt, welche nicht nur während der Ansiedlung und der Unterbringung von Ankömmlingen zum Ausdruck gekommen sind, sondern auch bei deren Anpassung an die neue Umgebung. In erster Linie war es schwer, an die neuen Bedingungen und Umstände die alten, aus der eigenen Heimat geerbten patriarchalen Werte anzupassen, welche die spezifische Beziehung gegenüber dem Ackerbau, sowie die erschwerte Gewöhnung an die neue Umgebung im bedeutenden Maße determiniert haben. Demzufolge musste der Staat Wege finden, um die negativen Folgen der Kolonisierung zu mildern, beziehungsweise Kolonisten auf das Leben und Arbeit in neuen Umständen vorzubereiten, sowie kulturelle Verschiedenheiten im Vergleich zur autochthonen Bevölkerung zu verringern. Einer der Wege war die Organisierung von verschiedenen Kursen.

SCHLÜSSELWÖRTER: Kolonisten, Kolonisierung, Landwirtschaftliche und Hausfrauenkurse, Lehrerinnen, Hauptkommission

СНЕЖАНА СЕРДАР, кустос историчар
Музеј града Новог Сада

„МОДНИ ЗАНАТИ” У НОВОМ САДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА КРОЗ ФОНДОВЕ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ГРАДА НОВОГ САДА

САЖЕТАК: По завршетку Првог светског рата 1918. године, са првим удахом новостечене и дуго очекиване слободе дошло је до великог привредно-економског развоја. Економски полет двадесетих година XX века доживело је и занатство у Новом Саду, али је већ наредна деценија обележена смањеном куповном моћи становништва и индустријализацијом. Опадање значаја занатске производње никако се није могло запазити међу онима који су се бавили модом, о чему најбоље сведочи податак да је 1935. године у Новом Саду постојало 287 занатлија „текстилне струке”. Развијеност модне мануфактурне производње потврђена је и одржавањем Конгреса модиских мајстора целе Југославије у Загребу (1936) и Београду (1937). Свиларство, као привредна грана, било је веома развијено на подручју Новог Сада још крајем XIX века. Прва фабрика свиле отворена је 1884. године, и сматра се првим индустријским постројењем у Новом Саду, док је главну реч када је у питању новосадско свиларство имала фабрика Драгомира Ристића, основана 1920. године. Пред почетак Другог светског рата то је била највећа новосадска фабрика текстила. На основу грађе која се налази у фондовима Историјског архива града Новог Сада и Алманаха Новог Сада било је могуће пратити развој и опадање „модних заната” у међуратном периоду.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: мода, занати, модисти, кројачи, свиларство, Нови Сад, Драгомир Ристић.

Присаједињење Бачке, Баната и Барање Краљевини Србији на Великој народној скупштини Срба, Буњеваца и осталих Словена 25. новембра 1918. године донело је велике промене у Нови Сад. Некада центар окупљања политичке и културне елите, Нови Сад је представљао Пијемонт Срба „пречана” у Аустроугарској монархији, а након завршетка Великог рата

постао је део краљевине Јужних Словена, предвођене династијом Карађорђевић.

Као специфична вишенационална и мултикултурална средина, Нови Сад се и у новој држави развијао према сопственим начелима и устаљеним ритмом. За разлику од Београда, па и других делова Краљевине СХС, у „панонској равници“ су свеприсутни угарско-германска култура, образовање, архитектура, стил живота. Новосађани се школују у Бечу и Пешти, говоре мађарски и немачки, зидају куће са *ајнфорт* капијама, међу занатлијама делају *инајдери* и *шустери*, а грађанство се облачи по последњој *немецкој* моди. У таквим приликама затекао их је Први светски рат.

Са првим удахом новостечене и дуго очекиване слободе дошло је до великог привредно-економског развоја. Економски полет двадесетих година XX века доживело је и занатство у Новом Саду. Следећа деценија је пак донела последице Велике кризе (1929. године) које су значајно умањиле куповну моћ становништва, али и све јачу индустријализацију, те је и сама занатска производња постала угрожена. Наиме, Трговинско-индустријска и занатска комора у Новом Саду 17. априла 1934. године предложила је Министарству трговине и индустрије „Мере за заштиту обућарског и кројачког заната“.

„Због прекомерног отварања индустријских продавница обуће и одеће, као и због отварања крпачница од стране једног индустријског предузећа обућом (фабрика обуће ‘Бата’) обућарски и кројачки занат доспео је у кризу. Обућари продају производе испод цене коштања али без већег успеха.”¹

Наиме, поменуто индустријско предузеће „Бата“ током 1934. године на подручју новосадске Коморе отворило је 11 продавница, а у само прва три месеца наредне године отворило је 13 продавница. Предложене мере заштите подразумевале су да једно индустријско предузеће може да има највише пет продавница, а да се отварање крпачница строго забрани, а постојеће затворе. Занатлијска удружења из Бачке Паланке отишла су и корак даље предложивши да се предузећима „Бата“ и „Тивар“ у потпуности забрани отварање продавница у местима која имају мање од 8000 становника.² Спорови фирме „Бата“ наставили су се и током 1935. године, али овог пута са државном управом. Министарство социјалне политике и народног здравља 15. јануара 1935. забранило је фирми „Бата“ и свим њеним филијалама у земљи „производњу, продају и распарчавање прашка против знојења ногу“, јер је прашак имао карактеристике лека, а „лековима се могу бавити само апотеке, посебно концесионирана и протоколисана предузећа, лабораторије и творнице“. Сваки прекршај кажњавао се са месец

¹ Историјски архив града Новог Сада, Фонд 46, Удружење занатлија среза бачкопаланачког (даље: ИАГНС, Ф. 46), 161/1934.

² Исто.

дана затвора или новчано до 10.000 динара.³ Упркос свему, 1936. године овом предузећу су одобрени проширење радње и овлашћење на продају ципела, папуча, чарапа, крема и сличне робе, и на трговину свим врстама кожне и гумене обуће.⁴ Све ово пак сведочи о врло тешкој ситуацији у коју су запале занатлије тридесетих година XX века. Док је с једне стране индустријализација доносила иновације у дизајну и начину производње, више радних места и повољније цене за широку клијентелу, „стари мајстори” суочавали су се са пропашћу.

Опадање значаја занатске производње никако се није могло запазити међу онима који су се бавили женском модом. О томе најбоље сведочи податак да се између 1930. и 1935. године број занатлија „текстилне струке” знатно повећао (што се може пратити у *Алманасима* града Новог Сада из две поменуте године), а њихов однос би изгледао овако:

Врста заната	укупан број занатлија	
	1930.	1935.
Кројачи мушке одеће	76	104
Кројачи(це) женске одеће	27	97
Обућари (ципелари)	101	142
Модискиње	16	17
Шеширџије	5	6
Капари	4	/ ⁵

Да женско помодарство није било у кризи, сведоче нам и „нови” занати попут: израђивач мидера, бандажа и појасева, кројачица белог рубља, рукавичара.⁶ У фонду Историјског архива града Новог Сада сачуван је и попис продавнице/радионице за израду мидера (у Његошевој 24) Олге Тишме из Новог Сада, из 1944. године.⁷ Међу инвентаром су се нашли: материјали за шивење корсета и израду брошева, плишане и свилене траке,

³ Историјски архив града Новог Сада, Фонд 150, Градско поглаварство Нови Сад (даље: ИАГНС, Ф. 150), 11698/1935.

⁴ ИАГНС, Ф. 150, 1451/1936.

⁵ *Adresar grada Novog Sada: almanah*, sastavio Đorđe Radošević, Novi Sad 1930, 102–123.

⁶ Подаци из списка заната за 1935. годину, као и информације о „новим” занатима преузети су из: Miodrag V. Jovanović, *Šematički almanah grada Novog Sada sa pregledom sveukupne delatnosti*, Novi Sad 1936, 113–120.

⁷ Поред Олге Тишме, у фонду Градског начелства (1941–1944) града Новог Сада налази се грађа и о Јелени Деже Гинсбергер (рођеној Волне), која је 20. фебруара 1929. добила обртницу за бављење кројачким занатом – израдом белог веша, мидера и бандажа, у Жељезничкој улици број 20, у Новом Саду (Историјски архив града Новог Сада, Ф. 259, Градско начелство слободног краљевског града Новог Сада (даље: ИАГНС, Ф. 259) 4552/1942). Обе даме налазе се и у попису занатлија (као израђивачи мидера) у *Алманahu* града Новог Сада из 1935, стр. 120.

разне врпце, чипкасте тканине, гумени обручи, жице и копче за корсете, као и шиваћа машина, машина за „пеглирање“ и „рупичаста“ преса.⁸ Горе наведене ставке сведоче о развијености овог заната на подручју Новог Сада.

Алманах Новог Сада из 1930. године доноси још неколико релевантних података везаних за модне занате у Новом Саду. Требало би споменути да се 1922. године у Новом Саду оснива Удружење мушких и женских кројача, са адресом у Царинској 13, председник је био Чабаји Хенрик, а удружење је имало 200 чланова.⁹ Две године касније, 1924, покренут је и стручни лист *Кројач*, који је излазио једном месечно у 1500 примерака (на српском и немачком језику), а одговорни уредник је био Лустиг Нандор.¹⁰

Развијеност модне мануфактурне производње потврђена је и одржавањем Конгреса модиских мајстора целе Југославије 6. децембра 1936. у Загребу и 19. септембра 1937. у Београду. У свечаној сали Фонда занатског дома (угао Хиландарске и Жоржа Клеменсоа), београдски Конгрес „одржан је са следећим дневним редом:

1. Избор председништва и часништва Конгреса
2. О разграничењу модиског и шеширџијског заната
3. О пословодству и његовој примени у модиском занату
4. О измени прописа члана 30 Закона о радњама¹¹, уколико се овај пропис односи на модиски занат
5. О опорезивању модиских мајстора, нарочито уколико се ово односи на скупну и порез на луксуз
6. Евентуалије.”¹²

Тачка 4 овога конгреса говори о врло озбиљној ситуацији која је проузрокована чланом 30 Закона о радњама из 1931. године. Наиме, и Трговинско-индустријска и занатска комора у Новом Саду износи своје незадовољство удружењима занатлија у градовима и среским местима, јер се

⁸ ИАГНС, Ф. 259, 45675/1944.

⁹ Ђ. Radošević, nav. delo, 59.

¹⁰ Часопис *Кројач* поред бројних стручних савета и мустри за израду различитих типова одеће, представљао је својим читаоцима и уредбе везане за кројачки занат, али и занимљивости из земље и света. Ту су се могли пронаћи чланци о новом „гарсон“ стилу у Паризу, најстаријем пронађеном комаду одеће у шведским мочварама, па чак и о штрајку холивудских филмских дива против чарапа.

¹¹ „Члан 30 – став 1. За обављање извесних занатских радња којима се претежно баве жене, као израда женских шешира, вештачког цвећа и сличних украсних ствари, чипака, шивење женских и дечјих хаљина и рубља, ткање, везење и сл. Министар трговине и индустрије може по саслушању комора одредити краће време учења, скратити помоћничко упослење и уважити време проведено на стручном раду у рок помоћничког упослења или ослободити доказа учења и упослења. Став 2. Жене којима се одобравају такве погодности дужне су да положе прописан мајсторски испит. За овај испит прописане Министар трговине и индустрије ближе одредбе правилником.” (Закон о радњама од 5. новембра 1931. године).

¹² ИАГНС, Ф. 46, 835/1937.

стручна спрема за занате из поменуте тачке Закона може стећи „већ након 1 и по годишње праксе, паче још и мање, те уз полагање мајсторског испита“, док се стручна спрема за друге занате „постизава учењем од најмање 3 године, полагањем помоћничког испита, најмање трогодишњим помоћничким упослењем, те полагањем мајсторског испита“. Комора овим путем обавештава удружења да је рада прихватити предлог загребачке Коморе да „лица која су стекла мајсторску спрему по прописима члана 30 имаду право вођења радње из струка побројаних у том члану само у мјестима до 5000 становника. Тиме би биле задовољене потребе мањих мјеста, а у већим мјестима има довољан број лица стручно оспособљених по прописима члана 25”.¹³ Министарство трговине и индустрије прихватило је овај предлог, с тим да поменуте „спорне“ занатлије могу отварати радње у местима до 8000 житеља.¹⁴

Поред модиста, у Загребу су свој Конгрес одржали и клобучари (шеширџије) и капари целе Југославије 18. априла 1937. године.¹⁵ У том периоду фабричка производња шешира и капа још увек није узела маха, а разлика између ова два заната је евидентна. О томе сведочи и једна одлука Трговинско-индустријске и занатске коморе у Новом Саду од 22. децембра 1937. године, у којој стоји да „занатлије шеширџије не могу у обиму своје занатске радње продавати крзнене капе (шубаре) без посебног овлашћења за трговачку радњу са крзненим капама”.¹⁶

Тридесете године прошлог века су донеле економске потешкоће, стагнацију у привреди и пољопривреди, али се модна индустрија и даље борила за свој опстанак, прилагођавајући се новонасталим условима. Сачуван је допис Савеза кожарско-прерађивачких радника/ца Југославије (познатије у Новом Саду) од 25. септембра 1940. године, у коме обавештавају Градско поглаварство у Новом Саду да је „избио тарифни сукоб између послодавца Крсте Поповића, обућара, и његових радника” због тражења повишице, допуне ценовника и новог колективног уговора. „Радници ово траже на основу дневних поскупљења животних потреба које од марта износе више од педесет процената”, стога они предлажу нову тарифу и недељну плату, које су и усвојене.¹⁷ Овај допис нам пружа увид у разновр-

¹³ „Члан 25 – став 1. Помоћнички испит може полагати ко докаже да је писмен и да је овим Законом или уговором прописано време учио дотични занат као ученик (шегрт) у занатској радњи код занатлије или... ако је провео ово време на учењу у истоврсној радионици фабрике. Став 2. Мајсторски испит може полагати ко докаже... да је по успешно положеном помоћничком испиту био упослен као помоћник односно фабрички радник најмање три године у дотичном занату...” (Закон о радњама од 5. новембра 1931. године).

¹⁴ ИАГНС, Ф. 46, 1185/1938.

¹⁵ ИАГНС, Ф. 46, 126/1937.

¹⁶ ИАГНС, Ф. 46, 384/1937.

¹⁷ ИАГНС, Ф. 150, 60356/1940.

сност и цене мушке обуће у Новом Саду, непосредно пред почетак Другог светског рата у Југославији:

1. Мушке шивене са три ћона	120 динара
2. Мушке шивене са дуплим ћоном	110 динара
3. Мушке шивене са једним ћоном	100 динара
4. Гојзерице	110 динара
5. Мушке са плутом	140 динара
6. Мушке са две равне плуте	170 динара
7. Мушке коване са три ћона	90 динара
8. Мушке са дуплим ћоном	75 динара
9. Мушке са једним ћоном	60 динара
10. Обртали	20 и 25 ¹⁸

И поред новонастале кризе, опадања стандарда и све теже економске ситуације уочи Другог светског рата, модна индустрија одолева свим друштвено-политичким изазовима, како на европској позорници тако и у земљама Краљевине СХС.

Војвођански пут свиле

Свиларство, као привредна грана, било је веома развијено на подручју Новог Сада још крајем XIX века. Прва фабрика свиле (првобитно депо за свилени конац), отворена 1884. године под именом Државна фабрика свиле, сматра се првим индустријским постројењем у Новом Саду.¹⁹ Године 1914. отворена је и Прва бачка ткаоница свиле, чији су власници били Мицић и Камлер.²⁰

Министар пољопривреде и вода Краљевине СХС 9. фебруара 1920. решио је „да се у Новом Саду оснује Централна управа свиларства као и завод за производњу јаја свилогуба. У њен делокруг спадају: решавање и давање упутства у свим гранама свилогубства, и надзор над државним и општинским дударницима”.²¹ Међутим, већ следеће године, новосадско свиларство нашло се у несвакидашњем проблему. „Гајачи свилених буба” упућују писмо градоначелнику, у коме га упозоравају да је свилогубство доведено у опасност због тога што је „наш свет почео да пече без сваке за-

¹⁸ Исто. У допису је забележено и да је недељна плата радника код дотичног обућара износила 300 динара.

¹⁹ Драгица Ћосић, Бранко Станић, *Новосадска индустрија текстила 1884–1984*, Нови Сад 1984, 11.

²⁰ „Мицић и Камлер” се помиње као фабрика платна и свиле и у *Алманаху* Новог Сада из 1935. године, са седиштем у улици Краља Петра II број 138, у Новом Саду (стр. 108).

²¹ ИАГНС, Ф. 150, 10050/1920.

преке... знамениту *комадари* од рода дудових дрвета, тј. од дудиња, трујући тим бесплатним стеченим алкохолом здравље и одраслих па и саме мале деце", притом се љутећи на узгајиваче свилених буба зато што кидају дудово лишће (којима се свилене бубе хране). Када пак дође време да *гајачи* дођу и поберу дудово лишће, тада их „произвођачи и потрошачи комадаре нарочито прогањају, грде, бацају се на њих камењем, па богме и иначе их инзултирају, а све то због несретне ракије".²² Ревносна Централна управа свиларства је пак овим поводом предложила министарству да се печење ракије од дуда у потпуности забрани, али како је даље решен овај случај, нажалост, није познато.

Главну реч када је у питању свиларство у Новом Саду имала је пак фабрика Драгомира Ристића, основана 1920. године.²³ Ристићева фабрика првобитно се састојала из једног објекта и налазила се у Косовској 21. Након проширења 1925. године, фабрика се састојала из две велике просторије радионица, више засебних канцеларијских просторија, и одвојених тоалета за мушкарце и жене. У свом инвентару имала је машине за: штиркање, прављење крста, ткање „чугавих“ тканина, премотавање предива, кепирање и израду нитни. Да је испуњавала високе стандарде које је прописала држава сведочи и чињеница да су се поред машина у радионици налазили и апарати за гашење пожара, као и ручна аптека.²⁴ Марта 1935. године Драгомир Ристић поднео је захтев Краљевској банској управи Дунавске бановине за реконструкцију старог дела предузећа у Косовској 29, у Новом Саду, што му је и одобрено. Том приликом, проширио је и делатност своје фабрике, те се она води као „предузеће за производњу свилених и памучних тканина, и за бојење, мерцеризирање и апретуру"²⁵ тканина".²⁶ Пред почетак Другог светског рата то је била највећа новосадска фабрика текстила. По завршетку рата, постала је фабрика „Соња Маринковић", да би 1974. године, удружена још са Државном фабриком свиле и Ткаоницом Мицића и Камлера, постала Новосадска индустрија текстила (НИТ).²⁷

Међуратни период (1918–1941) донео је велике потешкоће занатској производњи у целој Југославији. Нови Сад није био изузетак. Велика економска криза из 1929. године пореметила је државну економију, па самим

²² ИАГНС, Ф. 150, 7355/1931.

²³ Те године су трговци Јелић и Влчек основали механичку ткачницу „Текстил", коју је 1925. године откупио Драгомир Ристић. Ткачница се проширује, претвара у фабрику и добија назив „Творница свилених и памучних тканина" (Д. Ћосић, Б. Станић, нав. дело, 32).

²⁴ ИАГНС, Ф. 150, 15802/1935.

²⁵ Мерцеризирање – поступак у индустрији памука: испирање памука високопроцентним натријум- хидратом, да би се памучним влакнима дао свиленаст сјај (проналазак енглеског хемичара Џона Мерцера, 1844). Апретура – рад око дотеривања, којим неки индустријски артикли (тканине, кожа, крзно) добијају изглед и својство финије робе (глаткоћу, сјајност).

²⁶ ИАГНС, Ф. 150, 14024/1937.

²⁷ Д. Ћосић, Б. Станић, нав. дело, 32.

тим и ову привредну грану, а процес индустријализације само је најавио почетак краја мануфактурној производњи. На основу архивске грађе али и *Алманаха* Новог Сада уочава се смањени број занатлија средином тридесетих година XX века у односу на њихов број с почетка деценије. Ово се никако није односило на „модне занате“. Штавише, број ових занатлија средином тридесетих знатно се повећао (у неким случајевима и утростручио!), а јавила су се и нека нова занимања. Ово би се можда могло образложити тиме да Нови Сад 1935. године има око 69.000 становника, што је за 7000 више него 1930. године. Ипак, чињеница остаје да модна индустрија никако није била у кризи. Шестири, рукавице, ташнице, корсети, и даље су красили даме новосадских улица, а занатлије, као и фабрике обуће и текстила, и даље су имале „пуне руке посла“.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

- 1 Историјски архив града Новог Сада, Фонд 46, Удружење занатлија среза бачкопаланачког, 1871–1950.
- 2 Историјски архив града Новог Сада, Фонд 150, Градско поглаварство Нови Сад, 1919–1941.
- 3 Историјски архив града Новог Сада, Фонд 259, Градско начелство слободног краљевског града Новог Сада, 1941–1944.

Објављени извори:

- 1 Miodrag V. Jovanović, *Šematički almanah grada Novog Sada sa pregledom sveukupne delatnosti*, Novi Sad 1936.
- 2 Adresar grada Novog Sada: almanah, sastavio Đorđe Radošević, Novi Sad 1930.
- 3 Zakon o radnjama od 5. novembra 1931. godine, priredio dr Ivo Marochino (zamjenik državnog tužioca u Zagrebu), Zagreb 1931.

Периодика:

- 1 *Кројач*, Нови Сад, 1925–1926; 1932.

Литература:

- 1 Драгица Ћосић, Бранко Станић, *Новосадска индустрија текстила 1884–1984*, Нови Сад 1984.

FABRIKA PLATNA I SVILE
Micić i Kamler, Novi Sad
 Kralja Petra II. 138 Telefon fabrike 23-22

izrađuje i drži
 stalno na
 skladištu:

razne vrste modernih
 svilenih tkanina
 od prirodne i
 veštačke svile
 (Krep de Sin, Maroken,
 Zaniia, Krep Bajul, Klo-
 ke, Moana-crep itd.)
 za ženske haljine, štam-
 panu, svilu, svilu za žen-
 ski veš, pupline, platno
 za veš, šifone, srpsko platno,
 svilene šalove, marame, ešarpe itd.

Isključivo domaći rad
 i domaći kapitali

TEKSTOPRODUKT
 MICIĆ I KAMLER
 NOVI SAD
 KRALJA PETRA II. 25

TELEFON:
 32-90

Svi gore pomenuti artiklovi
 mogu se nabaviti u tvorničkoj
 detaljnoj trgovini

Реклама за фабрику свиле „Мицића и Камлера“
 у Алманаху града Новог Сада за 1935/1936, стр. 95.

Račun kod post. stacionice
 u Beogradu broj 52 141 Brzopost: TEKSTIL Novisad
 Telefon: 27-67

Drag. M. Ristić k. d.

Tvornica svilenih i pamučnih tkanina, zavod za
 bojenje, merceriziranje i apreturu
Novi Sad
 Fabrike: Kosovska 21 i 29.

IZRADJUJE:

sve vrste krepova i sličnih tkanina, svilene, polusvilene
 i pamučne postavne, svilene i polusvilene brokate, razne
 druge glatke i desinirane svilene, polusvilene i pamučne
 tkanine, frotir peškire i štofove.
 Prima na bojenje i apreturu sve vrste tkanina i krepova
 iz veštačke svile.
 Mercerizira sve vrste pamučnih tkanina.

Реклама за фабрику свиле Драгомира Ристића
 у Алманаху града Новог Сада за 1935/1936, стр. 88.

Насловна страна часописа *Кројач*, бр. 11-12, 1932.

SNEŽANA SERDAR, Kustodin- Historikerin
Museum der Stadt Novi Sad

"MODE-GEWERBE" IN DEN NOVISADER GASSEN ZWISCHEN DEN ZWEI
WELTKRIEGEN IN DEN BESTÄNDEN DES HISTORISCHEN ARCHIVS DER STADT
NOVI SAD

ZUSAMMENFASSUNG: Nach dem Ende des Ersten Weltkriegs 1918, mit dem ersten Atemzug der neu erlangten und lang erwarteten Freiheit, kam es zu einer großen wirtschaftlichen Entwicklung. Den wirtschaftlichen Aufschwung in den zwanziger Jahren des XX. Jahrhunderts erlebte auch das Gewerbe in Novi Sad, aber schon das nächste Jahrzehnt war von der verringerten Kaufkraft der Bevölkerung und der Industrialisierung gekennzeichnet. Die abnehmende Bedeutung der Gewerbeproduktion war unter den Modemachern auf keinen Fall bemerkbar. Die Angabe, dass 1935 in Novi Sad 287 Handwerker des "Textilgewerbes" tätig waren, ist der beste Beweis dafür. Die Entwicklung der Mode-Manufaktur wurde auch durch die Veranstaltung des *Kongresses der Mode-Meister aus ganz Jugoslawien* in Zagreb (1936) und in Belgrad (1937) bestätigt. Die Seidenproduktion als Wirtschaftszweig war schon Ende des XIX. Jahrhunderts auf dem Gebiet von Novi Sad sehr entwickelt. Die erste Seidenfabrik, die als erster Industriebetrieb in Novi Sad erachtet wird, wurde 1884 eröffnet. Die führende Position in der Seidenproduktion in Novi Sad hatte die Fabrik von Dragomir Ristić, gegründet 1920. Auf Grund des Archivgutes, welches sich in den Beständen des Historischen Archivs der Stadt Novi Sad befindet, und auf Grund des *Almanah* von Novi Sad, war es möglich, die Entwicklung und den Rückgang der "Mode-Gewerbe" in der Zwischenkriegszeit zu verfolgen.

SCHLÜSSELWÖRTER: Mode, Gewerbe, Modisten, Schneider, Seidenproduktion, Novi Sad, Dragomir Ristić

ВЛАДИМИР УВАЛИН, економиста
ОШ „Петар Петровић Његош” Врбас

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНИ РАД ОМЛАДИНЕ СРЗ „САВА КОВАЧЕВИЋ” У ВРБАСУ (1946-1951)

САЖЕТАК: У раду је приказана делатност и начин реализације културно-просветног рада омладине Сељачке радне задруге Сава Ковачевић у Врбасу, у истраженом временском периоду. Актив Народне омладине Сељачке радне задруге Сава Ковачевић формиран је одмах после оснивања Задруге. У почетном периоду у оквиру Актива деловале су бригадне културно-просветне екипе. Формирањем секција, по културном раду, оживљава рад омладине у Активима Сељачке радне задруге Сава Ковачевић. Води се акција за формирање читалачких група, дилетантске секције, приручних библиотека и хора. Прекретница у културно-просветном раду у сељачким радним задругама Врбаса била је 1948. година. Наиме, у другој половини те године, приступило се формирању Културно-просветних одбора у задругама. Омасовљавањем Омладинске организације, новембра 1950, основано је Културно уметничко друштво СРЗ Сава Ковачевић.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Сељачка радна задруга (СРЗ), Народна омладина (НО), Месни одбор/комитет (МО/К), културно-просветни рад, читалачка група.

Половином јануара 1946. године, код омладине колониста у Кулском срезу, културно-просветни рад развијао се у свим местима где је било колониста. Организоване су приредбе у којима је, са извесним тачкама у програму, учествовала и омладина колониста, било самостално или пак у заједници са осталом омладином. У почетку, омладинске приредбе биле су недовољно и „на брзу руку” припремљене, нису биле на висини, тј. приредбе се дају само да се може рећи да је дата приредба.¹

¹ Историјски архив Сомбор, Ф. 226, Савез социјалистичке омладине Кула, 1945-1968 (даље: ИАС, Ф. 226), К 17, *Извештај СО НОВ Кула о културно-просветном раду*, бр. 192/1946, 30. V 1946.

Тих дана, фискултурна друштва Врбаса дала су себи обавезу да до 1. маја одрже неколико приредби за помоћ интернатима у Врбасу и колонистима за читаоницу, односно за куповину књига.

Пољопривредни течајеви који су организовали у току фебруара 1946. године, били су посећенији него у јануару исте године, пошто је сама омладина почела да се интересује за радове који су наступали. У Врбасу су Ђаци Средње пољопривредне школе (СПШ) одржали курс, чиме су створили чврсто пријатељство са омладином колониста.

Значајну улогу у оспособљавању колониста за пољопривредне произвођаче и подизању њиховог општег културног нивоа имао је подлистак *Колонист*, који је једном недељно излазио у *Слободној Војводини*, од 22. фебруара до 20. септембра 1946.

Сељачка омладина у Врбасу преко својих читалачких група почела је да се окупља и на тај начин уздиже у васпитном раду. На читалачким групама разматране су брошуре и сав онај материјал који је у том моменту за њих био предвиђен. Омладина се обавезала да ће створити библиотеке и да ће сакупљати разне књиге за њих. У Врбасу и Кули ова акција лепо је успела, тако да је сакупљено преко 120 комада књига. Колонисти су се такође укључили у ову акцију како би што пре сакупили довољан број књига за своју књижницу и читаоницу.²

„За омладинску библиотеку колониста, омладина Врбаса до сада је сакупила 150 разних књига, које омладина већ узима на читање“.³

У првим данима пролећа, 27. марта 1946. године, у Врбасу се сто четрдесет колонистичких породица из Грахова удружило у СРЗ *Сава Ковачевић*, а ускоро је основано још шест СРЗ. Дају им имена по јунацима, местима или догађајима из завичаја: *Данило Бојовић*, *Будо Томовић*, *Сутјеска*, *13. јули*, *Партизан*, *Победа*. Групишу се у њих махом „земљаци“, спајају се или раздвајају задруге, улазе и излазе из њих колонисти. Известан број колонистичких домаћинстава у Врбасу, у почетку, није никако ступило у СРЗ. Наредне године, староседеоци формирају СРЗ *Иса Секицки*.

Број неписмених задругара нарочито у колонистичким радним задругама био је велики. У задругама где су неписмени задругари схватили да не могу успешно да извршавају своје обавезе према задрузи и да нужно постају кочница за даљи правилан развитак задруге, задружна руководства почела су успешно да решавају застој описмењавањем свога чланства.⁴

Септембра 1946. године у оквиру МО НОВ Врбас формирано је 14 Актива НО, од којих су шест сеоске омладине, а остали су формирани од

² Исто, *Месечни извештаји о раду СО УСАОВ Кула*, бр. 73/946, 28. II 1946.

³ Исто, *Акт СО УСАОВ*, бр. 74/946, 25. II 1946.

⁴ *Више бриге за културно-просветни рад у задружним организацијама*, *Културни живот*, бр. 7/1949, 33.

радничко-наместеничке и средњошколске омладине. У Новом Врбасу реорганизација је извршена према простирању четири основне улице са делом попречних улица или улица које се ослањају на основну улицу (Титова, Слободарска, 16. дивизије и Улица 12. корпуса).⁵

Млади борац је, 29. јула 1949. године, пренео: „Актив НО СРЗ *Сава Ковачевић* формиран је одмах после формирања Задруге, пре три године. Најпре је било 80 чланова. Касније фузионисањем неколико СРЗ у једну, као и уласком нових омладинаца и омладинки у Задругу, Актив се омасовио и сада броји око 300 чланова“.

Културно-просветни рад у СРЗ *Сава Ковачевић*, ојачао је половином јануара 1947. године. Формирана је задружна културно-просветна екипа из бригадних група. Да би се овај део задружног живота формирао и утемељио Управни одбор Задруге одлучио је да 1% од чистих прихода Задруге, употреби за набавку књига, часописа и штампе, радио-апарата, школовање кадрова, помоћ течајевима: алфаветским, просветним и домаћичким итд.

Пошто је био велики број деце која су завршила основну школу, а до септембра 1947. нису била укључена у привреду, нити су наставила школовање, постојала је опасност да деца буду препуштена улици. Оваквих случајева било је највише у селима, и то нарочито колонистичким, где има деце престареле за гимназију, а до тада још нису пошла у неку другу школу. Након годину дана, да би избегла ову ситуацију, Јована Шекарић је, 3. септембра 1948, замолила Основну школу у Врбасу да јој изда сведочанство о завршеном IV разреду за њеног сина Николу, ради уписа у Индустријско-занатску школу.⁶

Течајеви су били организовани по бригадама Задруге. „Без културних и просвећених људи не може бити великог успеха ни у производњи, зато се задружни бригадир старао о културном животу и просветном раду чланова своје бригаде, ширио штампу, књиге и часописе међу члановима бригаде, организовао читалачке часове на којима се тумачи политичка ситуација и уздиже политичка свест задругара“.⁷

Како би се помогло омладини у снабдевању потребним материјалом за рад на културно-просветном пољу, на VI пленарном састанку ЦВ НОЈ, јануара 1947, покренут је часопис *Омладинска позорница*. Он ће имати за циљ да омогући омладини, у првом реду сеоској, довољну количину доброг материјала за приредбе. *Омладинска позорница* у сваком броју је доносила углавном следећи материјал: позоришни комад (скеч, актовка и сл.), хорске песме, рецитације и друге краће ствари у прози. Поред овога она дава-

⁵ ИАС, Ф. 226, К 17, *Акт Секретаријата НОВ Кула*, бр. 281/46, 5. IX 1946.

⁶ *Исто*, К 18, *Акт СО НОВ Кула*, бр. 374, 13. X 1947.

⁷ Војин Поповић, *Бригадир у СРЗ, Народно задругарство*, бр. 6/1947, 85.

ла је и упутства у погледу техничке опреме позорнице и упутства за припремање позоришних и других приредби.⁸

Крајем новембра 1947. године, СРЗ *Сава Ковачевић* формирала је своју дилетантску групу, са 28 чланова (задругара). У том периоду Задруга је имала шест читалачких група, док је 70 чланова било неписмено.

У месечном извештају МО НОВ Врбас о културно-просветном раду за новембар 1947. године, под 7. *Рад Аналфабетских течајева*, наводи се да је на четири аналфабетска течаја укључено 160 омладинаца, те да још 60% омладине није обухваћено течајевима (87 неписмено и 104 полуписмено). Течајеви су се одржавали у просторијама основне школе (централна зграда и у Виноградима) и домовима СРЗ.

На састанку руководиоца културно-просветног сектора Актива МО НОВ Врбас, одржаном 3. децембра 1947. године, на основу извештаја о раду Актива у периоду септембар-новембар 1947. године даје се преглед рада Актива НОВ СРЗ *Сава Ковачевић* - Одржао је шест, од планираних 12, читалачких група. На њима је прорађен *Закон о Петогодишњем плану* и неке теме из сектора задругарства. Дискусија је била средња. Прорађен је Титов говор на заседању (Конгресу) бораца. Била је добра агитација у току избора. Штампана се растура, премда је било мало. Колективних посета биоскопу није било.

Петогодишњи план предвиђао је значајне промене и напредак у пољопривреди. Због тога су Активи НО у СРЗ требали да имају своје приручне библиотеке, да се претплате на све пољопривредне и задружне часописе и *Сељачку борбу*. ПВ НОВ својим Актом бр. 1397 од 27. маја 1948. године, доставио је списак књига и часописа које су требали да набаве, односно да се на њих претплате, што није било ограничавајуће само на ово, већ су се могла набавити и друга нова издања.

Том приликом достављен је и списак књига, а овде су наведене неке од њих: *Шта морам да знам о задругарству*; *Сељачке радне задруге*; *Снага колхозног система*; *Совјетско сељаштво*; *Социјалистичка својина*; *Како ради И. Ј. Јеменов председник колхоза Тимерјазев*; *Земљорадничко задругарство у планској привреди* и др. Од часописа препоручени су: *Нови тежак*, *Задруга*, *Њива*, *Народно задругарство* и *Војвођански пољопривредник*.

У току 1948. године СРЗ *Сава Ковачевић* имала је 200 књига и 20 часописа. Библиотека има 250 чланова и то већином омладине. Књижни фонд је претежно политичког и пољопривредног карактера.⁹ Позоришне пред-

⁸ Омладинска позорница, Реч редакције, бр. 1/47, 3.

⁹ АВ, Ф. 239, Савез СРЗ АПВ, Нови Сад, 1948-1949 (даље: АВ. Ф. 239), К 1/1, *Извештаји о политичком стању и животу СРЗ на територији МНО Врбас*

ставе *Горски вијенац*, *Коштана*, те представа поводом 9. маја у Врбасу биле су масовно посећене од стране омладине СРЗ.¹⁰

У току прва три месеца 1948. године одржавана су, два пута месечно, предавања за омладину Задруге. За предавања су предвиђене следеће теме: *Титов реферат на II конгресу НФ*; *Задачи НО у Петогодишњем плану*; *Земљорадничко задругарство у планској привреди (Комунист бр.3)*; *Привредни значај изградње канала Дунав-Тиса-Дунав*; *О светској омладинској федерацији*; *О карактеру организације НО*; *Природна богатства Југославије*; *Задругарство у Петогодишњем плану*; *Како повећати годишњи принос на пољима*; материјали из *Војвођанског пољопривредника*.

Свечану академију поводом 8. марта - Међународног дана жена - 1948. приредила је Културно-просветна секција АФЖ Врбаса. На свечаност су позване масовне организације, установе, предузећа, СРЗ и сви ударници. Сала Дома културе била је препуна гостију. У оквиру програма, омладина СРЗ наступила је са народним играма.

Милован Ракочевић, председник Актива НО СРЗ *Сава Ковачевић*, у извештају-анализи рада овог Актива, 26. јуна 1948. године, изнео је: „[...] Одржана је једна политичка конференција, на којој се већином говорило о значају идеолошко-политичког рада НО, о значају државног зајма, о значају откупа белих житарица итд. Ова конференција више је била агитационог карактера. Говорило се у вези такмичења по свим гранама рада. На конференцијама присуствује просечно 200-215 чланова НО. Дисциплина омладине је заступљена и задовољавајућа, нема неких нарочитих проблема“.¹¹

Након V конгреса Партије¹² главни задаци које задружне организације треба да спроводе на просветном и културном подизању задругара били су: 1. Агитација за укључење свих неписмених задругара у течајеве за описмењавање које организују просветне власти; 2. Правилно коришћење задружне и остале штампе, преко читалачких група; 3. Набавка књига, часописа и листова одговарајућег садржаја за задружне приручне књижнице и продају истих задругарима; 4. Агитација за укључивање задругара у дилетантске, музичке и хорске групе села; 5. Колективно слушање радио-емисија за село; 6. Организовање стручних предавања из области модерне пољопривреде и организационих питања задруга; 7. Колективне посете биоскопским представама у среском или оближњем месту које има биоскоп; 8. Уређење старих и новоподигнутих задружних домова. То су биле

¹⁰ ИАС, Ф. 226, К 19, *Реферат на Изборној конференцији Актива НО СРЗ Сутјеска*, 19. I 1949.

¹¹ Исто, К 18, *Извештај-анализа рада Актива НО СРЗ Сава Ковачевић Врбас*, бр. 294, 30. VI 1948.

¹² Пети конгрес Комунистичке партије Југославије одржан је од 21. до 28. VII 1948. у Београду.

углавном дотадашње форме рада задружних организација на просветном и политичком подизању задругара.¹³

Прекретница културно-просветног рада у СРЗ Врбаса била је 1948. година. Наиме, у другој половини те године приступило се формирању Културно-просветних одбора у задругама. Плански рад и активизација тих одбора била је под непосредном контролом Агитпроп комисија, тако да је културно-просветни рад добијао сталан, а не сезонски карактер.¹⁴ Из извештаја о раду врбаских СРЗ за текућу годину види се да је СРЗ *Сава Ковачевић* имала Културно-просветни одбор састављен од шест чланова.

Значајну улогу имале су и посете поводом II конгреса КП Србије, а у оквиру *Акције село-град*. Културно-просветно друштво Синдикалне подружнице ГИО АПВ *Бранко Радичевић* гостовало је почетком новембра 1948. године у Врбасу. У програму су учествовале хорска, фолклорна и музичка секција. Изведене су масовне хорске песме Мокрањчевих *Руковети*, руске песме и игре и народне песме и игре из Војводине. Дате су две приредбе, по једна за омладину и пионире.

Млади задругар, 15. новембра 1948. године, пренео је: „Идеолошко-политички рад сеоске омладине у време пољских радова, у многим срезовима готово је потпуно замро. Појачава се рад на окупљању сеоске омладине око задруга. [...] Има срезова где је овај рад, правилно постављен, дао лепе резултате. Срезови Оџачки и Кулски успели су да ангажују најшире омладинске масе у агитацији за активирање омладине у задружном раду“.¹⁵

При свакој врбаској СРЗ постојао је и Омладински дом, који се претежно састојао од 1-2 просторије, обично само са неком већом собом-салом, која је служила за разне састанке, конференције, а негде су оне биле подесне и за одржавање приредби. Опремљеност ових домова била је слаба; били су чисти, украшени разним паролама, графиконима и сл. Домови су располагали скромним инвентаром, који се састојао од столица, стола и, понегде, ормана за књиге (пошто су све СРЗ имале своје приручне библиотеке).¹⁶

На основу одредби Статута Народне омладине Југославије о унутрашњој организацији у НО, Актив који броји преко 100 чланова могао је бирати Комитет Народне омладине. Поступајући по томе МК НО Врбас, почетком јануара 1949, одобрио је формирање Комитета у СРЗ *Сава Ковачевић*

¹³ Брана Вељановић, *Постигнути резултати на културно-просветном пољу не одговарају стварним могућностима задружних организација, Културни живот*, бр. 3-4 (мај-јун) 1949, 47.

¹⁴ Небојша Петровић, *Просветна политика КПЈ у Војводини 1945-1951*, Култура полиса, 11-12, Нови Сад 2009, 376.

¹⁵ *Млади задругар* био је намењен најширим слојевима сеоске омладине, оним многобројним младићима и девојкама који су научили да пишу на партизанским аналфабетским течајевима, на радним акцијама или по основним школама, затим омладини у СРЗ, сеоским библиотекама, ученицима пољопривредних школа итд. Поводом покретања *Младог задругара*, бр. 1, 15. X 1948.

¹⁶ ИАС, Ф. 226, К 18, *Акт СК НОС за Војводину*, бр. 504, 12. XII 1948.

(282 члана).¹⁷ Августа 1949. године, Комитет НО СРЗ *Сава Ковачевић* био је подељен на три Актива са 10 група и укупно 330 чланова.

За првих шест месеци 1949. године, СК НОС за Војводину у Кули прогласио је Омладинску организацију СРЗ *Сава Ковачевић* у Врбасу за најбољу организацију. Организација је имала 295 чланова, распоређених у три Актива. Омладина је посећивала вечерње стручне курсеве, који су трајали по три месеца. Од 28 полуписмених омладинаца њих 26 научили су да читају и пишу оба писма. Организација је имала 10 омладинских приручних библиотека, тако да је сваки кружок имао своју приручну библиотеку. У Задрузи је постојао хор, као и дилетантска група, у којима је 38 омладинаца. У Врбасу и околини, дато је 11 приредби, које су биле доста добро припремљене, поготово ако се узме у обзир да се у хору и дилетантској групи налазила сеоска омладина.¹⁸

Млади борац, својим прилогом *Из врбаске Сељачке радне задруге Сава Ковачевић*, 29. јула 1949, пренео је: „Политички рад у Активу НО СРЗ *Сава Ковачевић* добро је организован. Политичка предавања и информације одржавају се редовно 15-стодневно. Идејно-политичко васпитање спроводи се преко кружока за идеолошко-политички рад НО, који обухвата сву омладину. Кружоци су проучавали девет тема по плану, одржавајући претходно предавање, затим састанке кружока и консултације на крају проучавања теме. Слабости у раду кружока је то, што су се удаљавали од проучавања програма проучавајући друге материјале, важније говоре из штампе итд. То је условило да се кружоци употпуности нису ослободили карактера рада читалачких група.

Важно је истаћи, да је тај задатак био сталан, да је Актив и у току сезонских радова редовно проучавао теме, организованањем састанака кружока на раду за време одмора“.

Слободна Војводина је, 5. децембра 1949, пренела: „Културно-просветни рад такође је развијен у СРЗ *Сава Ковачевић*. Саграђена је просторија за нову библиотеку, која има 500 књига“.

Лист *Омладина* о читаоници СРЗ *Сава Ковачевић* пише: „Омладинска читаоница је посебно поглавље у животу омладине Задруге *Сава Ковачевић*. Основана је пре неколико година. Све до прошлог лета радила је како тако. Онда су почели да озбиљније мисле о њој. О томе како би се кроз читаоницу могао боље организовати културни рад међу омладином. И Пеко Батрићевић, руководилац омладине у задрузи, почео је да захтева од Управног одбора кредит за уређење читаонице. Коначно га је добио. Читаоница је уређена. Набављено је 1.200 књига, извршен упис чланова, набављене шах гарнитуре, одређен библиотекар. У сали су почели да организују разна

¹⁷ Исто, К 19, Акт МК НО Врбас, бр. 1/49, 8. I 1949.

¹⁸ Исто, Акт СК НОС за Војводину Кула, бр. 198/49, 21. VI 1949.

предавања, користили су је за припремање приредби. Велика сала постала је стециште омладине, њено зборно место у слободним часовима. Најпре за чланове задруге, а затим и осталу омладину из села".¹⁹

По питању културно-просветног рада у врбаским СРЗ, дају се конкретни резултати из извештаја Актива НО. Извештајем о годишњем раду III актива НО СРЗ *Сава Ковачевић* у току 1949. године дају се неки пропусти и активности по овом раду.

„Културно-просветни рад у овом Активу, као и у другим активима, није задовољио, нити се посветило довољно пажње културно-просветном уздизању, што је грешка читаве Омладинске организација као и руководства организације, јер су и поред објективних разлога постојале могућности за бољи развитак културно-просветног рада у овом Активу.

Овај Актив учествовао је у извођењу приредбе у почетку 1949. године и једне након завршетка жетве и вршидбе, мада није био у стању оформити било какве групе или секције која би радила по овом сектору.

У омладинском КУД *Ново поколење* у Врбасу уписало се 12 другова и другарица из овог Актива, који ће се тамо подучавати и стећи основна искуства, да би убудуће могли помоћи овом активу“. Извештај је саставила Љубица Ковачевић, секретар Актива.²⁰

Актив НО СРЗ *Сава Ковачевић* у првој половини 1949. године постиже добре резултате у производњи, изучавајући и примењујући агротехничке мере, као и на идеолошко-политичком васпитању својих чланова, али је мање пажње посвећивао културно-политичком раду и раду на физичком васпитању омладине кроз гимнастичко друштво, при чему ће Актив у свом даљем раду посветити већу пажњу.²¹ Јуна 1949. године у Гимнастичком друштву Актива НО СРЗ *Сава Ковачевић* учлањено је 122 омладинца.²²

Задружни комитет НО СРЗ *Сава Ковачевић* својим прилогом *Наши резултати, наши планови и такмичења* у часопису *Млади задругар*, априла 1950. године, дао је приказ Задруге и њеног рада у 1949. години.

„У нашој задрузи постоје кружоци за идеолошко и политичко васпитање омладине и у њима је обухваћена готово сва задружна омладина. Наш ће задатак бити да учврстимо те кружоке, да на њима створимо бољи и интересантнији садржај рада и да водимо рачуна да кружоци сваког месеца држе састанке, по четири пута.

¹⁹ Људи у Врбасу и њихове навике, Омладина, 8. X 1952, 7.

²⁰ Планом рада СК НО Србије у Кули за IV тромесечја 1949. у вези рада ОКУД-а наводе се следећи задаци: „[...] 3) Путем оживљавања разних секција по културном раду у активима СРЗ оживети рад омладине у тим активима. Водити борбу за формирање хорова, фолклорних и драмских секција; [...]“.

²¹ Из врбаске СРЗ *Сава Ковачевић*, Млади задругар, 29. VII 1949, 3.

²² ИАС, Ф. 226, К 19, Акт СК НОС Кула, бр. 198/49, 21. VI 1949.

Као и до сада за време сезонских радова организоваћемо колективно читање штампе и другог материјала на терену. Сваког месеца, један пут, у свим активима одржаћемо политичке информације. Одржаћемо четири специјална предавања са темама из области задругарства и политилке наше Партије на селу“.²³

У записнику са састанка проширеног Пленума СК НОС Кула, одржаног 18. октобра 1950, по питању проблема идејно-политичког рада са омладином наводи се: „[...] Исто тако у појединим активима НО (СРЗ *Сава Ковачевић*) приликом заказивања предавања, када дођу сви чланови НО на предавање, одржи се лоше припремљено предавање или се пак деси да предавач уопште не дође, што је свакако утицало на рад у Активу. [...]“.²⁴

ПК КПС за Војводину у своме плану рада за II квартал (април-јуни) 1949. године предвидео је, поред осталих, да се предузме низ конкретних мера у циљу развијања културног живота у СРЗ и државним имањима. Полазећи од тог утврђеног задатка, Агитпроп ће извршити анализу културног живота у СРЗ и државним имањима на свом терену и израдити план, посебно у свакој СРЗ и државном имању у току овог планског периода. Поред осталог у план ће се унети и следеће: у којим СРЗ и државним имањима ће се основати књижнице; са колико стручних књига ће се попунити постојеће стручне књижнице у СРЗ; колико ће КУД и група ће посетити и које СРЗ и државна имања; у којим СРЗ и државним имањима основати и које форме културно-уметничког рада (драмска секција, хор, оркестар, фолклорна група итд), према томе, за шта има услова у појединим задругама, односно државним имањима; питање ликвидације неписмености и подизање елементарне писмености путем просветних течајева.²⁵

Полазећи од Акта ПК КПС за Војводину, на саветовању просветних радника СНО Кула, 5. октобра 1949, један од закључака био је: „Просветни радници треба да пруже пуну помоћ СРЗ у културно-просветном уздизању, тј. да се приме патроната и помажу им при образовању читаоница, библиотека, формирању дилетантских група, а нарочито при отклањању неписмености.“

У току школске 1948/49. године у СПШ одржана су три семинара, два за бригадисте омладинских бригада из СРЗ *Сава Ковачевић* и *Сутјеска* и трећи семинар за бригадире све три врбаске задруге. Такође, наставници и бољи ученици из другог и трећег разреда, одржали су у задругама низ предавања из области пољопривреде.²⁶

²³ Писма из задруга, *Млади задругар*, бр. 4 (април) 1950, 10.

²⁴ ИАС, Ф. 226, К 19, *Записник са Пленума СК НОС Кула*, бр. 407, 18. X 1950.

²⁵ АВ, Ф. 334, Главна дирекција за металну индустрију АПВ Нови Сад (даље: АВ, Ф. 334), К 247, 9987, *Акт ПК КПС за Војводину*, бр. 1020, 13. IV 1949.

²⁶ *Млади задругар*, бр. 9 (јун) 1949, 16.

Значајну улогу у културно-просветној активности задруга имале су и посете научних установа задругама у Врбасу. Почетком априла 1949. студенти IV године Медицинског факултета у Београду одлучили су да, својим колективним посетама и стручном помоћи сељацима, раде на учвршћивању и даљем јачању веза између села и града. Прва посета учињена је СРЗ *Сава Ковачевић* у Врбасу. Том приликом дељене су различите стручне публикације о сузбијању заразних болести, те приказан поучан филм о надрилекарству на селу. Увече је изведена културно-просветна приредба.

Актив НО Дирекције житног фонда у Новом Саду, у другој половини августа 1949. године, приликом посете члановима СРЗ *Сава Ковачевић*, поклонио је 40 књига. После свечаног дочека, гости су се још неко време задржали на омладинској игранци.²⁷

Дан завршетка жетве представљао је значајан догађај у животу Врбаса. Тај догађај претварао се у празник свих радних сељака, којим ће они обежити своју значајну победу и манифестовати своју одлучност у извршавању тешких задатака на унапређењу пољопривреде.

„Због непогодног времена, које је било на сам дан прославе, прославе нису успеле онако како им је било заиста извршена припрема,[...] због чега су програми преко вечери давати по домовима СРЗ и месним Домовима културе. Учешће омладине, тј. долазак на прославу био је у свим местима добар и омладина је масовно долазила на место где је прослава одржавана, а нарочито Актити СРЗ-а који су као целина долазили на прославе“ наводи се у Акту СК НОС Кула бр. 405 од 12. септембра 1949. године.

О овом нам говори и извештај Комитета НО СРЗ *Сава Ковачевић* од 29. августа 1949. године: „[...] Поред тога ми смо успели да приликом прославе Дана жетве изведемо заједно са осталим СРЗ културни програм у Дому културе, где је у програму учествовало 22 омладинца и омладинки, а чијем је програму присуствовало 1.500 гледалаца.“

У извештају се даље наводи: „Најслабији резултати наше организације постигнути су на културно-просветном и идеолошком раду што је пропуст Комитета као руководства омладине, а нису постојали ни довољни услови за такав рад нарочито у току лета зато што омладинци раде на заједничким парцелама по 16 часова.

Наша организација НО такође сада припрема културни програм за излазак на фестивал сеоске НО који ће се одржати септембра месеца у Кули. Што се тиче забавног живота међу омладину он још увек није решен нити задовољава, зато што немамо омладинаца и омладинки који могу да свирају на хармоници и на друге инструменте, иако Комитет располаже са хармоником. Ово мислимо решити на тај начин што ћемо послати јед-

²⁷ *Омладина*, 6. IX 1949, 3.

ног омладинца да се обучава да свира на хармоници, тако ћемо у току зиме и тај проблем решити повољније.“ Извештај је потписао Мирко Елезовић.

Поводом избора за Народну скупштину ФНРЈ 1950. Комитет НО СРЗ *Сава Ковачевић* предвидео је на културно-просветном пољу „да ће постојећу хорску, дилетантску и рецитаторску секцију омасовити и учврстити, да ће у току године дати шест приредби у месту и ван места, те организовати 10 колективних посета биоскопу“. Међу утврђеним задацима, Комитет је планирао да формира шаховску и фискултурну секцију.²⁸

Победа народне револуције и настанак нове народне државе, социјалистичке Југославије, омогућила је стварање и развитак наше властите филмске производње, као саставног дела културног преображаја наше земље, наше културне револуције.²⁹Наша прва три уметничка филма *Славица*, *Живјет ће овај народ* и *Бесмртна младост* имала су велику посећеност у Врбасу. Гледати увече, после напорног рада на пољу, филм – то је престало да буде за њих сан о коме се узалудно машта или догађај који се деси једном у години, па се онда месецима прича о њему. То је постала њихова свакодневна потреба, саставни део живота.

У току маја 1948. године у Кулском срезу одржано је 156 биоскопских представа, а приказана су 52 филма.³⁰ На основу писања *Слободне Војводине*, од 11. августа, на подручју Кулског среза радило је осам биоскопа, један од њих је и у Врбасу (*Слобода*). „Они стално раде, без икаквог застоја. Већином се дају совјетски филмови, за које влада велико интересовање код посетилаца“.³¹

Приликом приказивања совјетског филма *Југославија* биоскопска сала била је дупке пуна. На платну се нижу слике из народне херојске прошлости. Бригаде у јуришу. Филм се приближавао крају. Црвена армија и НОВ се састају пред Београдом. Нагнути над картом, совјетски командант и Пеко Дапчевић се договарају о нападу на заједничког непријатеља. *Ено га наш Пеко!* - чују се повици гледалаца.

Током јуна 1948. године врбаске задруге организовале су колективне посете биоскопу пошто је журнал приказивао живот омладине са прошло-годишње *Омладинске пруге* (Шамац-Сарајево),³² те започете радове на акцијама у првој половини године.³³

²⁸ Писма задругара, *Млади задругар*, бр. 4 (април) 1950, 10; ИАС, Ф. 226, К 20, *Записник са састанка Актива НО СРЗ Саве Ковачевић*, 20. II 1950.

²⁹ Улога филма у народном просвећивању, *Културни живот*, бр. 7-8 (јул-август) 1950, 40.

³⁰ ИАС, Ф. 226, К 18, *Извештај СО НОВ Кула о културно-просветном раду*, бр. 217, 9. VI 1948.

³¹ У Акту СО НОВ Кула, бр. 119,13. II 1947, наложено је: У местима где се дају совјетски филмови, требају се организовати колективне посете од стране омладине.

³² На захтев Одсека рада СНО Кула, бр. 7166/47, Секретаријат СО НОВ Кула, 29. VII 1947, доставио је списак 43 ударника који су то постали на прузи Шамац-Сарајево. Међу њима је 16 Врбашана: Видак Мићуновић, Вукашин Балетић, Илија Рајковић, Андрија Јанковић, Илија Бошковић, Жарко Самарцић, Вељко Булајић, Фриц Бурбах, Ђуро Пољак, Дења Захорјански,

У првој половини 1949. године у Врбасу су приказивани наши уметнички филмови: *Живот је наш*, *Бесмртна младост* и *Софка*. Нашим новим филмским остварењима у току 1950. године штампа је дала посебан публицитет. Тако је часопис *Њива*, у априлском броју 1950, обавестио своје читаоце да је *Авала филм*, након пет месеци снимања, завршила дугометражни документарни филм *Људи из задруге*. Филмом се даје приказ стварног живота у селу, о формирању задруге, о предратним велепоседницима, сумњичавима у задружни живот. Филм је дао и неколико успешних слика веселе сеоске деце, девојака на прелу и сватова у задрузи.

И до тада је рад на стручном уздизању омладине у Задрузи *Сава Ковачевић* био прилично развијен. „Али нам је потребно много више знања и зато смо такмичењем обухватили и овај задатак. Настојаћемо да се у наших осам постојећих агротехничких и једном зоотехничком кружоку часови што редовније одржавају. Пре сваке сезоне одржаћемо стручна предавања која се односе на ту сезону“.³⁴

План такмичења НО Врбаса, за Фестивал НО Србије за 1950. годину, сачинило је ОКУД *Ново покољење* из Врбаса, 15. марта исте године, где је утврђено да ће осам актива НО Врбаса узети учешће са 24 групе, односно 257 омладинаца.

Омладина СРЗ, по пријави, биће заступљена са 77 омладинаца. Код Задруге *Сава Ковачевић* планирано је да узму учешће драмска (18) и хор (31). Драмска секција припремала је комад *Знамење*. Секцијом је руководио Милосав Делибашић. Припремане су хорске песме: *Петогодишњи план* и *Партизанка Мара*, под руководством Димитрија Дулетића, учитеља основне школе.

Због заузетости Омладинског дома свиленим бубама, у току маја 1950. године, омладина СРЗ *Сава Ковачевић* није ништа реализовала по питању културно-просветног рада и разоноде (приредбе и игранке).

У новембру месецу 1950. основано је КУД СРЗ *Сава Ковачевић* у које се уписало 60 задругара, углавном омладинаца. Њен оснивач био је Милош Вујачић, члан Управног одбора Задруге. Свака задружна бригада имала је своју културно-просветну групу. На нивоу Друштва постојао је хор са 40 чланова, фолклорна група са 20 играча, неколико соло певача и рецитатора. Културно-просветни живот у СРЗ *Сава Ковачевић* у наредном периоду развијао се живо и интензивно, па је чак почело и такмичење ко ће дати бољи и лепши програм.

Силва Киш, Милорад Копривица, Јанко Шредер, Даница Мићуновић, Драгица Малетић и Ивка Павичић. *Исто*, К 17, *Акт СО НОВ Кула*, бр. 338, 29. VII 1947.

³³ *Млади борац*, 3. VI 1948, 2.

³⁴ *Млади задругар*, бр. 4 (април) 1950, 10-11.

Са циљем да чују истину о Југославији и упознају њен социјалистички преображај села, као гости Централне управе Синдиката пољопривредних радника Југославије, током јула 1950. године, у посету је дошло 15 пољопривредних радника и сељака, највећим делом из јужне Италије. Међу гостима налазио се и Давид Доменико, бивши руководилац Обласног комитета КП Италије, недавно искључен због неслагања са политиком Информбироа и руководства КП Италије. По њиховој жељи, посетили су државна имања *Подунавље* у Челареви и *Камендин* код Сирига, као и СРЗ *Маршал Тито* у Бачком Добром Пољу, *Сава Ковачевић* у Врбасу и *Херој Јанко Чмелик* у Старој Пазови.³⁵

У првој половини октобра 1950. године, у циљу упознавања са радом пољопривредних установа, научних завода, пољопривредних школа и СРЗ на територији Војводине, Пољопривредно-шумарски факултет из Скопља организовао је научну екскурзију студената четврте године, њих 44 са професорима и асистентима. У Врбасу су посетили економије СПШ, Воћарско-пчеларске станице и СРЗ. У Врбасу су били 11. октобра, на Дан устанка НР Македоније, где им је приређена свечана академија са културним програмом и фискултурном утакмицом.

Једног дана, фебруара 1951. године, у свим деловима места излепљен је један необичан плакат. Он је објављивао ретку новост: ове вечери ће КУД СРЗ *Сава Ковачевић* одржати своју прву приредбу. На њој ће учествовати хор, фолклорна група, драмска секција и рецитатори. Та вест, која је и усмено кружила кроз Врбас, довела је толико људи и препунила те вечери велику салу Задружног дома. Није се могло замислити да би могао још неко да уђе. И, ето, то је довело овде толико људи. Дошли су да виде програм првог КУД једне СРЗ у свом месту.

Тишина у препуној сали Дома настала је кад се појавио Милош Вујачић, оснивач Друштва, који је најавио почетак програма. Над главама преко хиљаду посматрача и слушаца, одјекнула је химна, затим су се смењивале рецитације, хорске песме и соло певање Андрије Лубурића, зашаренио се црногорски оро, русинске игре, *Логовац* (бачка народна игра-тројка), док су скечеви Бранислава Нушића изазвали грохот свих присутних. Рецитатори су држали паролу *Живео Тито* и сваки од њих је казивао стихове који су почињали словом паролу коју је држао у руци. Рецитовали су: Милош Вујачић, Андрија Лубурић, Бранко Самарцић, Јулка Војичић и др.³⁶

Треба истаћи да је поред задругара, омладинаца-средњошколаца у програму учествовао и седмогодишњи рецитатор Ратко Вујачић. Чобаница, Милева Милић, која до пре неколико недеља није никад помишљала да је кадра да тако једноставно изговара туђе речи и мисли, као да су

³⁵ Италијански пољопривредни радници у посети Војводини, *Глас жена*, бр. 8/50, 14-16.

³⁶ Према казивању Ратка Вујачића, фото документација.

њене, одједном је постала друга особа. Ни други задругари нису помишљали да су у стању својом песмом и игром да забављају толико људи.

За све време публика је непрекидно испољавала своју везу са извођачима. Као да откривају неку враголију, узвикивали су права имена када би испод маски препознали своје другове, очеви и мајке, своју децу. Неки старији људи показивали су своје живописно црногорско одело у коме лако скаче играч у ору, или стару кубуру од које су се тако тешко растали када су је позајмили Друштву за ову прилику.

Необуздан плесак захвалне публике био је већи и срдачнији него што се ико надао. Тиме је изречена оцена програма.

После приредбе омладинци су остали на игранци, а групе старијих упутили су се кућама. На сваком углу гомиле су се разбијале у све мање и мање групе. Очеви и мајке су се удаљавали односећи кућама тихо задовољство које су им и овог пута причинила њихова деца. Следеће недеље КУД Задруге извешће исти програм у Фекетићу.³⁷

Током јуна 1951. драмска секција Задруге извела је премијеру позоришног комада Скендера Куленовића *А шта сад?* Друштво се припремало за гостовање по већим задругама у околним местима.

У великој сали Задружног дома, 29. новембра 1951. године, одржана је академија поводом сто година од смрти Његоша (1851-1951). На академији су поред пригодног говора, просветни радници, у сарадњи са задругарима (колонистима) из Црне Горе, приказали три слике из *Горског вијенца* и извели пригодан рецитал и хорске песме.³⁸

„До сада се у нашој задрузи фискултурном раду поклањало мало пажње, иако за то постоје и услови и интересовање омладине“.³⁹

Војвођански спорт, својим прилогом *Спорт у сељачким радним задругама у Врбасу*, 28. јануара 1952. године, пренео је: „Све до прошле године задруге нису довољно посвећивале пажњу развоју спорта. Међутим, на годишњим скупштинама донета је одлука да се у задругама оснују фудбалске екипе, а затим и још неке друге спортске секције.

СРЗ *Сава Ковачевић* била је прва која је основала фудбалску екипу. После неколико тренинга дошло је и до пријатељских сусрета. Биланс је био позитиван. Од 15 утакмица више је добијено него што је изгубљено или завршено нерешено. Управа задруге набавила је комплетну опрему и на тај начин омогућила млађим члановима да се баве овом лепом и корисном граном спорта. Сада они редовно тренирају, припремајући се за будуће наступе. Чланови фудбалске екипе имају намеру да се пријаве Среском фудбалском одбору, да буду уврштени у среско првенство. Боксери тако-

³⁷ *Зимски догађај у сељачкој радној задрузи, Њива*, бр. 4 (април) 1951.

³⁸ Према сећањима др Данила Вујичића, врбаски локални лист *Глас*, 31. I 2008, 7.

³⁹ *Писма задругара, Млади задругар*, бр. 4 (април) 1950, 10.

ће не седе скрштених руку. И они су основали екипу. Тренинзи се изводе под руководством боксера *Славије*. Досада, већ су одржана два меча за избор најбоље боксерске екипе СРЗ. Услови за развој бокса има, јер је Задруга набавила реквизите, и осигурана дворана у којој ће се одржавати мечеви и изводити тренинзи. Бивши боксер тешке категорије новосадске *Војводине*, који се сада налази у Врбасу, као наставник школе, преузео је улогу тренера. Екипа је имала неколико талентованих младића, од којих се истичу Премовић, Драговић, Лубурић, Сјеклоћа и Милатовић“.

Захваљујући старању управних одбора спортски живот у СРЗ у Врбасу знатно ће напредовати. На сам дан одржавања Другог среског слета сeosке омладине у Врбасу, 12. октобра 1952. године, падала је киша.

О овоме је лист *Омладина*, донео прилог: „[...] Читавау годину припремали су се за њу, маштали о њој већ пуних месец дана, мислили како ће се лепо провеселити и видети интересантан програм који је припремила сеоска омладина. А сад, ето киша смета. Онда кад је требала да пада није је било. А данас мора. Да поквари смотру.

У задружном дому радне задруге *Сава Ковачевић* искупила се омладина. Младићи и девојке, обучени у слетска одела, улазе сваког часа, окупљају се око шаховских табли и радија. Оно што изненађује - девојке су без икаквог предомишљања обуке шорцеве и дресове.

А како је то тешко било пре неколико месеци. Данас су на то навикли сви. Пре него што су девојке прихватиле да носе спортску опрему (шортс) у задрузи је одржано и неколико конференција по том питању. Показивали слике са Олимпијаде и доказивали како је таква одећа погоднија за трчање. А девојке су све то признавале - али су и даље трчале у сукњама, и то оним дугим испод колена. Нису хтеле да своје ланене кошуље замене лаганим дресовима. Дуго их је Пеко (Батрићевић, прим. аутора) са читавим Комитетом убеђивао. И тек кад је поставио, уочи саме смотре у селу - да ниједна девојка неће моћи учествовати у такмичењу ако не обуче спортску одећу - онда су се девојке појавиле са шорцевима. Показало се да су их већ одавно биле спремиле - али дуго одлучивале да их обуку“. У фолклорном делу из Врбаса наступиле су групе КУД *Јожеф Атила* и *Ђура Јакишић* као и Активи НО СРЗ *Сава Ковачевић* и *Сутјеска*, са црногорским народним колима.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивска грађа

- 1 Архив Војводине, Ф. 239, Савез СРЗ АПВ, Нови Сад
- 2 Архив Војводине, Ф. 334, Главна дирекција за металну индустрију АПВ Нови Сад
- 3 Историјски архив Сомбор, Ф. 226, Савез социјалистичке омалдине Кула

Усмени извори

- 1 Казивања Ратка Вујачића
- 2 Према сећањима др Данила Вујичића, *Глас Врбас*

Штампа

- 1 Млади борац
- 2 *Глас жена*
- 3 *Њива*
- 4 *Културни живот*
- 5 *Млади задругар*
- 6 *Омладина*

Литература

- 1 Брана Вељановић, Постигнути резултати на културно-просветном пољу не одговарају стварним могућностима задружних организација, *Културни живот*, бр. 3-4 (мај-јун) 1949.
- 2 Небојша Петровић, *Просветна политика КПЈ у Војводини 1945-1951*, *Култура полиса*, 11-12, Нови Сад 2009.
- 3 Војин Поповић, *Бригадир у СРЗ, Народно задругарство*, бр. 6/1947.

VLADIMIR UVALIN, Volkswirt
Grundschule "Petar Petrović Njegoš" Vrbas

KULTURELLE UND BILDUNGSTÄTIGKEIT DER JUGEND IN DER BAUERN UND -
ARBEITSGENOSSENSCHAFT (SRZ) "SAVA KOVAČEVIĆ" IN VRBAS (1946-1951)

ZUSAMMENFASSUNG: Nach der Bildung der Bauern- und Arbeitsgenossenschaften in der ersten Hälfte des Jahres 1946 in Vrbas, war die kulturelle Bildungstätigkeit der Jugend auf die Beseitigung des Analphabetismus, die kulturelle Aufklärung sowie auf die Erklärung der festgelegten sozialistischen Verwandlung der Ortschaft gerichtet.

Kurse, Vorträge, Leser- und Amateurgruppen in den Genossenschaften waren die Hauptformen von Tätigkeiten in Aktiven der Volksjugend, durch welche sie sich im vollen Maße verwirklichte.

Das Aktiv der Volksjugend der Bauern- und Arbeitsgenossenschaft *Sava Kovačević* wurde unmittelbar nach der Gründung der Genossenschaft gebildet. Auf der Ebene der genossenschaftlichen Brigaden wurden kulturelle Bildungsgruppen formiert, aus welchen Mitte Januar 1947 die kulturelle Bildungssektion gebildet wurde. Auf der Ebene der Genossenschaft wurde der kulturelle Bildungsfonds gegründet, für die Bildungs- und kulturelle Förderung der Genossenschafter bestimmt (Anschaffung von Büchern, Zeitschriften und Zeitungen, Radiogeräten, Ausbildung der Fachkräfte, Unterstützung der Kurse usw.).

Ende November 1947 hat die Bauern-Arbeitsgenossenschaft *Sava Kovačević* ihre Amateurgruppe mit 28 Mitgliedern (Genossenschaftern) gebildet.

Den Wendepunkt der kulturellen Bildungstätigkeit der Bauern- und Arbeitsgenossenschaft *Sava Kovačević* stellt das Jahr 1948 dar. Nach dem V. Kongress der Kommunistischen Partei Jugoslawiens in der zweiten Hälfte desselben Jahres wurde der kulturelle Bildungsausschuss der Genossenschaft gegründet.

Im Rahmen des Aktivs der Volksjugend kamen folgende Formen von kultureller Bildungstätigkeit der Jugend zum Ausdruck: Musik, Chor- und Sologesang, Folkloretanz, Rezitationen, Schauspiel u. Ä.

Nach zwei Jahren, im November 1950, wurde der kulturelle Kunstverein der Bauern- und Arbeitsgenossenschaft *Sava Kovačević* gegründet. Die kulturelle und Bildungstätigkeit erhält einen Dauercharakter, nicht mehr nur einen saisonalen Charakter.

Bedeutend waren auch Teilnahmen und Ergebnisse der Schauspiel- und Rezitatorensektionen, sowohl bei den größeren Darbietungen, als auch bei öffentlichen Auftritten im Ort und in der näheren Umgebung. Die Tätigkeit der Jugend ist bei den sportlichen Auftritten zum vollen Ausdruck gekommen.

SCHLÜSSELWÖRTER: Bauern-Arbeitsgenossenschaft (SRZ), Volksjugend (NO), Ortsausschuss/-komitee (MO/K), kulturelle Bildungstätigkeit, Lesergruppe

ЖЕЉКО ЕВЋИЋ, историчар
Нови Сад

БУЛЕВАР КРАЉИЦЕ МАРИЈЕ У НОВОМ САДУ ДО 1941. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: Од како је настао, Нови Сад тежи да се прошири и на сремску страну Дунава, па самим тим и да изгради што више мостова. После Првог светског рата, Нови Сад се, својом вољом, нашао у новој држави и градња моста преко Дунава је постала приоритет. Током његове градње, градски урбанисти су донели одлуку да се изгради и нови булевар који ће спајати нови мост и главни градски трг. Тако је на овој траси започета брижљива градња објеката различите намене, који су и у ово наше време најрепрезентативније зграде у Новом Саду. Свој зенит, нови булевар је имао на самом почетку пете деценије XX века када је изграђен Бановински комплекс, право ремек-дело домаћих неимара и архитеката. Идејна решења, из тог периода, којим су исказани планови за продужење овог булевара, показују да би Нови Сад имао сасвим другачији неимарски развој у центру града, него што је то уследило после Другог светског рата.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Нови Сад, Булевар краљице Марије, архитекте, зграде.

Историја Новог Сада је нераскидиво повезана са реком Дунав и мостовима. Повељом царице Марије Терезије од 1. фебруара 1748. године насеље са око 4500 становника добија статус „слободног и краљевског града” под називом Neoplanta (латински) или Нови Сад (српски). Почетак стварања града стављао је пред неимаре велики задатак да изграде мост, преко којег ће људи саобраћати и трговати, и који ће повезати град са Петроварадинском тврђавом. Крајем XVIII века, изграђен је понтонски мост, који је добио име по свом конструктору пуковнику Хагену (налазио се отприлике на месту данашњег Варадинског моста) и био је у функцији до Револуције 1848/49. године, када је уништен током бомбардовања града. Први светски рат град је дочекао са једним мостом преко Дунава, сталним железничким мостом (име је добио по цару Францу Јозефу), изграђеним 1883. године. Пошто овај мост није задовољавао ратне потребе, хитно је требало решити питање градње још једног моста. Тако је, у продужетку данашње

Улице Милоша Бајића, изграђен „Поћореков“ мост (био је лаке металне конструкције и од дрвета), као привремени, док трају ратне операције.¹ Рат се завршио, српска војска је победила, а Бачка, Банат и Барања су одлуком Велике народне скупштине у Новом Саду 25. новембра 1918. године, припојене Краљевини Србији. Тако је за Нови Сад почело ново раздобље, а питање градње сталног моста преко Дунава, које је наслеђено из бивше државе, постало је поново актуелно.

Послове око пројектовања, изградње и одржавања свих државних зграда, мостова и путева преузела је Обласна техничка управа – Дирекција Нови Сад.² Министарски савет Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца се сложио да градња моста почне што пре и ставио на располагање средства у износу од 20.000.000 динара за ту намену.³ Градске власти су због хитности питања водиле преговоре са Војском Краљевине СХС, односно са командом 1. армијске области, о неопходности да војска граду уступи Брикшанац (Мостобран), ради градње моста и да град може коначно да се прошири и према Дунаву.⁴

Уговор о уступању Мостобрана граду Новом Саду, од стране 1. армијске области Војске Краљевине СХС, потписан је на 1. децембра 1921. године. У име града уговор је потписао градоначелник Милан Слиепчевић, а у име 1. армијске области њен командант генерал Милош Васић.⁵ Овим чином омогућено је граду да пуним замахом крене да се шири према Дунаву. Иако је предаја Мостобрана коначно извршена 1924. године, до тад је започета градња моста, који ће, када буде отворен, добити име по другорођеном сину краља Александра Првог, Томиславу. Градња је ставила пред градске урбанисте и задатак да одреде трасу којом ће нови мост бити спојен са центром града, односно главним тргом. Та нова улица је пролазила кроз део града који се називао Мали лиман. Изградња на Великом и Малом лиману започета је 1922. године према Регулационом плану из 1921. године, коме је као узор послужио план из 1910. године који је израдио Силард Зјелински, инжењер из Будимпеште.⁶

Прва зграда на будућем Булевару краљице Марије (данас Булевар Михајла Пупина) подигнута је 1923. године. По пројекту Јураја Шретера, подигнут је Дом народног здравља, изграђен у стилу руског класицизма;

¹ Велимир Вукмановић, *Дунавски мостови – од извора до ушћа*, Нови Сад 2009, 112.

² Десанка Ступар, *Хронологија урбаног развоја Града Новог Сада до 1941. године*, Нови Сад 2007, 43.

³ Богољуб Савин, *Новосадски мостови на Дунаву*, Нови Сад 2005, 24.

⁴ Мостобран (Брикшанац) био је мало утврђење које је штитило прилаз Петроварадинској тврђави и понтонском мосту са бачке стране (налазио се уз Дунав, заузимао је, приближно, шири простор данашњег прилаза Варадинском мосту са новосадске стране).

⁵ Историјски архив Града Новог Сада, Ф. 150 Градско поглаварство Нови Сад (1919-1941) (даље: ИАГНС, Ф. 150), 32951/1925.

⁶ Д. Ступар, нав. дело, 45.

својим изгледом подсећао је на палате Сената и Синода у Санкт Петербургу. Ова двоспратна лепотица заузима велик део угаоне парцеле данашњег Булевара Михајла Пупина и Улице Иве Лоле Рибара, а најупечатљивији део њене спољашњости је угаони део, којим доминирају масивни јонски стубови.⁷ Током градње Дома здравља, нивелисана је нова (импровизирана) улица са Дунавском улицом (кота 78,2 метра), подигнута је за један метар и лежи у равни са осовином моста. Такође су подигнуте, тј. нивелисане, и околне улице.⁸ Ова нивелација је урађена да би нова зграда имала сув подрум, јер је ниво подземних вода био на коти 75,1 метар, а прикопчавање на водовод урађено је крајем 1931. године.⁹

Проширени Градски савет одлучио је 1926. године да се не мења стари регулациони план, осим проширења Улице краљице Марије.¹⁰ Исте године, заседао је и Управни одбор Матице српске, на коме је било речи о отварању нове улице, када мост буде завршен, и како ће се морати рушити мањи део зграде Матице, у коме су се налазили књиговодство и библиотека. На том састанку је изнет податак да је добијена понуда да се купи суседна „Вагнерова“ зграда, и молба Матице да јој Град новчано помогне.¹¹

Импровизирана траса будућег булевара била је скоро запуштена од Дома здравља до Улице Илије Огњановића, јер се веома каснило са изградњом сталног друмског моста. До тада је насут ломљени камен од Дунавске улице до Дома здравља, а према мосту је калдрмисан пут и то је урадила фирма „Гутман и Франк“.¹² Проширени Градски савет на једној од седница 1927. године доноси одлуку да је неопходно да се изгради средњи колски пут (од битумен макадама), са стране наспе моравски шљунак и посади дрвеће. Земљане радове урадиће Град са својим возним парком, а за остале послове извођачи радова одредиће се на јавној лицитацији.¹³ Донета је и одлука да се Улица краљице Марије и Главна улица у Петроварадину покрију термакадамом (јер не задржава прашину).¹⁴

У мају 1927. године ниво Дунава је био веома висок, поплавио је мајдан за утовар песка и радови на насипању улице су привремено прекинути.¹⁵ Истог месеца стиже извештај да су мост и улица скоро готови, потом треба да се изграде водовод и канализација, па Град оснива деоничарско друштво за ту намену. Стигле су две понуде за изградњу: прва од Стевана

⁷ Донка Станчић, *Нови Сад – од куће до куће*, Нови Сад 2005, 357–358.

⁸ ИАГНС, Ф. 150, 38955/1923.

⁹ ИАГНС, Ф. 150, 1203/1931.

¹⁰ ИАГНС, Ф. 150, 43025/1926.

¹¹ ИАГНС, Ф. 150, 45081/1926.

¹² ИАГНС, Ф. 150, 14154/1926.

¹³ ИАГНС, Ф. 150, 3413/1927.

¹⁴ ИАГНС, Ф. 150, 23272/1927.

¹⁵ ИАГНС, Ф. 150, 23601/1927.

Адамовића, а друга од Американског друштва из Њујорка. Цена предрадна и елабората износила је тадашњих 440.000 динара.¹⁶ У плану је било и постављање трамвајских шина од Трга ослобођења и преко новог моста, што је требало да уради Новосадско електрично Д. Д., али после дуготрајних преговора од овог се одустало.¹⁷ У другој половини 1927. године, у извештају Градског савета напомиње се да је насипање улице углавном завршено и да су се јавиле тужбе у вези са понудама за добијање тог посла, али су те тужбе одбачене као неосноване.¹⁸

Нови мост је завршен и пуштен у саобраћај 20. маја 1928. године, када су се на средини моста руковали и рекли коју пригодну реч Бранислав Борота, градоначелник Новог Сада, и Иван Јелачић, повереник Петроварадина.¹⁹ Краљица Марија је тим поводом поклонила путир за причест, уметнички рад велике вредности, самостану Светог Јурја у Петроварадину, као хришћанској богомољи најближој мосту.²⁰

Исте године, Муниципални одбор Града допуњује параграф 25 Грађевинске уредбе из 1918. године о начину зидања у I појасу, у који спада и Улица краљице Марије. Тим параграфом је прописано да се могу зидати најмање троспратне зграде, са најмањом висином од 16,4 метра.²¹

После проглашења Новог Сада за административно-политички центар Дунавске бановине, почиње снажан економски раст и развој грађевинске активности.²² Међу првим зградама саграђена је Палата трговачко-индустријске и занатске коморе (угао улица Илије Огњановића и Краљице Марије), 1930/31. године. Комора је била веома важна институција јер је била моћна привредна групација у граду. Мада је градња почела четири године раније, када је додељено земљиште на том простору, због разних административних препрека радови су започети тек 1931. године. Палату је пројектовао београдски архитекта Милан Секулић, а грађевинске радове надзирао инжењер Данило Каћански. Изграђена је у арт деко стилу, а на фасади су упечатљива два бар-рељефа од белог вештачког камена. После Другог светског рата ту су се налазили седишта Занатске коморе АП Војводине, затим Покрајински комитет Савеза комуниста, а последњих година ту су седиште имали један факултет и политичка партија.²³

Дело истог архитекте, у стилу модерне, саграђена је палата „Кроација“ (Осигуравајуће друштво „Кроација“ Загреб, филијала Нови Сад). Секу-

¹⁶ ИАГНС, Ф. 150, 25201/1927.

¹⁷ ИАГНС, Ф. 150, 32937/1927.

¹⁸ ИАГНС, Ф. 150, 55994/1927.

¹⁹ В. Вукмановић, нав. дело, 134.

²⁰ Исто, 136.

²¹ Д. Ступар, 46–47.

²² Исто, 49.

²³ Д. Станчић, нав. дело, 404–409.

лић је модернистички концепт применио на главну фасаду, чиме је постигнута њена једноставност и оригиналност, која се огледа у низу од осамнаест правоугаоних отвора у партеру и велики двокрилни прозори на првом спрату.²⁴ Одмах до Дунавског парка, у истом периоду, сазидаана је и зграда Црвеног крста, тј. његовог новосадског огранка, коме је град даровао земљиште априла 1929. године.²⁵ Испред ове зграде је било је аутобуско стајалиште у склопу аутобуске линије чија траса је била Трг ослобођења – Краљице Марије – мост – Јелачићева – Прерадовићева – Рокова црква, аутобуси (два комада) су саобраћали на свака пола сата од 7 до 20 часова.²⁶

Током радова на палати „Кроација“, текли су и радови на изградњи зграде Радничке коморе. Пројектант је био Драгиша Брашован, а реализација је поверена Милану Секулићу. Изграђена у стилу модерне, ова четвороспратница је била први прави угаони објект у граду, чија је фасада, веома колоритна, била комбинација опеке и равно нанетог малтера. Препознатљивост зграде чини и фигура мушкарца са кецељом који замахује великом маљем. Зграда је дограђена 1940. године под руководством архитекте Ђорђа Табаковића, а 1978. године адаптирана је под надзором архитекте Мирка Крстоношића.²⁷

На углу данашњих улица Игњата Павласа и Михајла Пупина, почетком четврте деценије XX века подигнут је дом Новосадске трговачке омладине. Зграду у стилу модерне пројектовао је Ђорђе Табаковић, а завршена је крајем 1932. године. Новосадски трговци волели су да истакну да је њихов дом свечано отворио и на употребу предао краљ Александар Први, када је посетио Нови Сад у јуну 1934. године. Овај троспратни заобљени објект представља препознатљив урбани репер, у његовом партеру је отворена и „Дивилдова апотека“, која је и данас ту, али, наравно, власник се променио. Некада је на врху угаоног дела стајала фигура Меркура, рад вајара Карла Барањија, која је због атмосферских деловања временом потпуно руинирана.²⁸ Током изградње дома, појавило се питање водовода и канализације у овом делу улице, па је Градски савет прихватио, као најповољнију, понуду Јакоба Берлета да спроведе продужење водовода, док би градско грађевинско одељење о свом трошку калдрмисало улицу после завршетка радова.²⁹ Али, по добро знамом обичају, ови радови су се отегли за још коју годину.

Зграда на Тргу ослобођења, у којој се налазила пивница „Минхен“, продата је Николи Танурџићу за четири милиона динара, крајем треће

²⁴ Исто, 409–411.

²⁵ ИАГНС, Ф. 150, 46170/1930.

²⁶ ИАГНС, Ф. 150, 20511/1931.

²⁷ Д. Станчић, нав. дело, 412–417.

²⁸ Исто, 428–433.

²⁹ ИАГНС, 52556/1932.

деценије XX века. Танурџић је хтео да сагради палату по којој ће Нови Сад бити познат и по којој ће га сви памтити. Радови на Танурџићевој палати су почели 1934. и трајали до 1936. године. Изграђена је у стилу модерне под надзором пројектанта Ђорђа Табаковића. Том приликом је проширен Булевар краљице Марије, од Улице Илије Огњановића до Трга ослобођења. Ова петоспратница је коштала око 12.000.000 динара и у њу усељено 14 локала, 36 станова и Биоскоп „Рекс“ са 700 седишта. На првом спрату палате, на углу који гледа на трг, налазио се најатрактивнији стан од 300 квадрата, посебно пројектован за породицу Танурџић. Пред сам почетак Другог светског рада, дограђена је палата, тј. саграђен је Хотел „Рекс“, такође по Табаковићевом пројекту. Много година потом, због повећане потражње за хотелским смештајем, 1981. године, хотел је дограђен по пројектима архитекте Милана Марића. Некада је била привилегија становати у овој палати, а у периоду између два рата, најбројнији станари су биле богате јеврејске породице које су себи ово могле да приуште, због скупе кирије коју је наплаћивао Никола Танурџић.³⁰

После пожара у позоришту Дунђерског, које се налазило у башти Хотела „Краљица Марија“ (данас Хотел „Војводина“), градски оци су почели да разматрају планове о градњи новог позоришта. Локација је одређена, чак и једно време учртавана на мапама, у Дунавском парку, централни део који се ослања на Улицу краљице Марије. Објављен је конкурс за израду идејног решења зграде. На конкурс се одазвало доста заинтересованих, из земље и иностранства. Комисија је прегледала 39 пристиглих радова, али ниједан рад није могао бити примљен без битних примедби, па је одлучено да се прва награда не додели. Друга награда је додељена плану под геслом „Режисер“, а трећа плану под геслом „Дунав“ архитекте Алфреда Албинија. Због различитих интереса у самом граду, одлука о почетку градње је стално одлагана и никад није реализована.³¹

Нови булевар се нашао у предлогу да буде део међународног пута (Суботица – Нови Сад – Београд) који би пролазио кроз град (траса Мост-Булевар краљице Марије – Трг ослобођења – Његошева – Трифковићев трг – Милетићева – Јована Суботића – Темеринска – пројектовани мост преко Канала „Краљ Петар“, изграђен до 1939. године).³²

Најрепрезентативнији објекти у овој улици, а и у самом граду, јесу Банска палата и Већница (Бановински комплекс). Конкурс за избор пројекта расписао је 1930. године Давида Дака Поповић, тадашњи бан и архитекта. Ни овог пута није додељена прва награда, па је остало нејасно како је пројектовање поверено Драгиши Брашовану, иако се касније показало

³⁰ Д. Станчић, нав. дело, 452–456.

³¹ ИАГНС, Ф. 150, 24894/1936.

³² ИАГНС, Ф. 150, 24674/1936.

да је то била добра одлука. Зграда је зидана у периоду од 1936. до 1939. године, у стилу модерне, под грађевинским надзором архитекте Милана Секулића. Зграде Бановинског комплекса су обложене брачким белим полумермером. На средини зграде, према булевару, налази се велик свечани улаз наглашен монументалним стубовима, изнад ког се налазе рељефи краља Петра Првог, краља Александра Првог и славних војвода Мишића, Путника, Бојовића и Степановића.³³ После Другог светског рата, овде је смештена покрајинска администрација.

Годину дана пред почетак рата, на углу улица Краљице Марије и Краљевића Ђорђа (данас Игњата Павласа), започета је градња, у стилу модерне, зграде Хипотекарне банке, а за извођачки пројекат је био задужен Драгомир Петровић. Градња се, због ратних дејстава, отегла на седам година (1940–1947). Када је зграда стављена под кров, 1942. године, стало се са даљим радовима, чекале су се повољније прилике. После завршетка грађевинских радова, зграда је оцењена као веома лепа и одликовао је висок квалитет градње и опреме, иако је тад у граду и држави владала општа несташица свега и свачега.³⁴

Пред сам почетак рата, требало је да буде донесена одлука како ће изгледати трг испред зграда Бановине и Новосадске трговачке омладине и каква су била размишљања о продужењу Булевара краљице Марије (трасом куда данас пролази Булевар Михајла Пупина). Веома занимљива решења се могу видети у документима која се налазе у Историјском архиву града Новог Сада.³⁵

У троуглу Дунавска улица – Дом народног здравља – зграда Црвеног крста налази се најпознатији парк у граду (добрио име по Дунавској улици на коју се наслања једним делом). Почетак уређења ове површине у парк датира још с краја XIX века, када је она била мочварно подручје – рукавац Дунава. Током насипања терена у парку остављена је бара, која данас личи на мало језеро, са острвцем названим „Ержебет“, на којем је засађена жалосна врба у спомен на аустроугарску царицу убијену 1898. године. Додатно насипање овог терена и формирање стаза поклапа се са изградњом тог дела града и Улице војводе Путника. Данашњи концепт парка дао је др Ратибор Ђорђевић крајем шесте деценије XX века.

Рат који је захватио Југославију прекинуо је даљу градњу на овом булевару, односно његово продужење, које ће сачекати период после Другог светског рата, али под сасвим другачијим идеолошко-политичко-урбанистичким условима.

³³ Д. Станчић, нав. дело, 482–489.

³⁴ Исто, 505–511.

³⁵ ИАГНС, Ф. 150, 13598/1941.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

- 1 Историјски архив града Новог Сада, фонд Ф. 150, Градско поглаварство Нови Сад 1919–1941.

Литература

- 1 Слободан Бјелица, Политички развој Новог Сада између два светска рата, Нови Сад 2008.
- 2 Велимир Вукмановић, Дунавски мостови – од извора до ушћа, Нови Сад 2009.
- 3 Енциклопедија Новог Сада, књига 16, Нови Сад 2001.
- 4 Нови Сад, Нови Сад 1963.
- 5 Војислав Пушкар, Улице Новог Сада 1745–2000, Нови Сад 2001.
- 6 Богољуб Савин, Новосадски мостови на Дунаву, Нови Сад, 2005.
- 7 Донка Станчић, Мишко Лазовић, Бановина, Нови Сад 2004.
- 8 Донка Станчић, Нови Сад – од куће до куће, Нови Сад 2005.
- 9 Десанка Ступар, Хронологија урбаног развоја Града Новог Сада до 1941. године, Нови Сад 2007.

ŽELJKO EVĐIĆ, Historiker
Novi Sad

DER BOULEVARD DER KÖNIGIN MARIJA BIS ZUM JAHRE 1941

ZUSAMMENFASSUNG: Die Stadt Novi Sad strebt seit seiner Entstehung danach, sich auf die Donauseite in Srem auszubreiten, und damit auch je mehr Brücken bauen zu lassen. Nach dem Ersten Weltkrieg fand sich Novi Sad durch seinen eigenen Willen in einem neuen Staat, und der Brückenbau über die Donau wurde zur Priorität. Während des Baues haben die städtischen Urbanisten beschlossen, einen neuen Boulevard zu bauen, welcher die neue Brücke mit dem städtischen Hauptplatz verbinden sollte. So hat auf dieser Strecke der sorgfältige Bau von Objekten zu verschiedenen Zwecken angefangen (Heim der Volksgesundheit, Heim der kaufmännischen Jugend von Novi Sad, Arbeiterkammer, Gebäude des Roten Kreuzes, Palast der kaufmännisch-industriellen und Gewerkskammer, Palast "Kroacija", Tanurdžić-Palast, Gebäude der Wälderdirektion, Gebäude der Hypothekarbank), welche auch heutzutage die repräsentativsten Objekte in Novi Sad sind. Seinen Höhepunkt erlebte der neue Boulevard am Anfang des 5. Jahrzehntes des XX. Jahrhunderts, als er im richtigen Sinne des Wortes, nach allen europäischen Standards dieser Zeit, ein Boulevard war. In dieser Zeit wurde der Komplex der Banschaft (Banovina) erbaut, ein richtiges Meisterwerk der einheimischen Bauherren und Architekten. Einige Ideenentwürfe aus diesem Zeitraum, die Pläne für die Verlängerung dieses Boulevards enthielten, zeigen, dass Novi Sad eine ganz andere architektonische Entwicklung gehabt hätte, als es nach dem Zweiten Weltkrieg geschehen ist.

SCHLÜSSELWÖRTER: Novi Sad, Boulevard der Königin Marija, Architekten, Gebäude

ПЕТАР ЋУРЧИЋ, студент
Филозофски факултет Београд
petar.pero.curcic@gmail.com

АГРАРНО ЗАДРУГАРСТВО НА ТЕРИТОРИЈИ НОВОСАДСКОГ СРЕЗА ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

САЖЕТАК: У раду се анализирају резултати аграрних заједница на територији Среза новосадског од 1921. до 1941. године. Истраживање је спроведено анализом архивске грађе, периодике настале у међуратном периоду и радова савременика. Циљ је био да се утврде фактори који су утицали на књиговодствено функционисање аграрних заједница, начине помоћи њиховим члановима, оснивање заједница, бројност чланова и процес оснивања специјализованих аграрних задруга. Подаци који се односе и на књиговодствене послове указују на прилично неуредно деловање на том пољу, поготово у првом периоду, али, уз мање осцилације, приметно је побољшање књиговодства од краја 20-их година до 1939. године. Утврђено је смањење бројности чланства, на шта је утицало искључење чланова, промена у аграрној политици током 30-их година итд. На број аграрних заједница највише је утицао обим колонизације, број мештана који су били њихови чланови, као и одвајање од постојећих аграрних заједница.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: аграрне заједнице, Новосадски срез, аграрна реформа, колонизација, задругарство, Југославија.

УВОД

Прерасподела земље и преуређење земљишњих односа су појаве које су присутне у различитим временским и просторним контекстима, од покушаја доношења аграрних закона у Римској републици за време браће Грах до аграрних реформи у државама широм света током XIX и XX века, па и XXI века (реституција). Аграрне реформе током XIX и XX века представљају велике промене у привредном, поседовном и демографском смислу. Такође, оне представљају велики организациони подухват, а како истиче Хенри Мендрас у својој студији *Сељачка друштва*, државе покушавају да организују разне задружне облике како би се помогло учесницима ре-

форме.¹ Овакве кооперативе организоване су и у Краљевини СХС/Југославији током извођења аграрне реформе.

Краљевина СХС/Југославија је била претежно аграрна земља, око $\frac{3}{4}$ укупног становништва су били сељаци.² Један од најдужих и најзначајнијих друштвено-политичких процеса у Краљевини СХС/Југославији био је процес аграрне реформе који је обухватао укидање остатака феудалних односа, експропријацију великих поседа, прерасподелу земље и колонизацију.³

Након утврђивања поседа који је потпадао под удар аграрне реформе, држава је дефинисала шта ће бити објект а шта субјект у овом процесу. Под објектом сматрани су велики поседи и држава је дефинисала максимум преко којег је земљиште експроприсано (тај максимум се мењао у току времена и није на свим територијама био исти). Прављена је и разлика између поседа којима ће бити надокнађена експропријација и поседа који ће бити национализовани без било какве врсте одштете, што је зависило од порекла поседа – феудалне поседе требало је одузимати без одштете, а за капиталистичке је била предвиђена одштета, што је изазивало расправе о карактеру великог поседа, нарочито у Босни и Херцеговини.⁴ Под субјектом сматрани су они за које је било предвиђено да добију земљу, такозвани аграрни интересенти. У ову широку групу укључени су и учесници ратова и устанака који су вођени од 1875. године до Првог светског рата, колонисти из свих крајева новоформиране државе, беземљаши, људи са мало земљишног поседа и оптанти – припадници југословенских народа, досељеници из суседних држава.⁵ Земљу су могли да добију они који нису уопште имали земље, али и они који су имали недовољно земље да прехране своју породицу. Аграрни интересенти су испрва добијали земљу у једногодишњи закуп, али се убрзо прешло на четворогодишњи закуп. Факултативни откуп земљишта којим се стицало право својине на земљу добијену реформом а за коју је било предвиђено да је аграрни интересенти плате уведен је 1925. године. Процес ликвидације аграрне реформе започео је 1931. године доношењем Закона о ликвидацији аграрне реформе, којим су дефинисани поступци и рокови за коначни упис власништва аграрних интересената над земљом.⁶

¹ Хенри Мендрас, *Сељачка друштва*, Загреб 1986, 180.

² Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, Београд 1981, 150–165.

³ Боган Лекић, *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1918–1941*, Београд 2002, 96–106; Миливој Ерић, *Аграрна реформа у Југославији*, Сарајево 1958, 139–172.

⁴ Сава Живков, *Аграрно законодавство Југославије (1918–1941) – социјални основи*, Нови Сад 1976, 36–41; Никола Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918–1941*, Нови Сад 1968, 52–66. М. Ерић, нав. дело, 235–276; Б. Лекић, нав. дело, 150–189.

⁵ М. Ерић, нав. дело, 235–245.

⁶ М. Ерић, нав. дело, 427–457; Б. Лекић, нав. дело, 256–277; Н. Гаћеша, *Аграрна реформа у Бачкој*, 139–142.

Поред прерасподеле земље и социјалног карактера аграрне реформе, циљ је био да се колонизују и добровољци, војници, аутоколонисти и други аграрни интересенти како би се, поред поседовне структуре, променила и национална структура неких регија Краљевине СХС/Југославије, пре свега Јужне Србије (Косово, Македонија) и Војводине.⁷ Колонизација је подразумевала велике миграције становништва, а најчешћи миграциони токови били су ка тзв. „Јужним крајевима” (територије Македоније, Косова и Метохије) и „Северним крајевима” (територије Баната, Бачке, Срема и Барање и мањим делом Славоније).⁸ Колонизација је донела велике обавезе држави, а аграрни интересенти често су се обраћали за помоћ како би им се решили нагомилани проблеми.⁹

Аграрни интересенти почели су најпре да улазе у тадашње задружне облике (првенствено у земљорадничке задруге). Њихов социјални положај, потребе и мотиви уласка у задруге били су различити у односу на друге чланове постојећих задружних организација, те су аграрни интересенти били принуђени да оснивају посебне кооперативе којима би могли да задовоље сопствене потребе. У организовање ових облика укључила се и држава, а тај облик задругарства назван је аграрним заједницама.¹⁰

Иако је систем аграрног задругарства постојао и у Краљевини Угарској током XIX века, одлучено је да се систем аграрних задруга искористи и у новом друштвеном контексту и да се изађе у сусрет аграрним интересентима. Држава је почела да регулише посебан законски оквир за такав облик задружних организација.¹¹

Прво помињање организација за помоћ аграрним интересентима, односно будућих аграрних заједница, било је у Уредби о насељавању Јужних крајева из 1920. године. Предвиђено је да ће се за различите потребе насељеника основати посебна удружења која ће им помагати.¹² Након тога, 20. маја 1922. године, донет је Закон о оснивању аграрних заједница (као задруга). Овим законом аграрне заједнице су дефинисане као економска удружења аграрне реформе, насељених добровољаца, земљорадника. За њих су важили исти закони као и за постојеће земљорадничке и занатске задруге, а чланство у њима било је обавезно за све аграрне интересенте, а посебно у Јужним крајевима.¹³ Према закону, аграрну заједницу је могло

⁷ М. Ерић, нав. дело, 389–400; Б. Лекић, нав. дело, 198–201.

⁸ *Аграрно законодавство Југославије (1918–1941) – социјални основи*, Матица српска, Нови Сад 1976, 62–80.

⁹ М. Ерић, нав. дело, 413–427

¹⁰ Гојко Маловић, „Савези аграрних заједница – задруга у Војводини између два светска рата”, *Истраживања*, 19, Нови Сад 2008, 211. М. Ерић, нав. дело, 413–427.

¹¹ Исто, 211.

¹² Б. Лекић, нав. дело, 291.

¹³ Исто, 42–429.

основати барем 10 добровољаца и других интересената аграрне реформе. У једну заједницу је могло да ступи максимално 200 чланова. Ако би број премашио 200 чланова, сугерисано је да се оснује још једна нова заједница. Услед немогућности да комуницира са сваком заједницом понаособ, држава је оснивала њихове подручне савезе.¹⁴ Ови савези су имали дужност да представљају везу између државе и аграрних заједница, а држава је преко овлашћених савеза слала неопходну помоћ аграрним заједницама.¹⁵ Поред тога, савези су преко сопствених средстава помагали аграрним заједницама. Током периода реформе постојали су: Савез аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем (са седиштем у Новом Саду), Савез аграрних заједница за Славонију и Барању (са седиштем у Осијеку), Савез аграрних заједница за Јужне крајеве (са седиштем у Скопљу), Савез аграрних заједница за Загребачку област и Међумурје и два савеза аграрних заједница са седиштем у Марибору и Љубљани.

Специфичност овог вида задругарства била је у томе што су интересенти аграрне реформе били дужни да приступе овим организацијама. Предвиђено је да заједнице поседују све елементе тадашњег модерног капиталистичког задругарства (органе задруге: скупштину, управни одбор, надзорни одбор, ревизију, да врше кредитну функцију, да примају штедњу од чланова, да имају заједничке послове и да пласирају производе на тржиште). Обавезност чланства биће једна од главних замерки ривалских задружних организација на почетку рада Савеза аграрних заједница. Ривалске задружне организације и њени истакнути чланови сматрали су да је обавезним чланством прекршен један од основних задружних принципа – принцип добровољности уласка у заједницу/задругу.¹⁶

У периоду између два светска рата на територији Новосадског среза постојало је више од стотину задруга (рачунајући све облике задругарства) које су биле чланице 5 задружних савеза. Најбројнији савез је био Савез српских земљорадничких задруга (СЗЗ). Он је био најстарији, основан је крајем XIX века. Знатан број чланица СЗЗ постојао је пре Првог светског рата. Након Првог светског рата СЗЗ је омогућио приступ другим задружним организацијама, што је такође довело до повећања њиховог броја.

Савез аграрних заједница (САЗ) био је знатно млађи у односу на СЗЗ, али други по бројности у срезу. У оквир 39 задруга чланица САЗ улазили су, поред аграрних заједница, и специјализовани задружни облици које су оснивали чланови аграрних заједница.

¹⁴ Г. Маловић, нав. дело, 211.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Стеван Шкорић, *Јесу ли аграрне заједнице задружне установе и да ли оне штите аграрне интересенте*, Београд 1925, 5–15.

Савез сточарских одгајивачких задруга (ССОЗ) је такође био бројан на територији среза, иако је основан 30-их година XX века. Поред ових савеза постојала су и два национална савеза – Савез чехословачких земљорадничких задруга и Савез немачких кредитних и привредних задруга. Број задружних организација по савезу дат је у табели 1.

У периоду Краљевине СХС/Југославије Новосадски срез чинила су следећа места: Нови Сад, Темерин, Ченеј, Сириг, Кисач, Гложан, Степановићево, Мало Ирмово (1938. године је назив места промењен у Танкосићево, а данас је део Кисача), Бачки Петровац, Пашићево (данас Змајево), Старе Шове и Нове Шове (данас чине место које се зове Равно Село), Бачки Јарак, Нови Футог и Стари Футог (данас је то целина Футог), Ветерник, Бегеч, Деспот Свети Иван (данас носи назив Деспотово), Кулшин и Руменка.¹⁷

У односу на знатно потпунија истраживања развоја аграрних заједница у Банату и Срему у контексту Прве аграрне реформе (1919–1941), заједнице у Бачкој (па самим тим и у Новосадском срезу) су, из непознатог разлога, биле далеко мање истраживане. У овом раду анализира се рад аграрних заједница у Новосадском срезу (као једном делу Бачке) у различитим сегментима њиховог рада, а један од циљева јесте и поређење њиховог рада са функционисањем таквих заједница у Срему и Банату, како би се уочиле специфичности и заједничке карактеристике. У неким истраживањима истакнут је значај административног функционисања аграрних заједница (пре свега се мисли на неке системске недостатке и погрешке у њиховом административном деловању), тако да ће и у овом истраживању тај сегмент бити посебно обрађен.¹⁸ С обзиром на то да је чланство у аграрним заједницама до 1938. године било за аграрне интересенте обавезно, анализирана је и бројност чланства током периода обавезности и након укидања обавезности чланства. Пошто улога ових заједница није била нити тржишна нити економска, него је делила помоћ државе како месним аграрним интересентима тако и колонистима у периоду интензивне колонизације Војводине, разматран је удео те помоћи зависно од тога о којој је групи аграрних интересената реч. Такође, анализиран је процес оснивања аграрних заједница и фактори који су утицали на динамику њиховог оснивања.

С обзиром на претходно наведено, у овом истраживању посебна пажња је посвећена анализи прошлости једног специфичног облика задружних организација. Фокус је стављен на оснивање аграрних заједница, помоћ аграрним интересентима у изградњи кућа, резултате рада аграрних заједница на колонијама, отпис дугова аграрним интересентима и аграр-

¹⁷ Архив Војводине, Фонд 115, Савез аграрних задруга С.О.Ј. (даље: АВ, Ф. 115), кут. 62.

¹⁸ Никола Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Срему 1919–1941*, Нови Сад 1975, 294–364; Н. Гаћеша, *Аграрна реформа у Бачкој*, 224–302; М. Ерић, нав. дело, 417–418.

ним заједницама, књиговодствени рад задруга, бројност чланства и на оснивање специјализованих задруга.

РЕЗУЛТАТИ

ОСНИВАЊЕ АГРАРНИХ ЗАЈЕДНИЦА НА ТЕРИТОРИЈИ СРЕЗА

Прве аграрне заједнице основане су неколико година раније од подручних савеза, а делиле су се на мештанске, колонистичке и мешовите (све у зависности од структуре чланова).¹⁹ САЗ за Банат, Бачку и Срем формиран је 1923. године, али је 1924. године почео процес издвајања САЗ за Банат. Седиште САЗ за Бачку и Срем је било у Новом Саду, а овај САЗ је обухватао територију 22 среза Срема и Бачке.

Почетни период оснивања аграрних заједница у Новосадском срезу (1921–1924) прати оснивање махом мештанских аграрних заједница, са изузетком у Степановићеву, Алпар Мајуру и Темерину (које су биле колонистичке). Други део процеса оснивања аграрних заједница (1924–1929) карактерише значајно повећање броја колонистичких аграрних заједница, што је последица знатно веће и систематичније колонизације у односу на почетни период. Последњи део процеса оснивања аграрних заједница (1929–1931) одликује подједнако оснивање колонистичких и мештанских заједница. Поред тога, овај завршни период усталио је број заједница на територији среза, јер се завршио процес спајања и раздвајања неких заједница.

Поред тога, на њихов број утицало је пребацивање неких колонистичких аграрних заједница из једне колоније у другу. Тако је друга аграрна заједница из колоније Сириг првобитно била основана у Бођанима 1925. године. Ово премештање условљено је великим поплавама које су задесиле западну Бачку средином 20-их година, након чега су се колонисти селили, а већином су се населили у новоосновану колонију Сириг.

На број аграрних заједница такође су утицале промене које су се дешавале приликом спајања или раздвајања постојећих заједница. Тако су се неке колонистичке заједнице ујединиле са другим, а тако је дошло и до спајања друге аграрне заједнице Алпар мајур са првом аграрном заједницом у Степановићеву. Ово спајање било је условљено саветом САЗ да се мање аграрне заједнице уједине са већим аграрним заједницама.²⁰ При томе, фактор старости заједнице није имао никакав значај, пошто је друга аграрна заједница у Алпар мајуру била старија од прве аграрне заједнице из Степановићева. Поред тога, на ово спајање је утицало и оснивање нове коло-

¹⁹ АВ, Ф. 115, кут. 62.

²⁰ АВ, Ф. 115, кут. 80; кут. 136.

није Степановићево, којој су колонисти из колоније Алпар мајур били далеко ближи него Кисачу. Такође, долазило је до издвајања из једне аграрне заједнице. Тако се из старофутотшке мешовите аграрне заједнице 1932. године одвојила колонистичка аграрна заједница која је махом била састављена од оптаната из Мађарске и Румуније. Оваква појава била је условљена посебним интересима оптаната који су се разликовали од интереса мештана, а ово је такође било условљено лошим стањем и поделама унутар прве аграрне заједнице у Старом Футогу.²¹ Поделе су биле засноване на политичким сукобима, тачније сукобом фракција старе Народне радикалне странке од пре завођења диктатуре краља Александра Карађорђевића.²² С друге стране, неки планови за уједињење остали су неостварени. Такви су случајеви аграрне заједнице из Ветерника и две заједнице из Сирига. Ветерничка заједница је требало да се уједини са заједницом из насеља Војвода Мишић (Пасуљиште), али се ти планови нису остварили.²³ Специфичност овог случаја се огледа у томе што су чланови ватерничке заједнице били ратни инвалиди, што је њихов положај чинио додатно сложенијим у односу на друге заједнице.²⁴ Другој аграрној заједници из Сирига САЗ је 1931. године у свом ревизорском извештају сугерисао да се уједини са Првом аграрном заједницом, али до тог уједињења такође није дошло највише због тога што аграрне заједнице нису могле да имају више од 200 чланова.²⁵ На број заједница на територији среза утицало је и расформирање појединих аграрних заједница. Руменачка аграрна заједница је престала са радом четири године након оснивања због сукоба са САЗ-ом, а он је био условљен жељом руменачке аграрне заједнице да се изврши експропријација над 312 катастарских јутара земље грофа Котека коју су откупили браћа Грковић из села Каменица (Сремска). Руководство заједнице је тражило од надлежних власти да се експроприше земља и да се подели аграрним интересентима, али то тога није дошло. То је довело до сукоба САЗ-а и руменачке заједнице, који се завршио искључењем заједнице из САЗ.²⁶

НОВИ ЗАДРУЖНИ ОБЛИЦИ

Током 1930-их година број аграрних заједница се усталио, али је у истој деценији почео паралелан процес оснивања нових задруга које су

²¹ АВ, Ф. 115, кут. 143.

²² Исто.

²³ АВ, Ф. 115, кут. 92; кут. 118.

²⁴ АВ, Ф. 115, кут. 92.

²⁵ АВ, Ф. 115, кут. 128.

²⁶ АВ, Ф. 115, кут. 122.

биле чланице САЗ-а. Ове нове задружне облике оснивали су чланови аграрних заједница и били су специјализовани у једној или више области рада (производња, набавка, сточарство, кредитирање...). У односу на аграрне заједнице ови облици више нису били обавезни за чланове, а били су искључиво економског карактера, за разлику од помоћног карактера старих аграрних заједница.

Конференција аграрних заједница у Суботици 12. јула 1935. године убрзала је процес оснивања нових задружних облика. Одлукама конференције сугерисано је аграрним заједницама да би требало да прошире број послова којима би се бавиле (првенствено преузимање стоке и пшенице од њихових чланова и набавка животних потрепштина). Уколико заједнице нису биле спремне за ту трансформацију, требало би да се оснују нове задруге које би биле састављене од заинтересованих, постојећих чланова.²⁷

На територији Новосадског среза основано је 13 различитих специјализованих задруга чији су оснивачи били чланови аграрних заједница. У Новом Саду је 1933. године основана прва оваква задруга. У Степановићеву и Новом Саду су 1934. године основане аграрна произвођачка задруга и набављачко-потрошачка задруга. Две године касније, основане су новосадска дрварско-набављачка задруга и кисачка сточарска задруга. Аграрна сточарска и произвођачка задруга основана је у Старим Шовама 1938. године. Наредне године, основане су три задруге: у Новом Саду је основана радничко-намештеничка задруга, у Кисачу аграрна набављачко-потрошачка задруга и у Ченеју аграрна сточарска задруга. Кредитна задруга Срба занатлија и Задруга за збрињавање насељеничке омладине основане су у Новом Саду 1940. године. Последњи основани нови задружни облици били су аграрна сточарска задруга из Темерина и новосадска Војвођанска господарска припомоћна задруга, основане 1941. године. Све оне су постале чланице САЗ.

Већина таквих задруга је радила веома мало и не могу се приказати резултати њиховог рада, али се могу уочити тенденције и нове потребе у аграрном задругарству тог доба, а то се пре свега односи на процес специјализације послова и преласка на тржишни карактер задруга који је прекинут почетком рата у Југославији 1941. године.

КРЕДИТИРАЊЕ ЧЛАНОВА ЗА ИЗГРАДЊУ КУЋА КАО ОБЛИК ПОМОЋИ ЧЛАНОВИМА

Аграрне заједнице су претежно вршиле неколико послова: давање кредита за изградњу кућа, помоћ сељацима у набавци стоке, разних сорти

²⁷ Дан, 13. 7. 1935, 3.

воћа и поврћа, а један део аграрних заједница се бавио разним комуналним питањима, о чему ће више бити речи у наставку рада.

Помоћ аграрним интересентима посебно се огледала у давању материјалне и новчане помоћи за изградњу кућа. До 1928. године већину кредита за изградњу кућа добили су колонисти (њих 199), али је био и значајан удео мештана који су добили кредите за исту намену (њих 115). Наставак интензивне колонизације, као и решавање стамбеног питања већини мештана који су били аграрни интересенти, довешће до повећања удела кредита који су давани колонистима на уштрб кредита који су ишли мештанима. Подаци о броју чланова аграрних заједница који су добијали кредите за изградњу кућа могу се видети у табели 2.

ПИТАЊЕ КОЛОНИЗАЦИЈЕ

Посебно важна питања у раду аграрних заједница тицала су се колонизације, организације колониста и начина помоћи колонистима. О њима се расправљало на готово свакој годишњој скупштини САЗ 30-их година.²⁸ Многе колоније у срезу су добијале имена која су везана за учеснике, значајна места и попришта битака у Првом светском рату – Степановићево, Танкосићево, Ветерник и Насеље војводе Мишића. То је био део националног пројекта и у том контексту држава се интересовала за стање у колонијама, а помоћ колонистима била је изузетно значајна и аграрним заједницама, које су обавештавале администрацију Дунавске бановине о стању у колонијама. Ти извештаји обухватили су питања која су била у вези са постојањем просветних објеката у колонијама, бројем деце која су била способна да иду у школу, бројем учитеља у колонијама, бројем купатила, бројем задружних домова, бројем верских објеката, бројем уређених улица (под уређеним улицама су се подразумевале асфалтиране улице са уређеним одводним каналима), бројем општинских и управних зграда, бројем бунара, доласцима лекара и бројем амбуланата. Резултати извештаја из 1934. и 1938. године приказани су у табелама 3 и 4.

Постојали су послови који су били ван домена аграрних заједница, а које су оне ипак обављале. Таква улога посебно се огледа у пословима махом у колонијама, али и неким местима где су живели месни интересенти (бушење бунара, уређење гробаља, комунални проблеми...). Аграрне заједнице су поседовале посебне фондове који су били намењени за решавање комуналних проблема (то је пре свега спадало уређење гробаља и гробних места). Десет заједница је поседовало ове фондове: све колони-

²⁸ Југословенски дневник, 23. март 1930, 7; 3. март 1933, 4; Дан, 28. 6. 1936, 5; 17. 7. 1938, 3; 02. 7. 1939, 2.

стичке и две мештанске (из Бегеча и Старих Шова). Ти подаци показују колико су аграрне заједнице имале улогу у тим пословима првенствено на колонијама, али и местима где су живели месни интересенти.

КЊИГОВОДСТВЕНИ ПОСЛОВИ АГРАРНИХ ЗАЈЕДНИЦА

Важан део у функционисању аграрних заједница били су књиговодствени послови, односно вођење оних књига које су биле обухваћене у оквиру обрасца ревизорског извештаја. Процес ревизије обухватао је вођење неколико врста књига, сегмената књиговодственог рада: задружна књига, књига благајне, књига удела чланова, књига улога на штедњу чланова, књига дугова чланова према заједницама, сконтро (укупно стање) робе и књига инвентара аграрне заједнице. Такође, поред књиговодствених послова у истраживање је укључено и оцењивање вођења и чувања каса током периода њиховог рада. У табели 5 представљени су квантификовани резултати оцењивања ревизора књиговодственог рада по години вршења ревизије.

У књиговодственом раду може се утврдити да је дошло до пораста просечне оцено целокупног књиговодственог рада аграрних заједница. Ова појава је условљена са неколико фактора. Најважнији фактор је било систематско организовање течајева за деловође аграрних заједница. Ти течајеви су били организовани у неколико наврата почетком 1930-их година. Течајеви су настали као последица све већег броја лоше оцењеног књиговодства. Највише деловођа из Новосадског среза је учествовало на течају који је одржан 1930. године, када га је похађало пет деловођа.²⁹ Поред организоване помоћи деловођама у књиговодственом раду, заједнице су се већином придржавале предвиђених упутстава која су давали ревизори. Ниска просечна оцена у почетном периоду рада је била, између осталог, условљена и неуредношћу чланова – деловођама. У одређеним сегментима књиговодства (вођење књиге улога на штедњу, сконтра робе и инвентара) ниска оцена је условљена непостојањем тих послова код већине аграрних заједница. Оне већином нису имале производни карактер, већ су спроводиле помоћ САЗ-а и државе ка аграрним интересентима. Постепено опадање просечне оцено различитих сегмената књиговодственог рада током последњих година ревизије (крај 1930-их и почетак 1940-их година) је условљено променом руководећег кадра и њиховим постепеним прилагођавањем раду у новим пословима.

²⁹ АВ, Ф. 115, кут. 64.

ЧЛАНСТВО У АГРАРНИМ ЗАЈЕДНИЦАМА

Током периода Прве аграрне реформе (1919–1941) аграрни интересенти су били дужни да буду чланови аграрних заједница. Приликом истраживања уочени је да недостају подаци о кретању чланства за првих неколико година од оснивања првих аграрних заједница на територији Среза. Може се претпоставити да је за период оснивања првих аграрних заједница одлучујући узрок непотпуности података фактор неуредности, што се може претпоставити на основу слабе оцене вођења књиге задруге (такозване књиге задругарке) и књиге удела чланова током првих година ревизије. За период од средине 1920-их година до краја 1930-их година може се говорити о подацима који су приближни стварном броју чланова, али подаци недостају за заједнице у Бачком Петровцу и Футогу. Кретање бројности чланства аграрних заједница новосадског среза дато је на слици 1.

Бројност чланова на основу доступних података може се довести у везу са неколико великих процеса, иако је реч о подацима који су приближни стварном броју. Иако се на основу слике 1. може уочити константно повећање броја чланова, оно је пре свега условљено тиме што су неке масовније заједнице, основане почетком 1920-их, почеле да уредније воде књиговодствене послове. Међутим, у неким заједницама постојао је и пад броја чланова. Уочљива је временска подударност увођења факултативног откупа земље са повећаним изласком чланова из неких аграрних заједница. Међутим, не може се са сигурношћу тврдити да су они повезани, пошто су подаци о факултативном откупу земљишта недоступни, будући да су фондови Архива Војводине који би требало да садрже те податке затворени због сређивања на дужи временски период. На бројност чланства у мештанским аграрним заједницама утицало је и одстрањивање чланова који нису били у категорији аграрних интересената. О проблему учлањивања у аграрне заједнице људи који нису били у категорији аграрних интересената није се много писало, а управо ти проблеми одсликавају дезоријентисаност задругара почетком 1920-их година. Након отписивања дугова средином 1930-их година, један део чланства вероватно више није имао интерес да остане у задругама, те је (према доступним подацима) дошло до смањења броја чланова. Последњи и најзначајнији фактор који је утицао на смањење броја чланова могао је бити Закон о привредним задругама који је променио карактер аграрних заједница, увео веће слободе и укинуо обавезност чланства. То би могло да утиче на опадање броја чланова у заједницама крајем 1930-их година. На бројност чланова у мањој мери утицали су и исељавање из места и смрт.

ЕПИЛОГ РАДА АГРАРНИХ ЗАЈЕДНИЦА

Битна промена у историји задругарства у Краљевини Југославији догодила се 1938. године, када је усвојен нови Закон о задругама. Он је требало да унифицира задружни систем у земљи. Ово је утицало и на промену положаја који су имале аграрне заједнице, постајући тиме економска удружења са правом слободног избора уласка и изласка из ње. Оне постају аграрне кредитне задруге, при чему се променила суштина чланског односа: почела је да се уважава слобода приступа и изласка из заједнице.³⁰

Транзиција ка аграрном кредитном задругарству завршена је током 1938. и 1939. године, а и даље се наставио процес оснивања специјализованих задружних облика. Након капитулације Југославије у Другом светском рату, територија Новосадског среза је, као и цела Бачка и Барања, била припојена Краљевини Мађарској. Нове власти су почеле да примењују мађарске задружне законе, којима су се преостале аграрне заједнице морале прилагоджавати. Значајан број колониста се иселио током ратног стања, или је протеран у првим месецима окупације. Уследило је укидање свих колониистичких аграрних заједница, а мештанске аграрне заједнице су или наставиле рад током ратног стања, или су укинуте. Након ослобођења, обновљен је њихов рад који је потрајао све до 1947. године када је, одлуком нових власти од 19. јануара 1947. године, САЗ ушао у састав Задружног савеза Војводине.³¹

ЗАКЉУЧАК

У истраживању је анализиран рад аграрних заједница (чланица САЗ) у Новосадском срезу са различитих аспеката (кредитирање, књиговодство, улога у организацији колониистичких насеља, питања чланства и промена статуса члана), као и различитих процеса кроз које су оне пролазиле (динамика оснивања нових аграрних заједница, оснивање нових задружних облика, презадуживање сељаштва, отписивање дугова).

Процес оснивања аграрних заједница трајао је више од 10 година (1921–1932). До средине 1920-их година највише се оснивају мештанске аграрне заједнице. Након тога следи период интензивне колонизације, што се поклапа са повећањем броја колониистичких аграрних заједница, што ће трајати све до краја 1920-их година. Након тога, број новооснованих аграрних заједница се смањивао, а карактеристично је да су од краја 1920-их до 1932. године подједнако основане мештанске и колониистичке

³⁰ Г. Маловић, нав. дело, 211.

³¹ Исто.

аграрне заједнице, завршио се процес спајања и раздвајања постојећих аграрних заједница, што ће довести до консолидације њиховог броја.

Уочава се да је помоћ САЗ била већином била усмерена ка колони-стичким аграрним заједницама, већ почетком 1920-их година. Такође, у истом периоду био је и значајан број мештана који су добијали средства као помоћ у изградњи кућа све до друге половине 20-их година, када се појавом интензивније колонизације однос значајно мења у корист колони-ста и он ће остати такав све до избијања Другог светског рата.

Значајан део аграрних интересената је био презадужен и они су би-ли укључени у процес отписивања дугова. Више од половине чланства је било укључено у тај процес. Такође, не може се утврдити колико је људи индиректно зависило од помоћи аграрних заједница, а ту се првенствено мисли на породице чланова.

Просечна оцена целокупног књиговодственог рада је махом расла током година ревизије. Овај раст је могао бити условљен придржавањем савета који су ревизори давали деловођама аграрних заједница и течајевима којима су се побољшавала њихова знања о управљању аграрним зајед-ницама. Поред тога, одређени сегменти књиговодственог рада су имали ниску оцену током целог периода ревизије, што је условљено превасходно непостојањем послова за који су ови сегменти везани (штедња, производ-ни послови). Непостојање ових послова указује на стварну улогу аграрних заједница, а њихова најзначајнија улога је била пренос помоћи од подруч-ног Савеза и државе до аграрних интересената, а не штедња или производ-на активност.

На основу доступне грађе, на бројност чланства утицали су многи фактори. У почетку висока стопа чланства је могла бити условљена оба-везношћу приступања интересената у заједнице, а на опадање броја уки-дање обавезности чланства Законом о задругама из 1938. године, отпис дуговања сељацима и губитак интереса за чланство. Заједничка каракте-ристика са остатком региона Бачке и Срема јесте да је значајну улогу у смањењу броја чланова имало и отписивање људи који нису имали статус аграрних интересената.

Током 1930-их година на територији Среза се оснивају специјализо-ване задруге чији су оснивачи аграрни интересенти, а те задруге постају чланице САЗ-а. Пошто је протекао кратак временски период од оснивања већине нових, специјализованих задруга до почетка Другог светског рата у Југославији, не може се говорити о њиховим резултатима, али свакако треба регистровати почетак недовршеног процеса специјализације аграр-ног задругарства.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

- 1 Архив Војводине (АВ), Фонд 115 (Ф. 115), Савез аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем.

Објављени извори

- 1 „Досадашњи успеси аграрног задругарства у овој покрајини“, *Југословенски дневник*, 3. март 1933.
- 2 „Колонизација и задругарство“, *Југословенски дневник*, 23. март 1930.
- 3 „Конференција Аграрних заједница у Суботици“, *Дан*, 13. 7. 1935.
- 4 „Ко све упропашћује велико дело националне колонизације у овим крајевима?“, *Дан*, 28. 6. 1936.
- 5 „Рад савеза аграрних заједница у Новом Саду“, *Југословенски дневник*, 29. март 1931.
- 6 „Рад Савеза аграрних заједница у прошлој години“, *Југословенски дневник*, 6. март 1932.
- 7 „Резултати колонизације у Банату“, *Дан*, 17. 7. 1938.
- 8 „Савез аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем апелује на Краљевску владу да изврши нове инвестиције на колонијама: подизањем нових кућа, задружних домова, асанацијом, бушењем дубоких бунара и градњом нових путева“, *Дан*, 11. 5. 1937.
- 9 Шездесет и пет колонија у Бачкој и Срему имају данас 7156 назиданих кућа, *Дан*, 2. 7. 1939. године

Радови савременика:

- 1 Стеван Шкорић, Јесу ли аграрне заједнице задружне установе и да ли оне штите аграрне интересенте, Београд 1925

Литература:

- 1 Никола Гаћеша, Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918–1941, Матица српска, Нови Сад 1968.
- 2 Никола Гаћеша, Аграрна реформа и колонизација у Срему 1919–1941, Институт за изучавање историје Војводине, Нови Сад 1975.
- 3 Миливој Ерић, Аграрна реформа у Југославији (1918–1941), Веселин Маслеша, Сарајево 1958.
- 4 Сава Живков, Аграрно законодавство Југославије (1918–1941) – социјални основи, Будућност, Нови Сад 1976.
- 5 Богдан Лекић, Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1918–1941, Удружење ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца, Београд 2002.
- 6 Гојко Маловић, „Савези аграрних заједница – задруга у Војводини између два светска рата“, Истраживања, 19, Нови Сад 2008.

- 7 Милан Мицић, Развитак нових насеља у Банату (1920–1941), ВАНУ, Нови Сад 2013.
- 8 Хенри Мендрас, Сељачка друштва, Глобус, Загреб 1986.
- 9 Бранко Петрановић, Историја Југославије 1918–1978, Нолит, Београд 1981.

Табела 1. Број задруга по задружним савезима чија су седишта била на територији Новосадског среза између два светска рата

ССОЗ	САЗ	СЗЗ	СЧЗЗ	СНКПЗ
16	39	72	3	29

Табела 2. Број лица којима је САЗ дао средства за изградњу кућа

	1924	1925	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	Укупно
Бегеч	30	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	30
Ветерник	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0	2	5
Гложан	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
Деспот Свети Иван	0	7	0	9	0	0	2	0	0	0	0	18
Кисач	0	0	0	12	0	15	0	0	0	0	0	27
Кулпин	0	9	0	8	0	12	0	0	0	0	0	29
Мало Ирмово I	0	0	0	8	0	24	0	0	0	27	0	59
Нови Сад II	0	0	29	15	2	0	1	0	0	0	0	47
Ченеј	0	0	0	11	0	0	6	0	0	0	0	17
Пашићево	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	3
Стари Футог	0	3	0	0	0	0	0	0	1	0	0	4
Старе Шове	0	13	0	8	0	0	0	0	0	0	0	21
Сириг I	0	0	0	0	0	0	0	0	37	6	0	43
Степановићево II	0	33	0	10	0	0	14	0	8	0	0	65
Степановићево I	0	104	0	12	0	0	10	1	4	0	0	131
Темерин	24	3	4	1	0	8	8	1	5	14	0	68
Мало Ирмово II	0	0	0	0	0	11	0	0	0	0	0	11
Нови Сад I	0	0	0	0	0	0	13	0	0	0	0	13
Нови Сад III	0	0	0	0	0	0	8	0	1	0	0	9
Пасуљиште	0	0	0	0	0	0	0	7	8	11	3	29
Сириг II	0	0	0	0	0	0	0	0	0	14	0	14
Укупно	54	177	33	97	2	70	64	9	65	72	5	648

Табела 3. Извештај САЗ Банској управи из 1934. године

	Деце	Школа	Учитеља	Одељења	Бунара	Уређених улица	Купатила	Амбуланата	Лекара	Општина	Полицијац	Дом задруге	Црква
Мало Ирмово	60	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0
Темерин	109	1	2	2	1	0	0	0	*	0	0	0	0
Сириг	300	1	4	4	2	SVE	1	1	*	0	0	0	0
Степановићево	346	1	4	4	4	0	1	0	*	0	2	0	0
Пасуљиште	?	0	0	0	1	0	0	0	*	0	0	0	0

(* Долази из града)

Табела 4. Извештај САЗ Банској управи из 1938. године

	Школа	Црква	Кућа
Мало Ирмово	1	0	60
Сириг	1	0	230
Степановићево	1	0	400
Темерин	1	0	158
Ветерник	1	0	34
Војвода Мишић	0	0	74
Стари Футог II	0	0	0
Укупно	5	0	956

Табела 5. Просечне оцене књиговодственог рада по годинама

	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	Просек по сегменту
Каса	2.55	3.00	2.50	2.33	2.75	3.00	2.89	2.89	2.67	3.00	2.69	3.00	3.00	3.00	2.75	2.67	2.79
Задружна	1.33	1.75	2.00	1.50	2.17	2.50	2.33	2.67	2.67	2.46	2.67	2.62	2.92	2.86	3.00	2.67	2.38
Благајница	1.09	1.00	1.75	2.00	1.83	2.22	2.44	2.47	2.61	2.62	2.44	2.46	2.50	2.86	2.88	2.33	2.22
Уделница	0.56	1.75	2.00	1.40	2.00	2.28	2.50	2.56	2.83	2.62	2.88	2.77	2.75	3.00	2.92	2.67	2.34
Уложница	0.78	0.50	0.67	0.00	1.00	1.22	1.50	1.95	1.50	1.54	2.00	2.31	1.83	1.83	3.00	2.25	1.49
Дужника	1.22	0.88	2.00	0.67	1.67	1.80	2.40	2.89	2.40	2.62	3.00	2.85	2.67	3.00	2.63	2.17	2.18
Сконтро робе	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.17	0.45	0.16	0.17	0.46	0.19	0.46	0.25	0.50	0.75	0.50	0.25
Инвентар	0.33	0.00	0.00	0.00	1.00	0.88	1.00	1.26	1.67	2.54	2.81	2.77	2.25	2.50	2.38	2.50	1.49
Просек по години	0.98	1.11	1.36	0.99	1.55	1.76	1.94	2.11	2.06	2.23	2.33	2.40	2.27	2.44	2.54	2.22	1.89

PETAR ĆURČIĆ, Student
Philosophische Fakultät Belgrad
petar.pero.curcic@gmail.com

AGRAR-GENOSSENSCHAFTSWESEN AUF DEM TERRITORIUM DES BEZIRKS
NOVI SAD ZWISCHEN DEN ZWEI WELTKRIEGEN

ZUSAMMENFASSUNG: Die Arbeit beschäftigt sich mit der Analyse von Ergebnissen der Agrargemeinschaften auf dem Territorium des Bezirks Novi Sad von 1921 bis 1941. Die Forschung wurde durch die Analyse des Archivgutes, der Periodika in der Zwischenkriegszeit und der Arbeiten von Zeitgenossen durchgeführt. Das Ziel der Forschung war Faktoren festzustellen, welche einen Einfluss auf buchhalterisches Funktionieren von Agrargemeinschaften hatten, die Wege der Unterstützung ihrer Mitglieder, die Gründung der Gemeinschaften, die Anzahl der Mitglieder sowie den Prozess der Gründung von spezialisierten Agrargenossenschaften. Die sich auf die buchhalterischen Geschäfte beziehenden Angaben weisen auf eine ziemlich unordentliche Tätigkeit auf diesem Feld hin, besonders in der ersten Periode. Mit wenigen Oszillationen ist aber die Verbesserung der Buchhaltung ab Ende der 20-er Jahre bis 1939 bemerkbar. Es wurde die Verringerung der Mitgliederzahl festgestellt, welche der Ausschluss der Mitglieder, Veränderungen in der Agrarpolitik in den 30-er Jahren usw. beeinflusst haben. Den größten Einfluss auf die Zahl der Agrargemeinschaften hatte der Umfang der Kolonisierung, die Anzahl der Einheimischen, die ihre Mitglieder waren, sowie die Abspaltung von den bestehenden Agrargemeinschaften.

SCHLÜSSELWÖRTER: Agrargemeinschaften, Bezirk Novi Sad, Agrarreform, Kolonisierung, Genossenschaftswesen, Jugoslawien

Проф. др СЛОБОДАН БЈЕЛИЦА
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју

Мира Радојевић и Љубодраг Димић,
Србија у Великом рату 1914–1918. (кратка историја),

Српска књижевна задруга – Београдски форум за свет равноправних,
Београд, 2014, 300 стр.

Мало је историографских дела која већ у првој години након излажења доживе и друго издање, доносећи истовремено својим ауторима бројне награде и признања. Чињеница да је такву судбину доживела синтеза *Србија у Великом рату 1914–1918. (кратка историја)*, настала из пера двоје историчара, професора Београдског универзитета – Мира Радојевић и Љубодрага Димића, говори о томе колико је српској јавности недостајао научни одговор на бројне ревизионистичке тврдње, изречене на стоту годишњицу почетка Првог светског рата.

Монографија је написана на основу најзначајнијих резултата готово једновековног настојања наше историјске науке да одговори на најразличитија питања везана за учешће Краљевине Србије у Првом светском рату, али и капиталних дела светске историографије, укључујући и најновије наслове. Писци ове „кратке историје Великог рата и места Србије у том светском обрачуну“ читаоце у тему уводе сажетим прегледом догађаја у Србији на прелому деветнаестог и двадесетог века, односно у времену од Берлинског конгреса до атентата у Сарајеву.

У наставку, приказани су међународни заплети који су водили ка избијању светског рата, са нарочитим освртом на балканску политику великих сила. Посебно анализирајући дипломатску активност Аустроугарске и њене притиске на Србију (у време Царинског рата, Анексионе кризе и Балканских ратова), аутори су убедљиво доказали да је „црно-жута“ монархија уништење Србије видела не само као питање свог престижа него и као услов сопственог опстанка.

Сам рат је представљен кроз пет поглавља, која прате пет ратних година 1914–1918. Врло умешно преплићући догађаје из опште и националне историје, аутори књиге су описали Сарајевски атентат, драматичну Јулску кризу, судбоносне битке прве године рата, али и погроме Срба у Аустроугарској, зверства која су непријатељске регименте починиле у Србији, као и сложен однос званичног Београда и савезничких престоница, те генезу југословенског програма српске владе – упоредо са анализом ратних циљева осталих зараћених земаља.

Жалосну слику Србије у предаху између непријатељских офанзива читаоцима дочаравају обилато цитирана сведочанства страних посматрача (Рудолфа Арчибалда Рајса, Џона Рида, Анрија Барбија). Исто тако, историографски подаци о ужасима повлачења преко Албаније поткрепљени су литерарним написима Драгише Васића и Бранислава Нушића. Ништа лепшу судбину од оних који су пешке пошли преко Албаније није имало ни преостало становништво окупиране Србије, подвргнуто терору, интернирању, пљачкању и денационализацији – о чему Радојевић и Димић детаљно пишу.

Примењени методолошки концепт – паралелно приказивање ситуације на светским фронтима и операција на Балкану, помаже читаоцима да разумеју колико је тешка и неизвесна била борба српске владе и круне да, насупротив моћним непријатељима и вероломним савезницима, у избеглиштву сачувају државноправни континуитет и војну самосталност. Преломним догађајима на светско-историјском плану објашњен је „југословенски компромис“ Николе Пашића на Крфу 1917. године, исто као што је превага „пијемонтске“ концепције уједињења протумачена као последица сјајних успеха српског оружја последње године рата.

Уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца је у потпуности посвећено последње, закључно поглавље. Вагајући улогу сва три фактора југословенског уједињења – српске владе, Југословенског одбора и Народног вијећа, писци су приказали читав процес стварања Краљевства СХС, закључно са 1. децембром 1918. године – када се и завршава повест Србије у Великом рату. Оцењујући да стварање југословенске државе „представља велику победу српског народа“ и коначан завршетак борбе отпочеле у Шумадији 1804. године, Радојевић и Димић ипак опомињу да је та победа била плаћена животима четвртине становника Србије.

Осим што описује велике војничке победе и сведочи о трагичним страдањима цивила, ова књига дотиче и неке контроверзне епизоде учешћа Србије у Првом светском рату: Солунски процес, интервенцију у Албанији, однос према другој српској краљевини... Управо посвећујући извесну пажњу судбини српског народа ван граница оновремене Србије, аутори су ступили на пут приказивања целовите историје Срба у Великом рату, што би свакако требало да буде циљ наше историографије у наредном периоду.

НЕНАД ПРЕДОЈЕВИЋ, архивски саветник
Архив Војводине
Нови Сад

Драго Његован,
Плакатирање геноцида, Каталог немачких и хрватских
нацистичко-усташких плаката и летака у Срему за време
Другог светског рата (1941–1945),

Музеј жртава геноцида, Београд 2014, 209 стр.

У својој студији о плакатима *Плакатирање геноцида* др Драго Његован, музејски саветник и виши научни сарадник, запослен у Музеју Војводине у Новом Саду, посветио се тумачењу и презентацији, како је он то дефинисао, „политичког плаката”.

Да будем искрен, као архивиста и дугогодишњи радник архива у селектовању архивске грађе никада до сада нисам имао прилике да се суочим са једном таквом категоријом архивске грађе, односно да је идентификујем.

Код нас у архивима, а колико знам и у музејима, појам „политички плакат” није забележен, обично су збирке тако издвојених и систематизованих докумената евидентирани као „збирке плаката”, које садрже компилацују мање-више не строго дефинисаних (по својој садржини) штампаних плаката, летака, флајера или афиша (ако се односи на штампане програме за позоришне представе), што аутор ове студије у свом приказу о истраживању у разним институцијама (музеји, архиви, Матица српска) на неки начин и потврђује.

У свом уводном излагању аутор нас детаљно информисе о томе шта је то плакат, о историјату коришћења плаката и врсти плаката и како се они разврставају по групама и начину израде.

Након тога следи излагање о плакатима као музеалијама и елаборирање о постојећој Збирци плаката Музеја Војводине, која садржи преко 2000 експоната и која је након ревизија и неколико поновних сређивања по садржају подељена у две збирке: Збирка књига и брошура и Збирка листова и плаката (по аутору „Збирка политичких плаката”). Као архивиста

ћу прихватити ову категоризацију, иако надаље аутор спомиње и друге делове ове велике збирке а које се односе и на друге делатности (филмски плакат, плакат друштвених догађаја, беседе и други), што у даљем излагању није образложено, односно није наведено на које делове фонда (збирке) се односе.

У свом излагању о спровођењу геноцида аутор се фокусирао на територију Срема, дајући нам основне податке о статусу ове области између два светска рата (1918–1941) и у време постојања Независне Државе Хрватске (1941–1945).

За период између два светска рата аутор констатује да је живот становника Срема био подношљив, иако је та област била подељена на три дела у новонасталој Краљевини СХС. Највећи део је био у саставу Дунавске бановине, са седиштем у Новом Саду. Један део је припао Дринској бановини, са седиштем у Сарајеву, а западни део је припао Савској бановини, са седиштем у Загребу. Овако расцепкана Сремска област је и надаље распиривала српско-хрватско ривалство на овој територији, које је кулминирало у периоду постојања Независне Државе Хрватске (1941–1945), наравно у корист Хрвата, о чему ће нас аутор ове монографије о геноциду Хрвата над Србима у Срему подробно информисати.

Посебно поглавље у студији о *Плакатирању геноцида* се односи на историјат развоја геноцидне квазидржаве под називом Независна Држава Хрватска. Ту аутор износи обиље података, мање-више познатих и историјски потврђених, о функционисању ове квазидржаве. Штавише, у својој студији аутор се бави и организацијом и деловањем усташког покрета у НДХ (деловање усташке младежи, „Усташка војница” – војна формација усташке организације, Усташка надзорна служба – УНС, Главни усташки стан – ГУС, и друго).

Посебну улогу у спровођењу геноцидних радњи над Србима у Срему (на територији Велике жупе Вука у Вуковару) имала је окупациона власт која је била сачињена од усташа, припадника фолкдојчерских јединица и сепаратиста Мачекове „Заштите”.

Ту почиње прича о геноциду над Србима у Срему, што је аутор у својој књизи приказао по поглављима.

Та поглавља се односе на репринт плаката и летака који су презентовани по годинама настанка (од 1941. до 1945. године) и који речито говоре о геноциду извршеном над српским народом у Срему. У расветљавању овог периода, по изјави аутора, на прикупљању и обради података пуно су му помогле консултације са подацима из елабората Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача који се односе на Срем:

1. Живот, рад и држање домаћих Немаца (фолксдојчера) пре рата, за време рата и за време окупације, 13. 7. 1946.
2. Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини против Јевреја (истребљивање, депортација, мучење, хапшење, пљачка)
3. II група масовних злочина (Срем): Почетак окупације и стварање НДХ као и први месеци „државноправног” уређења
4. V група масовних злочина у Срему: Акција Виктора Томића и Покретни преки суд у Срему 1942.
5. VI група масовних злочина у Срему: Масовни злочини које је починио Антон Бауер и његови сарадници
6. VIII група масовних злочина у Срему : Повлачење, 15. 8. 1946.

1941.

Репринт плаката и летака који су настали 1941. године сведочи о почецима репресалија које је нова Независна Држава Хрватска спроводила против својих држављана српске и других националности, а који се нису уклапали у концепт „нове” државе. Наравно, то су по правилу били припадници православне вере (Срби) а „остали”, Јевреји и Цигани, подразумевали су се.

У поглављу које се односи на ову годину аутор је оправдано објавио репринт плаката са *Наредбом о држању оружја на запоседнутом југословенском подручју*, који потписује главнокомандујући немачке војске. Остали плакати се односе на упозорења становништву да треба да поштују законске одредбе и уредбе које прописују окупационе власти, као и наредбе немачких оружаних сила које се односе на спровођење и обезбеђење војних фортификација.

У овој години уочљив је и тренд у штампању плаката којим се припадници православне вере позивају да не постану „гробари малих народа” и да се уклопе у тенденције да се оствари јединство цркве у Независној Држави Хрватској. Ово је отворени позив припадницима грчко-источне вере (православцима) да се покатоличе, односно промене веру.

1942.

Поглавље које обележава издавање плаката и летака у 1942. години зачиње објављивањем репринта плаката Поглавникове посланице и летком на коме је оштампана песма *Uskrsnuće Hrvatske*, коју потписује *Mamej Martek, pičku pjesnik*.

Надаље, следе репринти плаката којима се мање-више припадници православне вере позивају на верност новој држави и којима им се представљају опасности у подржавању бољшевичке Русије и комунистичке

пропаганде, као и документација која сведочи о активностима партизанског покрета на територији Срема.

Аутор студије овде посебно указује на активност и акцију озлоглашеног Виктора Томића, вишег редарственог повереника Велике жупе Вука у Вуковару, који је по налогу Главног стана поглавника учинио стравичне злочине, наводно у циљу успостављања реда и мира на територији Жупе Вука.

Ово поглавље обилује прогласима и огласима о проглашењу пресуда покретних преких судова, о извршењу смртних пресуда над пресуђенима по основу дела против сигурности државе, припадника Комунистичке партије, припадника партизанских јединица („сеоски партизани“, који су уништавали легину) и обавештењима власти о успесима у борби против комуниста и партизана.

1943.

Година 1943. у погледу штампања плаката и летака је најплоднија. Аутор у овом делу монографије објављује есенцијална документа која доказују највећу пропагандну активност у циљу доказивања премоћи актуелне војне и цивилне власти на спровођењу закона, којим се потврђује легитимност Независне Државе Хрватске.

У овом поглављу објављени су репринти докумената о обраћању немачког командата за одсек Срем, карте Независне Државе Хрватске и прогласи хрватских оружаних снага НДХ о позиву за регрутацију, односно „наступу изванредне дјелатне службе у оружаним снагама“.

Као и у 1942. години, и у 1943. години је објављено обиље огласа, на немачком и српском језику, о извршењу казне стрељања над припадницима партизанских јединица и комуниста.

У овом поглављу је интересантно то да су се појавили и штампани леци под називом „Пребегличка легитимација“ (на немачком и хрватском језику), којима се позивају припадници партизанских јединица да се предају званичним војним властима. Посебно је интересантно да су се исте модификовале и креирале на фалсификованим новчаницама од 10 долара.

1944.

Наступајућа 1944. година обележена је плакатима којима се пледира да престане братоубилачки рат и интезивним штампањем летака са „пропусницама“ одметницима и војним бегунцима из редова партизана, који пребегну и предају се званичним властима.

За разлику од претходне године када су пребегличке легитимације штампане на фалсификованим новчаницама од 10 долара, ове у 1944. го-

дини су штампане на фалсификованим новчаницама од 100 динара, које су биле у оптицају за време Краљевине СХС, и посебним лецима у виду звезде петокраке са мртвачком главом и упозорењем да их то води у пропаст, као и летак који представља пожутели лист са симболом мртвачке главе, који заведене треба да подсети да је крајње време да се врате на прави пут.

Посебна пажња и штампање плаката су у овом периоду посвећени пропаганди која је вођена против Тита и његових следбеника, као и Комунистичке партије и комуниста.

Наравно, незаобилазно је било и обележавање „Облетњице прославе ускршњућа Независне Државе Хрватске“ (10. априла 1944).

1945.

Поглавље које се односи на штампање плаката у 1945. години је најсиромашније по прилозима. Аутор ово одсуство прилога није посебно образложио. Постоји само један репродукован прилог – летак, за који приређивач и аутор студије тврди да датира из почетка 1945. године.

Наведени летак нема званичан потпис и легитимитет коме припада, али по садржају може се закључити, као што је писац студије и закључио, да је настао крајем 1944. или почетком 1945. године, када је евидентно да силе Осовине губе рат, а њихови сателити из редова усташа и других колаборациониста и надаље гаје наду да нешто може да се промени у њихову корист.

У поглављу „Додатак“ аутор студије и приређивач монографије објављује документа за која сматра да су важна, а која није могао да уклопи у замишљена поглавља а која се односе на Лист наредаба немачког комесара за град Земун (на немачком и српском језику), а којим се презентују одредбе од 09. до 11. и саопштење да се име града Сремски Карловци преименује у Хрватски Карловци.

Други репринт у поглављу „Додатак“ се односи на *Graničara, tjednik za Zetun i Srijem*, година 1, бр. 1, објављен 1. 1. 1942. године, у коме су објављени текстови: „Granica“ и „Nije vjera ona, koja ljude razlikuje“. Из контекста текста „Није вјера...“ очигледно је и доказиво да је покатоличавање српског становништва организовао и дириговао сам врх власти, што доказују изјаве поглавника и изјаве преставника српског (покатоличеног) корпуса из Велике жупе Барања.

Поглавље „Епилог“ је такође осиромашено за прилоге. Урађен је само репринт два прилога (летка) и то:

1. Репринт Партизанског летка (Наређења), који је датиран 7. 11. 1944. године и који потписује Миленко Чавић, мајор и командант Сремске војне области, са седиштем у Сремској Митровици, и

2. Репринт Улазнице за суђење усташким злочинцима Петру Др. Гвоздићу и другима. Суђење је обављено 2. 4. 1946. године, у сали Српског дома у Сремској Митровици.

У првом летку, који је датиран 7. 11. 1944. године, а који потписује мајор Миленко Чавић, наређује се да се свим оним лицима којима су окупатори и њихови помагачи априла 1941. године насилно одузели непокретну имовину иста врати, о чему ће заинтересоване обавестити народни одбори општине.

Други летак није посебно интересантан, јер о њему нема других података.

Наравно, нама познати приређивач значајних публикација и истраживач који се посебно фокусирао на истраживање и обраду докумената која се односе на холокауст, др Драго Његован, ову тему није могао да заобиђе.

Сам назив публикације *Плакатирање геноцида* није било могуће боље артикулисати. Плакати постоје и они су артефакти, а то доказује и постојање геноцида.

Наравно, поменути аутор, као и у свим својим књигама које је до сада објавио, несебично нуди и пописе извора и литературе које је користио, као и штампе коју је свестрано проучио приликом свог истраживачког рада, када је ишчитавао све оно што је било у домену његовог интересовања.

Наведена публикација *Плакатирање геноцида* објављена је у издању Музеја жртава геноцида, Београд, чији је уредник др Вељко Ђурић Мишина, 2014. године, као прво издање.

Посебно се осећам позваним да као хроничар Малог историјског друштва у Новом Саду овом приликом скренем пажњу на још једну значајну публикацију, коју је Мало историјско друштво објавило 2014. године, а којом се придружило својим досадашњим настојањима да уз помоћ својих истакнутих сарадника представи своја препознатљива издања и прегаоце који су се потрудили да та издања угледају светлост дана.

Госпођа Лидија Мустеданагић је припремила и објавила *Библиографију Драга Његована*, која је објављена у издању Малог историјског друштва у Новом Саду.

UDC 341.322.5(497.113 Bačka)"1942"
94(497.113 Bačka)"1942"

ЗОРАН ВЕЉАНОВИЋ, историчар, виши архивиста
Историјски архив Суботица

Драго Његован,
*Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини,
VII група масовних злочина, Депортација,*

Прометеј – Мало историјско друштво – Нови Сад,
Нови Сад, 2014, 251 стр.

У едицији Малог историјског друштва из Новог Сада има укупно седам књига *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини*. Др Драго Његован, музејски саветник у Музеју Војводине, наставио је са објављивањем дела у којима је тежиште документ као примарни историјски извор. Др Његован је истраживање и рад на објављивању ових значајних докумената преточених у елаборате Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини започео 2009. године приредивши за објављивање прву у низу књига поменуте едиције: *Рација, III група масовних злочина у Бачкој*. Потом су приређене и објављене *Акција Виктора Томића и Покретни преки суд у Срему 1942 – V група масовних злочина у Срему* (2010). Трећа у низу је књига *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини против Јевреја* (2011), четврта књига *Улазак Мађара у Бачку и Барању 1941* (2011), пета књига *Живот, рад и понашање домаћих Немаца (Фолксдојчера) пре рата, за време рата и за време окупације* (2012), шеста књига је *Почетак окупације и стварање НДХ као и први месеци „државног-правног” уређења* (2013), док су у припреми књига *седам Злочини Антона Бауца (Срем)*, књига *осам Принудни рад, VIII група масовних злочина (Бачка и Барања)* и књига *девет Армија, II група масовних злочина (Бачка)*. Наведене књиге из ове едиције представљају интегрални документ, односно интегралне текстове елабората које је сачинила Покрајинска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини а коју је формирао Главни народноослободилачки одбор Војводине 21. новембра 1944. године.¹ Злочини су катего-

¹ Одлука Главног НО одбора Војводине била је у складу са одлуком Другог заседања АВНОЈ-а одржаног 29-30. 11. 1943. у тада слободном Јајцу.

рисани, а свака категорија представља посебан елаборат који садржи описе злочина, подстрекаче и напослетку извршиоце са именом и презименом. Елаборати су били доказно средство на суђењима пред војним и цивилним судовима.

У једној надасве озбиљној, болној и још увек недовољно расветљеној а камоливеденој крају теми, а све у тражењу историјске истине а посебно зарад људске потребе да се пронађу и запишу као трајни белег и опомена свака жртва али и сваки крвник и целат, др Драго Његован је скупио снаге да јавност поново суочи са суровом прошлошћу народа који столећима дели панонски простор. Суочавање са догађајем који се у највећем делу збио почетком Другог светског рата, када су мађарска окупацио-на војска, жандармерија, полиција и цивилне власти у оквиру мађарског окупационог система, уз учешће значајног броја локалног становништва мађарске националности, у бруталном поступку денационализације спроведене одмах по уласку мађарске солдатеске у Бачку 12. априла 1941. године, одмах, на први мах, без судова и пресуда, побиле на свиреп и бестијалан начин део становништва (и то цивилног становништва, које су сачињавали жене, деца, мушкарци, старе и немоћне особе), у највећем броју Срба. У циљу претварања Бачке у „јужну мађарску област“, денационализација је брутално изведена и са несхватљивим иживљавањима над депортирцима, те пљачком и уништавањем њихове имовине.

И ма колико нас дневна политика жели увући у своје опасне мреже реваншизма помешаног са диленттизмом у писаним, штампаним и електронским медијима, публицистици, тако и у „научним“ текстовима, те играјући на опасној ивици понора лицитирајући број жртава и степен бруталности у егзекуцији, у овом случају имамо хладан и трезвен одговор оличен у документу који је дат на увид јавности: и стручној и лаичкој и политикантској. Документ који је реч и слово сам за себе. Документ без икаквих интервенција, коментара и навођења читаоца на овај или онај закључак, јер закључак се намеће сам од себе увидом у документ. Како сам приређивач вели, дат је чист текст у оригиналу, а ми бисмо додали по класичној структури зборника докумената (предговор, текст документа). Исправке су рађене строго технички: словне погрешке, интерпункцијски знаци, писање малог и великог слова, док су језик и писмо одраз документа. Можемо додати да је са методолошке стране приређивач водио рачуна о устаљеним елементима који чине објављивање архивске грађе са крајњим циљем и задатком оваквог посла који је приказивање делатност неке значајне државне институције или тела, у овом случају Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини. Дакле, не да се њен рад прикаже без скраћивања или изостављања појединих „неважних“ делова, већ у целисти, те документа учине доступна јавности. Утврђивањем њихове намене, објављеним документима „Депортација“ не

додаје се само значају објављеној архивској грађи која је настала из рада државног тела и, како је већ речено – теми, већ их чини јавним у потпуности како науци тако и грађанству и тиме ставља на располагање најширем кругу корисника.

Када су 6. априла 1941. године војне снаге Вермахта напале Краљевину Југославију,² реваншистичке и фашизму склоне земље у окружењу, међу којима је била и Хортијева Мађарска, са великим ентузијазмом су приступиле повереном задатку: комадању јужнословенске државе присвајајући додељене области Бачке и Барање.³ Отуда, када се пред жестоки удар немачке армаде наслућивао слом југословенске војске, Хорти наређује поход „на хиљадугодишње јужне границе”. Спремне, добро наоружане јединице мађарске војске 11. априла прелазе небраћену границу и напредују без борбе до Дунава. Њихови команданти носили су у недрима наређење у којем је био предвиђен поступак привођења бивше југословенске државне територије мађарској држави: поступак према становништву, интернирање, „пацификација” територије, преко суђење, логорисање, протеривање колониста, досељавање Мађара, сакривање почињених злочина и друго.⁴ Ипак, главни циљ окупационе војске било је успостављање етничке доминације Мађара, односно да биолошким истребљењем Срба од Бачке створе у етничком погледу што чистију мађарску покрајину. У једној у низу војноуправних наредби, изричито је било наређено да се колонисти који су живели у пограничним местима протерају из својих кућа,⁵ али и сви они који су се настанили у Бачкој после 31. октобра 1918.⁶ Стога командант Војне управе Бела Новаковић,⁷ већ 13. маја 1941, на окупационој територији организује једанаест логора за ратне заробљенике и интернирце: Стари Бечеј, Суботица, Бачка Топола, Сомбор, Апатин, Стари Врбас, Озаци, Нови Сад, Бачка Паланка, Тител и Кнежеви Виногради, с тим да су крајем маја логори у Суботици и Бачкој Тополи преуређени и

² Агресију, односно отпочињање ратних дејстава према Краљевини Југославији, фашистичка армада је извршила из више праваца: Аустрије, Мађарске, Румуније и Бугарске.

³ М. Хорти је већ 29. марта 1941. прихватио немачки план о ликвидацији Краљевине Југославије, у који је надоградио своје идеје о ревизији границе и успостављању етничке доминације Мађара на простору данашње Војводине, прихватајући фашистичку идеологију коју су њени творци дефинисали, између осталог као стварање новог светског поретка базираног на расној концепцији и владавини јачег, где су одређени и право и однос народа који ће господарити и народа који ће служити, као и они који су стајали на том путу: Словени (односно у овом случају Срби), Јевреји, Роми. Такве народе је требало једноставно избрисати са лица земље.

⁴ Реч је о „Поверљивој војно-управној наредби бр. 1”, односно наређењу начелника Генералштаба о увођењу војне управе на окупираним југословенским територијама.

⁵ Наредба бр. 5 од 22. 4. 1941.

⁶ Наредба од 25. 4. 1941.

⁷ Б. Новаковић, помађарени Словен, који је, да би прикрио своје словенско порекло, „ћ” на крају презимена променио у „ч”.

кориштени само за интернице логорисане већ од средине јуна 1941. У току логорисања, логораши су свакодневно пребијани и убијани, посебно школарци и омладинци.⁸ Током окупационог периода у масовним злочинима VII групе Депортација, 401 невино лице је лишено живота, док је 14.096 лица оштећено другим злочинима. Штета проузрокована почињеним злочинима износи 924,361.549 предратних динара.⁹

Документи о Депортацији у Бачкој које је др Његован приредио за објављивање чине у целости елаборат Покрајинске комисије који се чува у Архивској збирци Музеја Војводине. Веродостојност примерка чине потписи Комисије и печати.

Књигу сачињавају слечећи делови:

Предговор

Присилно исељење

Општи део

ОКРУГ НОВОСАДСКИ

СПРЕЗ НОВИ САД: Колонија Степановићево, Колонија Сириг, Колонија Старо Ђурђево, Колонија Танкосићево, Колонија Ветерник, Колонија Мишићево, Колонија Нови Кисач, СПРЕЗ ТИТЕЛ: Место Тител, Место Лок, Место Мошорин, Место Гардиновци, Место Шајкашки Свети Иван, Место Доњи Ковиљ, Место Горњи Ковиљ, Место Вилово, Место Каћ, СПРЕЗ СТАРИ БЕЧЕЈ: Колонија Милешево, Колонија Петрово Село, СПРЕЗ КУЛА: Колонија Нова Црвенка, Колонија Соколац, СПРЕЗ ЖАБАЉ, СПРЕЗ БАЧКА ПАЛАНКА

ОКРУГ СУБОТИЧКИ

СПРЕЗ БАЧКА ТОПОЛА: Колонија Радивојевићево, Колонија Хаџићево, Колонија Бачки Соколац, Колонија Томиславци, Колонија Горња Рогатица, Колонија Средњи Салаш, Колонија Каркатур, Колонија Ново Село Фекетић

СПРЕЗ СЕНТА: Колонија Хоргош, Колонија Васиљевићево, Колонија Мала Ђала, Колонија Мартонош, Колонија Стара Кањижа, Колонија Војвода Зимоњић, Колонија Велебит, Колонија Узуновићево, Колонија Сента, Колонија Горњи Брег, Колонија Бачко Душаново, Колонија Светићево, Колонија Његушево, Колонија Мол.

⁸ Списак одговорних за VII групу масовних злочина, Депортација, обухвата 246 имена. За сваког одговорног наведени су бројеви документа који потврђују њихову кривицу и сврставање у ред злочинаца.

⁹ За сваког оштећеног приложени су исказ и број документа комисије.

СУБОТИЦА СА ПОДРУЧЈЕМ: Колонија Хајдуково, Колонија Масариково, Колонија Наумовићево, Колонија Мали Београд, Колонија Кочићево, Колонија Карађорђево

ОКРУГ СОМБОРСКИ:

СРЕЗ СОМБОР: Колонија Растина, Колонија Бајмочка Рата, Логор у Барчу, Колонија Алекса Шантић, Колонија Мишићево,¹⁰ Колонија Сомборско насеље

СРЕЗ АПАТИН

СРЕЗ ОЦАЦИ: Колонија Алпар Вајска, Колонија Боћански рит, Колонија Томићево

ЖРТВЕ – ОШТЕЋЕНИЦИ И ШТЕТА

ОДГОВОРНА ЛИЦА: 1. Војна лица, 2. Друга одговорна лица

Допуну изворном документу чине илустрације, односно плакат генерала В. Хенрика којим позива „непожељно“ становништво да се пријави властима. На самом крају је „Белешка о приређивачу“.

Са књигом *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини, VII група масовних злочина, Депортација*, коју је приредио др Драго Његован, можемо рећи да се јавност приближава крупним корацима ка комплетирању, бар када је реч о злочинима окупатора и њихових помагача у Војводини, односно Бачкој, изворне историјске литературе оличене у архивској грађи прве врсте која је објављена у нас. Др Његован својим радом ставља још један угаоник овој теми, који се директно надовезује на публикације које су претходиле др Његовановој, а то су: *Саопштења о злочинцима окупатора и њихових помагача у Војводини 1941–1944*, књ. 1, Бачка и Барања из 1945. године и такође допуњено издање из 1946. године; потом четвортотомна књига које су приредили М. Зечевић и Ј. Поповић, *Документи из историје Југославије, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача из Другог светског рата*, у издању Архива Југославије, Београд 1997–2000. година, и Ђ. Лопичић, *Мађарски ратни злочини 1941–1945*, Београд 2010.

¹⁰ *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини, VII група масовних злочина, Депортација*, Нови Сад 2014, стр. 230. У опису добровољачке колоније Мишићево и њене депортације издваја се део који је дат по записнику Комисије а односи се на пљачку имовине протераних житеља Мишићева. Дакле, у моменту када је српско становништво добровољачке колоније Мишићево под оружаном пратњом напуштало своје домове и прилазило најближој железничкој станици где ће бити укрцано у сточне вагоне „са путном картом у једном правцу“, сусрело се са председником општине Бајмок Бајером и лекаром Белом Мађашовским који су, удобно смештени у фијакеру, предводили масу бајмочких цивила (педесетак најоданијих присталица окупационе власти) који су јурили према Мишићеву где су извршили општу пљачку имовине (покретне и непокретне, односно све што се могло понети или одвести) депортованог становништва. Оваква сцена безобзирне пљачке имовине протераних колониста се понављала у свим колонистичким насељима у Бачкој.

Сматрамо да је за сагледавање операционе политике вршења ратних злочина и геноцида у Југославији за време Другог светског рата коју су спроводиле окупационе снаге Немачке, Италије, Аустрије, Мађарске, Бугарске, Албаније те новостворене фашистичке творевине попут Независне Државе Хрватске, нужно поред основних докумената о фашистичкој идеологији и државној политици сила Осовина, као и њихових савезника и помагача, константно проучавати документа којима су окупациони војни (и све врсте полицијских, жандарских, домобранских и помоћних народних војски и помоћних јединица), политички и управни органи власти утврђивали и спроводили такву политику. Такође је нужно проучавати документа која су стварале и ослободилачке војне и цивилне власти током рата, као и војне и цивилне власти непосредно након рата.

Проучавањем ове теме и докумената који се њоме баве утврђено је да постоји још увек обиље необјављене архивске грађе коју треба систематизовати, објавити и дати на увид науци и јавности, зарад истине о жртвама и њиховим злочинцима, посебно у време све гласнијих и присутнијих реваншизмом надојених поражених страна, како у Другом светском рату тако и у „назови“ историографији.¹¹

Проучавање и објављивање докумената који сведоче о злочинима окупатора и њихових помагача потврђује укупну политику окупатора и само вршење ратних злочина, те злочина против човечности и геноцида над југословенским грађанима за време Другог светског рата.

Отуда, без задршке, сматрамо да је дело које је за објављивање приредио др Драго Његован *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини, VII група масовних злочина, Депортација*, прворазредна архивистичка и научна књига која ће путем истине коју носи у себи стајати на располагању свима онима који се из било којег разлога, виктимолошких, стручних, публицистичких или научних, баве овом темом, те у добром делу употпунити сазнање о злочинима окупатора и њихових помагача у Војводини.

¹¹ Списак књига писаних ван методологије научноистраживачког поступка, на квази научноисторијски начин у коме је препознатљив историографски реваншизам је подужи. У такве, примера ради, могли бисмо да уврстимо следеће: М. Грлица, А. Хегедиш, М. Дубајић, Л. Мерковић, *Именик жртава Другог светског рата на подручју Суботице*, Суботица 2000, или новије: А. Вељић, *Рапија заборављени геноцид*, Београд 2009. Њима се придружује текст Т. Халас, *Др Јанош Велђи, Некадашњи градоначелник Суботице* (Т. Halasz, Dr. Volgyi Janos, Szabadka egykori polgarmestere) у: *Ex Pannonia*, бр. 15-16, 2012.

ДУШКО ПАНТЕЛИЋ, виши архивиста
Историјски архив Града Новог Сада

Слободан Бјелица,
Спорови око аутономије Војводине, Књига прва: 1961–1974,

Службени гласник, Београд, 2015, 342 стр.

Историја социјалистичке Југославије још увек, четврт века од када је престала да постоји, није добила одговарајуће место у научним истраживањима историчара. Овом раздобљу наше историје приступа се веома опрезно, те је и о питању Војводине и њене аутономије мало писано. Сем малог броја чланака и монографија, синтезе о српској државности и Југославији (Љ. Димић) и зборника докумената о југословенском федерализму (Б. Петрановић, М. Зечевић), најзначајније дело на ову тему је биографија једног од важних актера, Стевана Дороњског (Р. Кончар, Д. Боаров), писана на основу његове заоставштине. Знатно су бројнија дела која су оставили учесници ових догађаја у облику мемоара, аутобиографија, дневника или интервјуа.

Књига Слободана Бјелице *Спорови око аутономије Војводине, Књига прва: 1961–1974*, прва је научна монографија о питањима Војводине и њене аутономности писана на основу обимних истраживања архивске грађе. Аутор је подробно ишчитао грађу, пре свега записнике Покрајинског комитета СКС за Војводину похрањене у истоименом архивском фонду на чувању у Архиву Војводине. Значајна је и грађа Извршног већа Војводине, која се чува у истој установи. Посебна вредност ове монографије је у томе што су спорна питања осветљена излагањем ставова обеју заинтересованих страна, републичког и покрајинског руководства, са свим њиховим струјама и фракцијама.

Богат извор сазнавања различитих ставова учесника аутор је открио у грађи Централног комитета СКС у Архиву Србије. У, нажалост, несрећеном фонду, пронађена је документација која се води као Посебна грађа СКС, а која се показала као најдрагоценији извор до којег је аутор у досадашњим истраживањима успео да дође.

Аутор је до важних података, мишљења и ставова дошао у разговорима са појединим учесницима догађаја који су предмет његовог истраживања и интересовања, а који могу да представљају предност, али и недостатак проучавања савремене историје. Учесници могу да буду захвалан извор информација које се не могу наћи у документима, али могу да буду склони улепшавању и истицању сопствене улоге. Слободан Бјелица се доказао као опрезан истраживач који из сваког извора изводи тачне и објективне закључке. У стварању уравнотежене слике републичко-покрајинских односа аутору је помогло прегледање водећи листова у Београду и Новом Саду, *Политике* и *Дневника*, у раздобљу које је предмет књиге.

Питање аутономије Војводине је једно од увек актуелних проблема српске политике, те је и ова књига важна јер отвара питања о којима се до сада није писало на научно утемељен начин. Књига је покушај да се на објективан начин сагледа низ питања подведених под тему садржану у њеном наслову. Спорови око аутономије Војводине су сплет више проблема које је аутор сагледао са неколико гледишта – економског, политичког и унутарпартијског. Економска питања су прва која су се појавила као спорна, али се политичка борба око аутономије најжешће водила око политичких питања, односно око обима и надлежности аутономије, као и њеног утемељења у савезном или републичком уставу. Унутарпартијски аспект спорова посебно је занимљив, с обзиром на велике разлике између републичких и покрајинских власти, али често још веће међу фракцијама војвођанских комуниста.

Питања око којих су се водили спорови била су различито схватање уставног положаја и административне поделе Покрајине, економска питања развоја привреде Војводине, пре свега њене развијене али застареле индустрије и пољопривреде, успорене аграрном реформом. Спорења су била жестока и међу самим Војвођанима око питања изградње индустријских постројења, трасе ауто-пута, одређивања територије срезова, односа према републичким властима... Неминовно је било да се велики ломови југословенске историје, пад Александра Ранковића, студентски протести 1968. и МАСПОК у Хрватској и његово ширење преко Дунава, одразе и на прилике у Војводини. Фракцијске борбе међу војвођанским комунистима одвијале су се у неколико таласа заостравања и смиривања. Последњи у раздобљу обрађеном у књизи био је смењивање тзв. „либерала“, руководства СК Србије и Војводине (Никезић, Перовић, Тепавац, Чанадановић и др.) и долазак на власт струје која је учествовала у доношењу и спровођењу првог и јединог Устава Војводине 1974. године, што је означило највиши домет војвођанске аутономије.

Поглавља књиге, укупно их има шест, својим насловима и поднасловима јасно говоре о садржају. Прво поглавље *Увод у спорове* (Идеја војвођанске аутономије, Национално питање у аутономној Војводини и Привредни

проблеми – узрок спорова), друго *Отварање уставног питања* (Минићеве чланци – повод спорова, Војвођанска концепција проширења аутономије, Питање срезова у Војводини), треће *Почетак фракцијског сукоба* (Дороњски и Веселинов: судар две концепције, Ротација и њене последице), четврто *Одјеци југословенских криза* (Брионски пленум и Војводина, Бурна шездесет и осма, Ширење МАСПОК-а преко Дунава), пето *Несугласице око економске политике* (Покрајина и Република; Покрајина, Република и Федерација), шесто *Либерали и аутономија* (Регионалне супротности у Војводини, Затварање уставног питања, Завршетак фракцијског сукоба).

Књига је први корак у правцу обухватања свих проблема у вези са споровима око аутономије Војводине, темама које досад нису обрађиване на довољно целовит начин. Верујемо да ће се ово питање истраживати и даље, а да је ова књига само почетак и покушај да се на објективан начин сагледају питања обједињена у њеном наслову. Слободан Бјелица је направио први корак у истраживању ових значајних проблема и поставио стандарде научне објективности и документованости којих ће будући истраживачи, па и он сам, морати да се придржавају.

ОЛГИЦА ТРБОЈЕВИЋ, архивиста
Архив Војводине, Нови Сад

ЕДИЦИЈА НАУЧНОИНФОРМАТИВНИХ СРЕДСТАВА О АРХИВСКОЈ
ГРАЂИ ПОСВЕЋЕНА БАЧКО-БОДРОШКОЈ ЖУПАНИЈИ

Дејан Јакшић, *Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849),
Каталог одабраних садржаја докумената из фонда број 2,
свеска 11 (1806–1809),*

Архив Војводине, Нови Сад, 2014, 344 стр.

Едиција „Научноинформативна средства о архивској грађи” Архива Војводине богатија је за још једну свеску серије (VIII) посвећене Фонду 2. *Бачко-бодрошка жупанија*. Реч је о једном од најзначајнијих фондова у Архиву и у нашој земљи уопште, фонду чија је документациона грађа од изузетне важности за проучавање друштвене, политичке, културне, религијске, економске и локалне историје, односно свих аспеката прошлости Бачке и ових простора.

*

Објављивање различитих врста информативних средстава, поред издавања саме архивске грађе, једно је од основних права и обавеза архива као установе културе. Целокупна издавачка делатност архива, а посебно објављивање научноинформативних средстава о архивској грађи, доприноси доступности архивске грађе за коришћење, бољој обавештености корисника о архивској грађи и већој афирмацији архива у јавности. Такође, издавањем се штите оригинални извори од честе употребе и оштећења и истовремено се дају на располагање корисницима, истраживачима у штампаном или електронском облику.

Аналитички инвентар је научноинформативно средство ужег типа и представља вишу фазу архивистичке обраде фонда или збирке, а јединица аналитичког инвентара је предмет. Аналитичка обрада представља ишчитавање предмета у целини и израду кратког садржаја предмета у

облику аналитичког описа, пружањем основних информација о садржају предмета. Аналитички описи углавном садрже следеће елементе: број архивског фонда, датум и место настанка, оригиналну сигнатуру, архивски број, текст/опис садржаја, језик грађе и број листова предмета. Садржај је најважнији део аналитичког инвентара а од обрађивача се захтева својеврсна интердисциплинарност која подразумева познавање језика на коме је предмет написан, познавање историје и других релевантних дисциплина, као и вештину састављања описа из којег се јасно види тема која је обрађена у предмету. Аналитички опис може бити представљен у облику свеске/књиге, картице (картотеке) или у рачунарском програму. Када се аналитички обради један фонд или фондовска целина, предстоји значајан и одговоран посао припреме публикације, односно публиковање. Збир аналитичких описа свих предмета из једног фонда чини аналитички инвентар, док одабир најинтересантнијих и најважнијих аналитичких описа сложених у једну свеску/књигу, односно публикацију, чине каталог докумената. Изузетно вредне фондове, а мале по обиму (количини грађе), треба објавити као аналитички инвентар, док за обимне фондове треба радити каталоге, и у њима објавити најзначајније и најкарактеристичније аналитичке описе који веродостојно могу да представе значај таквог фонда. Ипак, остале аналитичке описе – из фондова који се каталогски објављују – треба чувати у јединственој бази података, како би потпуно били доступни корисницима. За аналитичке инвентаре обавезно се праве регистри (предметно-тематски, географски, именски) као помоћна информативна средства, а каталози морају увек да имају исту форму (насловна страна, садржај, увод, списак скраћеница, централни део – аналитички описи, регистри).

*

Међу старим архивским фондовима који се чувају у Архиву Војводине, својим обимом, садржајем и значајем посебно место заузимају фондови Бачко-бодрошке, Торонталске и Тамишке жупаније. Они су раније били веће целине – али су с правом подељени према историјским периодима који су иза себе оставили веома различиту грађу: до 1848/49. (Ф. 2, 10, 11) и од 1861. до 1918. (Ф. 421, 422, 423). Фондови 77 и 78 садрже грађу насталу у новој држави, после 1918. године.

Жупаније су биле део државне цивилне власти и облик регионалне самоуправе преко којих се преламао целокупни живот тога доба, тако да међу њиховим документима, насупрот једноставним фондовима, можемо пронаћи најразличитије теме. Жупанијски фондови конституисани су тако да су у првобитном делу – насталом радом жупанијских администрација – прикључене друге целине из исте године, а које су настале радом судо-

ва, војске, комисија, села и др. Основна карактеристика њихове структуре – не рачунајући најранији период – јесте подела на године, где се грађа по врстама циклично понавља из године у годину. Почиње са конгрегационим и другим жупанијским списима, следе судови (жупанијски, властелински/доминални, кривични, грађански, урбаријални), а на крају се налазе рачуни (жупанијски, општински, сирочадски). Конгрегациони списи су најважнији, највећи и најсадржајнији део фонда. Године се даље деле на кутије које, ако је могуће, садрже само једну врсту грађе или одређену целину, па тако чине део структуре фонда. Кутије се деле на предмете, а ови се изражавају – зависно од фонда, времена и канцеларијског пословања – у оквиру године или кутије (архивски број). Доминантан језик жупанијске администрације и сачуване грађе, изузев Јосифове ере са немачком администрацијом (1786–1790), био је латински, до тридесетих година XIX века, када примат преузима мађарски.

*

Након ослобођења од Турака поново су успостављене средњовековне жупаније Бачка и Бодрошка, дипломама цара Леополда I од децембра 1699. године. Бачка је обухватала северну а Бодрошка јужну половину бачке области. Због спорне међусобне територије и разграничења са Потиском војном границом (развојачена 1751) невелика Бодрошка жупанија није могла да заживи, него је инкорпорирана у Бачку. Државни сабор у Пожуну је тек 1802. године коначно верификовао и прихватио стварно стање, које постоји од 1730. године, законски прогласивши њихово уједињење у једну Бачко-бодрошку жупанију. Током XVIII и прве половине XIX века обухватала је целокупну географску област Бачке, осим Шајкашке која је била у војној јурисдикцији: територија оивичена Дунавом са запада и југа, Тисом са истока, док се на северној страни простирала изнад вароши Баје на Дунаву и дијагонално до испод града Сегедина на Тиси. Управно је била подељена на срезове: првобитно три а по припајању Потисија – четири. Горњем, Средњем, Доњем и Потиском срезу прикључио се 1811. Телечки срез, а 1838. постојећи срезови су подељени на два дела. Имала је чак три слободна краљевска града, Нови Сад, Сомбор (жупанијско седиште) и Суботицу, са својим привилегијама и издвојеном јурисдикцијом. Привилеговани Потиски крунски дистрикт егзистирао је као прелазни облик из војне у жупанијску власт. Осим у периоду 1786–1790, када је Јосиф II привремено укинуо жупанијски систем, Жупанија је деловала до Револуције 1848/49. године. После периода Баховог апсолутизма Бачко-бодрошка жупанија је 1861. године наставила постојање у измењеном облику и новим друштвено-политичким околностима до коначног укидања након Првог светског рата.

Жупаније су биле део државне цивилне власти, облик обласне самоуправе и основне административно-територијалне јединице Угарске. На челу Жупаније био је велики жупан чији је задатак био да надзире администрацију и аутономију, али је у рукама поджупана (који је имао и свог заменика) фактички био сав управни живот. Поред њих биле су и друге службе и службеници: нотар (бележник), фишкар (правобранилац), благајник и жупанијско рачуноводство, среске власти (срески начелници, подначелници и заклетници), физик (лекар), судије итд. Сва питања решавања су на генералним и партикуларним конгрегацијама (седницама), одржаваним првобитно у више места (Баја), а касније утврђених у жупанијском средишту Сомбору где је изграђено наменско здање. На њима су разматрани и решавани разнородни предмети, дописи Угарског намесничког већа и осталих органа цивилне и војне управе, објављиване царске наредбе и разматране разне представке, молбе и жалбе.

*

Архивски фонд (Ф. 2) *Бачко-бодрошка жупанија (Comitatus Bacsensis et Bodrogiensis, Bács-bodrog vármegye)* – Баја, Сомбор (1699–1849), 1688–1849. један је од највреднијих архивских фондова који чува и стручно одржава Архив Војводине, и категоризован је као културно добро од изузетног значаја.

Због ратних разарања, елементарних непогода и лоших услова смештаја, књиге фонда (записници, деловодници регистри, итд.) су само фрагментарно сачуване, а списи су половично сачувани. Грађа је написана претежно на латинском, затим на мађарском и немачком, а спорадично на српском или неком другом језику.

Фонд је архивистички сређен, урађен је *Сумарни инвентар* (1989), израђена је *Историјска белешка* о фонду (1688–1800) (објављена у св. VIII/1, 1999) која детаљније говори о Жупанији у првом веку постојања, њеној организацији и канцеларијском пословању. Да би ова занимљива и вредна архивска грађа била приближена истраживачима и другим њеним корисницима, за овај фонд су израђена научноинформативна средства ужег типа: регеста и аналитички инвентари (1688–1809).

Велико интересовање за архивски фонд *Бачко-бодрошка жупанија* (1688–1849) определило је Архив Војводине да настави са публиковањем одабраних садржаја докумената, будући да је до сада у едицији *Научно-информативна средства о архивској грађи* објавио десет свезака одабраних садржаја докумената. Прва свеска објављена је у Сремским Карловцима 1987. године (поновљено, допуњено и прерађено издање 1999, Нови Сад),

а осталих девет објављено је у Новом Саду 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998. и 2005. године.¹

Израду аналитичких описа и одабир за публикување у овој једанаестој свесци урадио је мр Дејан Јакшић, виши архивиста, док су у изради аналитичких описа учествовали и Жужана Мезеи (мађарски) и Зоран Стевановић (немачки), архивисти Архива Војводине. Аутор је, такође, сачинио и пратећи научноинформативни апарат.

Једанаестом свеском Каталога одабраних садржаја докумената из архивског фонда Бачко-бодрошка жупанија, обухваћен је временски период од 1806. до 1809. године. Потребно је нагласити да ова свеска садржи и *Додатак*, у коме се налазе и описи садржаја документа из грађе за коју је накнадно утврђено да припада овом фонду, али хронолошком оквиру претходне свеске (1801–1805).

– *Предговор*, након обавезних делова публикације (*насловна страна, садржај, напомене корисницима, списак скраћеница*), и *Речника мање познатих рачи и изрза*, дају се основни подаци о фонду и творцу фонда, информативним средствима, врсти и садржају докумената који су обрађени у овој свесци.

– *Каталог одабраних садржаја докумената*

Начин приказа. Број са леве стране, испред текста описаног предмета, представља архивску сигнатуру предмета, односно број предмета у оквиру кутије. Подаци о датуму и месту настанка налазе се у горњем левом углу изнад текста описа. Број наведен у горњем десном углу изнад текста означава изворну сигнатуру, односно регистратурску ознаку или тематску групу архивске јединице. У доњем левом углу наведен је податак о језику документа, а у десном углу колико листова садржи. Физички спојени предмети у грађи, као што су окружнице, обједињено су и описани,

¹ Lajčo Matković, *Bačko-bodroška županija, Sombor (1688–1849)*, Analitički inventar (1688–1728), sveska 1, Sremski Karlovci 1987 / Лажчо Матковић, *Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849)*, Каталог одабраних садржаја докумената, свеска 1 (1688–1728), Нови Сад 1999; Milan Jakovljević – Lajčo Matković, *Bačko-bodroška županija, Sombor (1688–1849)*, Katalog odabranih regesta (1727–1755), sveska 2, Novi Sad 1991; Lajčo Matković, *Bačko-bodroška županija, Sombor (1688–1849)*, Katalog odabranih regesta (1756–1770), sveska 3, Novi Sad 1992; Lajčo Matković, *Bačko-bodroška županija, Sombor (1688–1849)*, Katalog odabranih regesta (1771–1779), sveska 4, Novi Sad 1993; Лажчо Матковић, *Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849)*, Каталог одабраних садржаја докумената, свеска 5 (1780–1784), Нови Сад 1994; Лажчо Матковић – Тадија Гросингер, *Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849)*, Каталог одабраних садржаја докумената, свеска 6 (1785–1787), Нови Сад 1995; Лажчо Матковић – Тадија Гросингер, *Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849)*, Каталог одабраних садржаја докумената, свеска 7 (1788–1789), Нови Сад 1996; Лажчо Матковић, *Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849)*, Каталог одабраних садржаја докумената, свеска 8 (1790–1793), Нови Сад 1997; Лажчо Матковић, *Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849)*, Каталог одабраних садржаја докумената, свеска 9 (1794–1800), Нови Сад 1998; Дејан Јакшић, *Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849)*, Каталог одабраних садржаја докумената, свеска 10 (1801–1805), Нови Сад 2005.

рашчлањивањем предмета у оквиру заједничког описа. У случајевима када је утврђено да већи број предмета има сличан садржај и заједничке формалне елементе, аутор се определио да их прикаже обједињено, а не као појединачни акт. Страна имена особа и места у тексту описа дата су транскрибовано на српском са навођењем оригинала у загради, без понављања које оптерећује текст.

Садржај чине одабрана документа настала радом жупанијске администрације и судова у периоду од 1806. до 1809. године. Како је претходно напоменуто, ова свеска садржи и *Додатак*, у коме се налазе описи садржаја документа из накнадно уврштене фондовске грађе у хронолошком оквиру претходне свеске (VIII/X).

Жупанијски фондови су сложени и садржајни, у њима се могу пронаћи најразличитије теме из свих области живота тадашњег друштва, нпр. наредбе владара и палатина; окружнице Угарског намесничког већа и Угарске дворске канцеларије; дописи разних државних надлештава, жупанија и војних команди; молбе и жалбе физичких лица; уредбе и упутства великог жупана; извештаји среских начелника; постављање општинских челника; списи о утврђивању племства; документација о организовању и функционисању војске; документација о деловању цркава; списи о болестима и здравственој заштити; штете од елементарних непогода; изградња цркава, школа, зграда и инфраструктурних објеката; рад жупанијских комисија; спорови и остали судски списи; мобилизација радне снаге; документација о повластицама; финансијски прикази буџета и друга финансијска документација, издржавање сирочади, лимитације цена итд. Зато су они од непроцењиве важности за проучавање свих аспеката прошлости.

Садржај је исказан сасвим примерено форми аналитичког описа концизно, прегледно и јасно. Одабир, као и целина, садржи списе свих врста из чега произлази да су неки важни догађаји, потребе, проблеми и друштвене тенденције условили да је у неким годинама сачувано много предмета везаних за одређена питања. Будући да ова свеска временски припада добу Наполеонових ратова, грађа се често односи на рат и војску: регрутацију, стављање племићке војске под оружје (инсурекција), снабдевање и опремање војске, размештај војних јединица и сл. Такође, већи део грађе односи се на бригу о здравственом стању, изградњи инфраструктурних и јавних објеката.

– Регистри

Именски регистар садржи азбучни списак имена особа која се наводе у описима, са својствима (занимање, функција, титула, пребивалиште и др.) значајним за описе докумената у којима се појављују и чији је број у

наставку наведен. Страна презимена су дата у српској транскрипцији са навођењем оригинала у загради, док су лична имена дата према језику народа којем особа припада, уз напомену да су изузетак имена чије је писање у широј литератури и у овој едицији већ устало.

Географски регистар је списак географских појмова (насеља, река, пу-стара) са називима места, у српској транскрипцији, унетих, уз неке оправдане изузетке, према данашњем званичном називу. Поједина мања места ван Жупаније у загради су географски ближе лоцирана (жупанија, област, земља). Називи који се налазе на документу, односно аналитичком опису, наведени су са упутницом види (нпр. Чеб, види Челарево). Алтернативна имена су, такође, наведена у загради.

На крају књиге дат је и *Преглед насеља Бачко-бодрошке жупаније по срезовима (1806–1809)*, са упоредним табеларним приказом назива места на српском, мађарском, немачком и данашњим званичним обликом, са назнаком државе болдом означене вароши/трговишта у односу на остала села. Новину у овој свесци представља користан *Преглед насеља Бачко-бодрошке жупаније по властелинствима*. Овакви табеларни прегледи по местима представљају добру праксу, јер помажу корисницима у дилемама које су настале променама и различитим употребама имена места у прошлости, и прегледно пружају просторну оријентацију која места су била у ком срезу или властелинству.

Предметни регистар, како је то уобичајено за сложеније и значајније фондове, садржи одреднице класификоване тематски, по ширим и ужим групама које су унутар група узбучене. Шире групе су: *Верске установе и организације, Властелинства и урбаријал, Војска и рат, Здравство, Привреда, Просвета и култура, Територија и становништво, Управа, правосудје и јавне службе*.

Подсећамо на то да информативна средства о архивској грађи не могу заменити архивску грађу. Аналитички описи су пренос суштине и важних детаља документа а не његове целине, зато је вишеструки значај публикавања аналитичког инвентара о архивској грађи, посебно овог фонда, који не само да има научни и културни значај за проучавање историје овог подручја и организације власти у Хабзбуршкој монархији него се односи и на све области људског живота. Оваквим објављивањем Архив Војводине врши своје право и обавезу, односно промовише историјско наслеђе које постаје доступно широј јавности без обзира на ком архаичном језику су написани извори. Каталог одабраних садржаја докумената који се налази пред нама, трудом делатника Архива Војводине, превасходно аутора мр Дејана Јакшића, вишег архивисте, као и других сарадника који су учествовали у његовом садржајном допуњавању и припреми за

публиковање, представља значајан допринос у остваривању ових циљева и сагледавању једног дела наше прошлости.

Зато препоручујемо ову квалитетну и садржајну књигу свим заинтересованим корисницима и истраживачима прошлости Бачке и сигурни смо да ће ова свеска, која се надовезује на претходне свеске велике едиције о фонду *Бачко-бодрошке жупаније*, наћи пут до својих читалаца.

МАРИЈА БУРИЧАНИН, архивиста
Историјски архив Града Новог Сада

Боривој Миросављевић,
Едиција „Златно око – људи са три ока” –
Антологија фотографије Војводине (књига осма):
Корени фотографије Новог Сада,

Друштво новинара Војводине и Историјски архив Града Новог Сада,
Нови Сад 2014, 264 стр.

„Једна слика говори више од хиљаду речи” – сентенца је која указује на сву снагу и значај фотографије и њену вредност као историјског извора и начина да се сачува делић прошлости. Одвајкада човек настоји да „улови” драгоцене тренутке, али и моменте свакодневице, и отргне их од заборава. Остварење те тежње десило се, коначно, у XIX веку, када настаје слика створена „писањем” помоћу светлости – фотографија.

Управо о значају и развоју фотографије на нашим просторима говори Едиција „Златно око – људи са три ока”, која је почела да излази давне 1972. године, када је објављена прва књига *Нови Сад*, где су приказани најбољи, награђени радови чланова Фото кино-клуба „Бранко Бајић”, који је уједно био и издавач. Мало је рећи да је успех био изванредан, фото-монографија је штампана у чак 10.000 примерака, преведена на је шест језика и дистрибуирана широм бивше нам земље. До данас, у овој едицији је објављено чак 25 наслова, груписаних у неколико целина, попут оне која обрађује спортску тематику, преко оне која истиче и приказује лепоте краја у ком живимо, па све до фото-монографија истакнутих уметника и мајстора фотографског заната. Ипак, у Едицији се посебно истиче капитално дело фотографског стваралаштва *Антологија фотографије Војводине* у осам књига, којој припада и ово дело. Битно је истаћи да је 1993. године престала активност Фото кино-клуба „Бранко Бајић”, када је и дошло до пропадања његове документације, због чега улогу издавача преузима Фото кино и видео савез Војводине, док је последњи наслов у Едицији реализован уз помоћ Историјског архива Града Новог Сада и Друштва новинара Војводине.

Није претеривање ако се поменута едиција назове епохалним делом историографије фотографије и зато треба одати признање и захвалност аутору Бори Миросављевићу, који је оставио завештање за будуће генерације у којем можемо пратити развој уметничке фотографије кроз вековни временски распон. Овај наш суграђанин, 1955. године, одмах после матуре, примљен је у *Дневник* као новинар који се бави занимљивим градским темама обогатеним његовим фотографијама. Радио је и за *Новосадску хронику* и *Трибуну* – гласило Новосадског среза, а 1963. се запослио у београдској *Борби*, као репортер листа *Спорт*, а радио је још и у *Вечерњим новостима*. У Нови Сад се враћа 1971. године и наредно десетлеће био је директор Фото кино- клуба „Бранко Бајић“, чији је и члан од 1948. године. Миросављевићева велика љубав, осим фотографије, јесте и ФК „Војводина“, где је обављао дужност генералног секретара и историчара једног од најстаријих спортских колектива у Србији о којем је објавио четири књиге. Бавио се и филмом, снимио је први тонски филм у Новом Саду.

Свој живот посветио је скупљању грађе о развоју фотографије на овим просторима афирмишући ову делатност али и бацајући светлост на многе јавне личности и незаборавне тренутке из прошлости Војводине. Бора Миросављевић је добитник бројних домаћих и страних награда за преко пола века делатности као виртуоз на фото-апарату.

Осми том *Антологије фотографије Војводине – Корени фотографије Новог Сада*, последњи је наслов у Едицији, објављен прошле године на радост истинских љубитеља фотографије и поштовалаца ауторовог лика и дела. Овим делом аутор наставља причу о развоју фотографског заната у Новом Саду, упознајући нас са преко двадесет, више или мање познатих личности које су допринеле томе да ни Српска Атина не заостаје за европским метрополама на овом пољу.

Треба истаћи ауторов осврт на првог српског и словенског „уметника светлости“ Анастаса Јовановића, који је творац најстаријих фотографија код нас (1841. године), додуше радећи и живећи у Бечу, а то су портрети знаменитих личности (В. Караџић, П. П. Његош, Б. Радичевић, М. С. Српкиња), као и панорама Петроварадинске тврђаве из 1850. године што краси насловну страну ове књиге.

Читајући даље, упознајемо се са пиониром сликарског заната у Новом Саду Георгијем Кнежевићем, који развија ову делатност по доласку из Будимпеште 1854. године као већ признат фотограф са најсавременијом опремом. Можемо да пратимо отварање Кнежевићевог атељеа у Лебарском сокаку, али и све проблеме са којима се сусретао у осиромашеном и Револуцијом разореном граду, што је напослетку довело и до гашења његовог атељеа. У његовом опусу остало је мноштво значајних радова, где се издвајају табле са портретима посланика Народне странке (на челу са Милетићем) са Народног сабора из 1869. године, затим фотографија понтон-

ског моста између Новог Сада и Петроварадина из исте године, или слике новосадске господе и виђенијих људи, као и израда фото-визиткарти по угледу на европске фотографе.

Бора Миросављевић нам открива и детаље из живота неколицине фотографа који су оставили траг у нашем граду, попут Стефана Вулпа, чији значај се огледа у томе што је камером забележио један од најзначајнијих догађаја у историји Војводине – Благовештенски сабор у Сремским Карловцима 1861. године (најстарији фотографски забележен историјски догађај код нас), а био је и породични сликар Ј. Ј. Змаја.

Листајући *Корене фотографије Новог Сада*, пред нама оживљавају и дефилију угледне личности и њихове породице, које упознајемо кроз мноштво изванредних и изузетно вредних фотографија. Међу виђенијим ствараоцима су и два Игњаца, Рајц и Функс, који су једно време били и ортаци, а затим конкуренти. Посебно се вредном може сматрати Рајцова фотографија из 1870. на којој је овековечио учеснике Великог сабора у Сремским Карловцима.

Плејаду истакнутих уметника у другој половини XIX века наставља Јосип Сингер, најпознатији као краљевски дворски фотограф крунисаних глава Црне Горе, Аустроугарске, Италије и Румуније. Његов атеље је био смештен у Дунавској улици бр. 12, што је једна од могућих локација планираног Музеја фотографије. Сингер ће остати упамћен и као аутор једне од најстаријих панорамских слика Новог Сада, а поготово зато што је први у граду направио својеврсну фото-галерију изложивши фотографије уметника са светске изложбе у Паризу 1889. године. Био је пионир и у штампању и издавању разгледница Новог Сада, а веома су вредни његови снимци са сахрана Светозара Милетића и краља Милана, као и забележба уласка ослободилаца 1918. године. Ипак, Сингер је остао ненадмашан као портретиста и важи за најбољег фотографа на прелазу два века.

Следеће поглавље нам доноси приказ живота и рада Јована Рехниџера, који је, поред Новог Сада, радио још у низу градова (Панчево, Земун, Вршац, Осиек и Загреб), а остало је забележено да је овековечио низ портрета истакнутих Срба тог времена, попут Змаја, Полита, Илије Огњановића, Јована Бошковића, Илариона Руварца, Јаше Игњатовића, Јована Грчића Миленка и других.

У неколико наредних поглавља књиге аутор нам приближава низ занимљивих појединости и информација о професионалним акцијама још неколицине мајстора фотографског заната попут Дизидера Вајде (кога представља др Агнеш Озер, директор Музеја Војводине), затим Рајмана и Груича, В. Даниловића, Ј. Кенига.

Поред изузетних и духовитих текстова који имају јединствен лични печат аутора, иначе врсног антологичара, велику вредност овом делу даје мноштво значајних, живописних и досад необјављених фотографија

и портрета, што из личне колекције аутора, што из званичних извора, али и делом из породичних албума новосадских угледних породица. Књига је додатно опремљена и Азбучником.

Последња тематска целина се односи на дугогодишњу тежњу свих уметника на фото-апарату и културне елите Новог Сада, предвођене Бором Миросављевићем, да се многобројни неуспешни покушаји уклањања проблема смештаја будућег Музеја фотографије реше. Током целе своје каријере овај мајстор фотографије је настојао да својим ауторитетом издејствује од надлежних и одговорних чинилаца зграду за овај музеј, чиме би се спречило даље пропадање фото-материјала и културно-уметничке баштине. Наведени проблем посматрамо и упознајемо кроз новинске чланке, фотокопије званичних дописа и докумената, као и осврте заинтересованих за овај проблем.

Идеја водиља овог тома *Антологије*, али и целе Едиције, јесте оживљавање интересовања шире читалачке публике за развој и историјат фотографског заната, афирмација уметничке фотографије код нас, али истовремено и слање јасне и снажне поруке да однос друштва и државе према овој грани уметности мора да се промени, јер фотографија није само професија већ љубав и страст која нам приближава прошлост и помаже да схватимо дух старих времена. Остајемо у нади да ће ауторови апели наићи на неког ко ће разумети проблем и да ће завет којем је Миросављевић посветио свој живот бити испуњен да би и будуће генерације могле да уживају у лепоти и богатству ове врсте историјског извора.

МАРКО ЦРЉЕНИЦА, историчар
Архив града Новог Сада

Група аутора, *Музеј града Новог Сада 1954–2014*,

Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2014, 248 стр.

Шездесетогодишњица оснивања и постојања Музеја града Новог Сада била је одличан повод за излазак једне комплетне монографије о постанку и раду ове значајне културне установе. Намера аутора је да овим делом широј јавности приближи деловање и значај Музеја као установе која негује и чува историјске трагове и предмете са локалног градског подручја, од чега су бројни и од националног значаја.

У уводној речи директорка Музеја Весна Јовичић наводи кратак преглед историјата Музеја, говорећи о његовом раду и постигнућима током бурне историје, током „оних лепих и мање лепих тренутака“. Како каже, ова монографија је пред нама као лична карта установе, која жели да покаже свој допринос очувању и развоју културе на овим просторима. Монографија је посвећена генерацијама запослених у Музеју, као и верној публици.

Након уводне речи следи поглавље под називом „Шест деценија Музеја града Новог Сада“ у којем се описују настанак и рад ове установе од оснивања до данас. На првој страни поглавља се налази слика решења Народног одбора града Новог Сада, односно оснивачког акта Музеја од 22. октобра 1954. године. У даљем тексту се описује оснивање ове установе, које је потекло на предлог Приређивачког одбора тематске изложбе *Нови Сад у прошлости и садашњости*, организоване 1954. године, у време прославе десетогодишњице ослобођења града у Другом светском рату. Предмети који су тада изложени, њих 1400, биће откупљени и организовани у почетни музејски фонд. Актом о оснивању предвиђени су и задаци Музеја: да систематски прикупља, сређује, чува, излаже, научно обрађује и публикује грађу о прошлости и развоју Новог Сада у области привредног, политичког и културног живота и да служи науци, просвећивању народних маса, подизању културе и унапређивању народне привреде.

Музеј града је почео са радом у просторијама Војвођанског музеја, у улици Народних хероја. Хонорарни службеници су имали на располага-

њу једну канцеларију, а у једном депоу су били смештени први музејски предмети. Тадашњи директор Војвођанског музеја, Рајко Николић, био је и хонорарни вршилац дужности управника Музеја града Новог Сада. Проблем смештајног простора је делимично решен 1956. године, када је склопљен уговор о закупу зграде Арсенала на горњем платоу Петроварадинске тврђаве, где се Музеј налази до данашњег дана. До 1963. године ову зграду су користили још и Природњачки музеј и Музеј радничког покрета и народне револуције, а привремено и Војвођански музеј, за време селидбе и адаптације простора у Дунавској улици. Тек од 1996. године Музеј града зграду добија на самостално коришћење, када је Природњачки музеј добио нову зграду у Радничкој улици.

Аутори наводе чињеницу да је рад Музеја у почетку био искључиво усмерен на прикупљање предмета, њихово инвентарисање и сређивање, стварање фонотеке и окупљање сарадника. Након позива градских власти институцијама и грађанима да Музеју поклоне предмете везане за прошлост града и околине, предмети су инвентарисани у једну књигу, јер збирке предмета још нису биле формиране. Године 1955. почињу и археолошка истраживања у сарадњи са Војвођанским музејом и Народним музејом из Вршца.

Даље је приказана промена организације установе, након постављања др Милана Вранића за директора. За време његовог мандата, израђени су Статут и Систематизација, који су ову установу дефинисали као музеј комплексног типа, са три стално запослена високообразована кустоса (Милан Вранић – историчар и управник, Предраг Медовић – археолог, Мирјана Џебина – историчар уметности) и шест хонорарних радника.

До краја педесетих година, интензивирају се археолошка истраживања, тако да су сарадници Музеја радили на локалитетима у Чортановцима, Сремској Митровици, Мокрину, Бачком Петровцу, на Римским шанчевима и Поповом салашу. Такође су вршена ископавања и на Тврђави, што је резултирало постављањем изложбе *Из историје Петроварадинске тврђаве*. Проширена је и надлежност Музеја, јер под његову управу је 1956. године доспео Змајев музеј из Сремске Каменице. Важно је нагласити да су 1959. године први пут одржане *Змајеве деље игре*, под називом *Змајев дан*, које ће после 10 година постати самостална установа. До тада су у Змајевом музеју гостовали бројни домаћи писци, песници и уметници. Тих година се Музеј значајно организационо проширио, у виду нових депанданаса и припадајућих објеката.

Увећање фондова остварено је припајањем Градског музеја у Сремским Карловцима 1963. године, Музеја апотеке 1964. године и формирањем Збирке стране уметности 1968. године. Наведене допуне довеле су до потребе за оснивањем Просветно-педагошке службе, 1969. године, са задатком да јавности представља музејске садржаје и повећава посећеност.

У седмој деценији прошлог века Музеј града Новог Сада доживљава период великог напретка и проширења делатности. Формирају се стручна одељења: Одељење за историју са археологијом, Одељење за културу и просвету, Одељење за економику и привреду, Одељење за урбанизацију и заштиту културно-историјских споменика, фото-лабораторија и столарска радионица, па се приступило систематизовању предмета по одељењима и збиркама. Аутори наглашавају да је 1965. године оформљена прва конзерваторска радионица, која је претеча данашње Конзерваторско-рестаураторске службе. Касније, крајем седамдесетих година, извршене су мање измене у организационој структури Музеја, који од тада има четири стручна одељења (археологија, историја, културна историја, етнологија и привреда), три стручне службе (просветно-педагошка служба, конзерваторско-препараторска служба и служба за заштиту споменика културе) и четири депанданса (Градски музеј у Сремским Карловцима, Змајев музеј у Сремској Каменици и Збирка стране уметности, Музеј апотека).

Друго поглавље под називом „Одељења и службе Музеја града Новог Сада” даје нам детаљније податке о раду и саставу ових музејских јединица. Одељење за археологију састоји се од праисторијске збирке, античке и средњовековне збирке. Одељење за етнологију обухвата збирке домаће радиности, духовне културе, руралне архитектуре, збирке пољопривреде и занатства, ватрогаства, пчеларства и збирке урбане етнологије. Одељење за историју чине збирке урбаног и економског развоја града, разгледница, политичке историје, карата, оружја, нумизматичке збирке, збирке одликовања, као и од подземне војне галерије. Одељење за културну историју састоји се од ликовне збирке, збирке примењене уметности, збирке књижевности и издавачке делатности, збирке школства и просвете, збирке културно-историјских прилога, меморијалне збирке Меланије Бугариновић и њене кћерке Мирјане Калиновић Калин, као и сталне поставке под називом Грађански живот у Новом Саду од 18. до 20. века. Одељење за савремену уметност – Завичајна галерија настало је као најмлађе одељење у оквиру Одељења за културну историју. Треба поменути и Одељење за документацију и библиотеку.

Поглавље о службама започиње одељком о Просветно-педагошкој служби која се мењала са захтевима времена и модерног друштва и успела да им у томе удовољи, организујући преко седамдесет креативних радионица и изложби дечијих радова, на тај начин подстичући интересовање и стицање знања о локалној историји, нарочито код деце. Конзерваторско-рестаураторска служба основана је 1965. године и током свог постојања дала је огроман допринос очувању историјског наслеђа. Запослени у овом одељењу конзервирани су и реастаурирани бројне предмете попут дубореза, икона, намештаја, предмета од метала, керамике, текстила и папира, као и грађевина од велике културне и историјске важности (Саборна црква,

дворац „Илион“, Капела мира у Сремским Карловцима, Црква Св. Јурја у Петроварадину, Црква Рођења Пресвете Богородице у Сремској Каменици).

У одељку о депандансима Музеја града Новог Сада аутори укратко наводе садржаје ових просторно издвојених али организационо саставних делова установе. Спомен-збирка „Јован Јовановић Змај“ налази се у Змајевом музеју, у кући, последњем дому познатог песника у Сремској Каменици. Претворена у музеј 1933. године, доживела је неколико санација и додатних уређења простора. Поставка је значајно проширена 2009. године, а на овом месту се одржавају ваннаставне активности деце, попут ликовних, литерарних, рецитаторских и драмских секција. Завичајна збирка у Сремским Карловцима налази се у палати „Илион“, резиденцији баронске породице Рајачић. Почетни музејски фонд, који се временом ширио, чинили су архивска грађа Магистрата и део археолошке збирке Карловачке гимназије. Данас се Музеј састоји од археолошке збирке, уметничке збирке, етнолошке и историјске збирке које приказују богату историјску и културну традицију и заоставштину овог старог српског културног средишта. Збирка стране уметности популарног назива „Илићева збирка“ налази се у центру Новог Сада, и представља несебични поклон др Бранка Илића, новосадског лекара и колекционара. Музеј фармације – у настанку, састоји се од одељака под називима: Легат др Андрије Мирковића, Одсек за историју здравствене културе, као и о проблематици простора за смештај.

У претпоследњем поглављу аутори се баве изложбом и издавачком делатношћу Музеја града Новог Сада, дајући попис изложби по редним бројевима и годинама од његовог настанка до данас, у земљи и иностранству. За 60 година постојања одржано је 436 изложби! Такође је дат и хронолошки списак каталога и посебних издања Музеја, са кратким одељком о музејским публикацијама *Вести Музеја Града Новог Сада* (1971–76) и *Годишњаком Музеја града Новог Сада* (излази од 2005. године).

У завршном поглављу под називом „Колектив“ дат је попис свих запослених, као и албум њихових групних фотографија које су сачуване као драга успомена. На самом крају дат је сажетак на енглеском језику.

Књига је луксузно опремљена, у тврдом повезу и на квалитетној хартији. Богато је илустрована квалитетним фотографијама које хронолошки и тематски прате садржај: документи, личности, објекти, просторије, планови, плакати, дешавања, дипломе, издања свих врста, скупови, запослени и др. Монографија пред нама, прва у историји установе, захваљујући труду и умећу аутора, доноси свеобухватни преглед развоја, рада и блага Музеја Града Новог Сада и на достојан начин јавности представља ово важну културну институцију.

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА

Прилози за часопис *Годишњак Историјског архива Града Новог Сада* достављају се Редакцији до 31. августа за радове који ће бити објављени у новембру. Радови се достављају секретару редакције или електронском поштом на адресе:

arhivns@neobee.net; arhivns@gmail.com.

Структура категоризованих чланака (за рубрике *Архивистика, Извори и Историографија*) је следећа:

- име и презиме;
- адреса аутора или установе у којој ради;
- наслов рада;
- сажетак (50-100 речи);
- кључне речи (3-10);
- текст (обима до једног ауторског табака – 16 страна);
- резиме на једном од светских језика (300–500 речи).

Прилози за остале рубрике не захтевају сажетак и кључне речи.

Форма текста:

- текст процесор *Word*;
- стил *Normal*;
- формат стране A4;
- маргине (cm): горе -2.5, доле - 7.2, лево - 2, десно - 6.3, гутер - 0;
- фонт *Times New Roman*, 14pt наслов, 12pt поднаслов (**bold**), 12pt основни текст, 10pt напомене;
- проред *Single*,
- напомене *Footnotes* у непрекинутом низу од 1 даље.

Слике, графикони, табеле и остали додаци који се прилажу уз рад достављају се одвојено од текста. Свака илустрација мора бити означена бројем, мора да има легенду и назначено место унутар текста где ће се наћи.

Примљени радови се не враћају.

Сви радови подлежу стручној лектури.

ПРАВИЛА НАВОЂЕЊА

МОНОГРАФИЈЕ се наводе на следећи начин: пуно име и презиме аутора, назив дела - курсивом, место издања, година издања. Ако се наводи и број стране, пише се без икаквих додатака (стр., р., pp., ff., dd. и слично). После места издања не ставља се запета.

Пример: Славко Гавриловић, *Војводина и Србија у време Првог устанка*, Нови Сад 2004, 218.

Уколико књига има више издања, може се навести број издања у суперскрипту (на пример 2008²).

Уколико се у књизи помиње више места где је издата, наводе се прва два раздвојена цртом.

Пример: Борислав Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, Нови Сад - Панчево 2003, 43.

ОБЈАВЉЕНА ГРАЂА се наводи на исти начин као и монографије, а **НЕОБЈАВЉЕНА** (архивска) грађа наводи се на следећи начин: при првом навођењу пун назив архива, редни број и назив фонда, место архива, сигнатура предмета. У загради на крају обавезно написати скраћеницу под којом се води одређени архив и под којом ће се појављивати у следећим навођењима.

Пример: Историјски архив Града Новог Сада, Ф. 25, Гимназија „Јован Јовановић Змај“ Нови Сад, 143/1867. (ИАНС, Ф. 25)

ЧЛАНЦИ се наводе на следећи начин: пуно име и презиме аутора, назив чланка - курзивом, назив часописа, новина или друге периодике, број и годиште, место издања и година (без запете између), број стране без икаквих додатака (као и код навођења књига).

Пример: Слободан Бјелица, *Трансформације идеје о аутономији Војводине*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 137, Нови Сад 2011, 509-520.

Пример: Andrej Mitrović, *Deutschland und Jugoslawien 1919-1933*, Зборник Филозофског факултета, Књ. 12, 1, Београд 1974, 567-575.

Уколико је назив часописа дуг, приликом првог навођења у заградама се наводи скраћеница под којом ће се периодика даље појављивати.

Пример: Васа Стајић, *Нови Сад, његов магистрат и културна прегнућа новосадских Срба*, Гласник Историског друштва у Новом Саду (ГИДНС), 6, 1-2 (14-15), Нови Сад 1933, 1-159.

Уколико постоји више аутора монографије или чланка (до четири), раздвајају се запетом. За више од четири аутора наводи се само први, а затим et. al.

Пример: Петер Рокаи, Золтан Бере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002, 555.

Уколико се у раду цитира само један рад одређеног аутора, код поновљеног навођења тог текста, може се скратити име аутора на почетно слово иза кога стоји тачка, уз презиме аутора, следи скраћеница *нав. дело* (за српски језик) или скраћеница *op. cit.* (за стране језике).

Пример: Мелхиор Ердунђели, *Историја Новог Сада*, Нови Сад 1894, 341.

Скраћено: М. Ердунђели, нав. дело, 428.

Уколико се у цитирању дела једног аутора текст налази на истој страници, а употребљен је у следећој фусноти, користи се реч Исто (српски језик), односно Ibidem (страни језици).

Пример: Мелхиор Ердунђели, *Историја Новог Сада*, Нови Сад 1894, 341.

Скраћено: Исто.

Уколико се цитира више радова истог аутора (књига или чланака), а пошто је први пут назив сваког рада наведен у пуном облику, при поновном навођењу, после скраћеног имена и пуног презимена аутора, ставља се скраћени назив монографије или чланка, број стране.

Пример: Димитрије Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској; Асимилациони успеси Мађара у Бачкој, Банату и Барањи*, Нови Сад 2006, 72.

Скраћено: Д. Кириловић, *Помаћаривање*, 84.

Уколико се цитира текст са више страна које су тачно одређене, оне се раздвајају цртицом, после чега следи тачка. Уколико се цитира више страна које се не одређују тачно, употребљава се реч *passim*.

Пример: Васа Стајић, *Грађа за политичку историју Новог Сада*, Нови Сад 1951, 41-49.

Скраћено: В. Стајић, *Грађа за политичку историју*, *passim*.

Када се цитира чланак у зборнику радова на страном језику, после назива зборника, у загради се наводе имена уредника. Уколико их је више ставља се ознака *eds.* пре њихових имена, ако је један уредник, испред имена је назнака *ed.*, односно одговарајућа скраћеница у другом језику (нпр. у немачком *Hrsg.*). Када се цитира чланак у зборнику радова на српском или јужнословенском језику, после назива зборника, у заградама се наводи име или имена уредника са назнаком *ур.* пре имена. После ових података наводи се издавач и година издања без запете између, број стране и тачка.

Пример: Ненад Лемајић, *О неким нејасним питањима из историје породице Белмужевић, Балкан и Панонија кроз историју* (ур. Славко Гавриловић),

Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за историју, Нови Сад 2009, 387-403.

Пример: Barbara Graziosi, *The Ancient Reception of Homer, A Companion to Classical Reception* (Eds. Lorna Hardwick and Christopher Stray), Blackwell Publishing, Oxford 2008, 29/33.

Цитирање текстова с интернета треба да садржи назив цитираног текста, адресу интернет странице исписану италиком и датум приступања страници.

Пример: Југослав Вељковски, *Прва срећивања грађе новосадског магистрата*, <http://www.arhivns.rs/lat/28jug2.html>, 25. април 2012.

Страна имена транскрибују се на ћирилици на српском језику како се изговарају, а приликом првог помињања у тексту њихово презиме се наводи у заградама у изворном облику на страном језику курзивом, нпр. Ришеље (*Richelieu*).

ГОДИШЊАК ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ГРАДА НОВОГ САДА

Год. IX, бр. 9 (2015)

Издавач

Историјски архив града Новог Сада
Тврђава 7 и 9, Петроварадин

Лектура и коректура

Татјана Пивнички Дринић

Превод на немачки

Сара Самарцић

Припрема за штампу

Тихомир Светличић

Штампа

АЛФАГРАФ, Петроварадин

Тираж 800 примерака

ЦИП – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

930.25(497.113 Novi Sad)

ГОДИШЊАК Историјског архива Града Новог Сада = Jahrbuch des Historischen Archivs der Stadt Novi Sad / главни и одговорни уредник Петар Ђурђев. – Год. 1, бр. 1 (2004)- . – Нови Сад : Историјски архив Града Новог Сада, 2004-. – 24 cm

Резимеи на нем. језику. – Годишње.

ISSN 1451-7817